

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MAZHARÎ TEFSİRİNDE KALP KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞERİFE YERLİKAYA

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ŞABAN KARAKASAL**

BOLU, OCAK - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Şerife YERLİKAYA tarafından hazırlanan “**MAZHARÎ TEFSİRİNDE KALP KAVRAMI**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy çokluğu / oy birliği ile kabul edilmiştir.

9/01/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Şaban KARASAKAL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Zeynel Abidin AYDIN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN
Kocaeli Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 01/27/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 25 olarak tespit edilmiştir.

.....
ŞERİFE YERLİKAYA

ÖZET

MAZHARÎ TEFSİRİNDE KALP KAVRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ŞERİFE YERLİKAYA
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ŞABAN KARASAKAL)
BOLU, OCAK - 2023
X + 78

Allah Kur'an-ı Kerim'de "kalp" kavramını 132 yerde zikretmiştir. Kalp âyetlerde sadr, fuâd, lübb ve nefis gibi kavramlarla da açıklanmıştır. Kalp kavramının doğrudan kullanıldığı âyetlerde ise kalbin fonksiyonları, kalbe yönelik müsbet ve menfî vasıflar, kalbin Allah'a yönelişleri, Allah'ın kalbe yönelişleri belirtilmiştir. Kalbin yüklendiği bu fonksiyonlar bize vücûdumuzda bulunan bu et parçasının bir merkez olduğunu göstermektedir. Merkez konumunda olan kalbimizin insan hayatını etkilediği; düşünme, akeletme, hissetme işini yapan organın bizzat kalp olduğu âyetlerde açıklanmıştır. Allah âyetlerde kalbin önemini belirtmiş ve bunun sonucunda kullardan kendisine selim bir kalp ile gelmelerini istemiştir. Bunu yapken kulun Allah'tan yardım istemsi gerektiği açıklanmıştır. Zira kalp yüklendiği fonksiyonlar bakımından olumlu ve olumsuz nitelikleri barındırabilecek konumdadır.

ANAHTAR KELİMELER: Allah, Kur'an, Kalp, İnsan, Mazharî

ABSTRACT

**THE HEART CONCEPT IN TAFSİRÜ'L MAZHARÎ
MSC THESIS
ŞERİFE YERLİKAYA
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
GRADUATE EDUCATION INSTITUTE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
(SUPERVISOR: PROF. DR. ŞABAN KARASAKAL)
BOLU, JULY 2023
X+78**

Allah has mentioned the concept of "heart" in 132 places in the Qur'an. The heart is also explained in the verses with concepts such as sadr, fuad, lubb and nafs. In the verses where the concept of the heart is used directly, the positive and negative qualities of the heart, the direction of the heart to Allah, and the direction of Allah to the heart are explained. These functions that the heart is loaded with show that this piece of meat in our body is a center. The importance of human life in our heart, which is the center; It is explained in the verses that only the heart is the organ that does the thinking, reasoning and feeling. Allah has indicated the importance of hearts in the verses and at the end of this, He asks the servants to come to Him with a sound heart. He stated that while doing this, the servant should ask Allah for help. Because the heart will be able to accommodate the functions it has loaded, both positively and negatively.

KEYWORDS: Allah, Quran, Heart, Human, Mazhari

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	viii
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. SENÂULLAH PÂNİPETÎ'NİN HAYATI VE KUR'AN'DA KALP	
KAVRAMI.....	14
1.1 Hint Alt Kıtası'nın Kısa Tarihi	14
1.2 Senâullah Pânîpetî'nin Hayatı	15
1.2.1 İlmî Kişiliği	16
1.2.2 Hocaları	17
1.2.3 Eserleri.....	19
1.3 Kalp kavramı	20
1.3.1 Kalp	20
1.4 Kalp İle Yakın Anlama Gelen Kavramlar	24
1.4.1 Sadr.....	25
1.4.2 Fuâd	28
1.4.3 Lübb.....	30
1.4.4 Nefs.....	31
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
2. MAZHARÎ TEFSİRİNDE KALP KAVRAMI.....	34
2.1 KALBE NİSBET EDİLEN MÜSBET VASIFLAR.....	34
2.1.1 Mütevazi kalp	34
2.1.2 Mutmain kalp.....	36
2.1.3 Selim Kalp	38
2.2 KALBE NİSBET EDİLEN MENFİ VASIFLAR	41
2.2.1 Hastalıklı Kalp.....	41
2.2.2 Mühürlü Kalp	49
2.2.3 Perdeli Kalp	56
2.2.4 Körelmiş Kalp	61
2.2.5 Katılmış Kalp	63
2.3 ALLAH'IN KALBE YÖNELİK BAZI TASARRUFLARI.....	69
2.3.1 Allah Kişi İle Kalbi Arasına Girer.....	69
2.3.2 Allah Kalbe İlim Bahşeder	71
2.3.3 Allah Kalbe Hidayet Verir.....	73
2.3.4 Allah Kalbi Arındırır	75
2.3.5 Allah Kalbe Sebat Verir	77

2.4 KALBİN ALLAH'A YÖNELİK BAZI TASARRUFLARI.....	79
2.4.1 İman.....	79
2.4.2 Zikrullah.....	80
2.4.3 Takva.....	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKLAR.....	86

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bkz.: Bakınız

Çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

Yay.: Yayınları

Üniv.: Üniversite

yy.: Yüzyıl

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

TEŞEKKÜR

Bu çalışmaya baŐladıđım ilk andan itibaren ilmi birikimi, akademik desteği ve psikolojik motivasyonları ile yanımda olan bir çalışmanın đrenci ve hoca gözünden nasıl yürütüleceğini bana en güzel örnekliği ile gösteren tez danıŐmanım Prof. Dr. Şaban Karasakal'a gönülden teŐekkürlerimi sunuyorum.

Bu sürecin her anına yakından Şahit olan kardeŐlerim AyŐe, Fatma ve Esmayerkaya'ya, her daim desteklerini esirgemeyen anne ve babama çok teşekkür ediyorum.

Son olarak ilmi hayatımın başından sonuna kadar kendisinden bir nebze de olsa istifade ettiğim tüm hocalarıma ve arkadaŐlarıma yreктen teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

İslam dininin geniş coğrafyalara yayılması sonucu farklı bölgelerde çok sayıda âlimler yetişmiş ve İslam dünyası bu âlimlerden istifade etmiştir. Hint alt kıtası da hicri birinci asırdan itibaren İslam dünyasının kendisinden çok şey öğrendiği kıymetli insanların yetiştiği bölgelerden birisidir. Bu bölgede oluşan köklü ilim geleneği sayesinde hem dönemin hem de bölgenin insanları ve Müslümanlar asırlar boyu İslami ilim geleneğinden faydalanmıştır.

Muhammed Hamidullah ve Mevdûdî'nin Hindistan kökenli olduğu bilinmektedir. Bunların dışında özgün eserler ortaya koyan birçok âlim Hint alt kıtasında yetişmiş veya ömrünün bereketli zamanlarını bu bölgede geçirmiştir. Çalışmamızda esas aldığımız et-Tefsîrû'l-Mazharî isimli eserin müellifi Kadı Senâullah Pânîpetî de bu âlimlerdendir.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Anlaşılmak ve gereği yerine getirilmek için Allah'ın kullarına hitabı olan Kur'an-ı Kerim indirilmiştir. Nâzil olduğu süreçten itibaren başta sahâbe nakilleri olmak üzere sonraki nesillerin rivâyetleri ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu anlam ve kavrama doğrultusunda âyetlerde geçen konu veya kavramlar araştırılmış, gerek sûre tefsiri gerekse konu bütünlüğü şeklinde tefsirler yazılmıştır. Yapılan bu çalışmalar incelendiğinde ilgimiz doğrultusunda bir kavramın veya konunun âyetlerde ele alınış biçimini, kaç yerde zikredildiğini görebiliriz. Çalışmanın konusu olan kalp kavramı Kur'an-ı Kerim'de yüz otuz iki ¹ âyette zikredilmektedir. Kalp kavramı bir anahtar kelimedir. Anahtar kelimeler günlük hayatımızda karşımıza çıkar ve okuduğumuz metni anlamlandırma hususunda bize katkı sağlar.

Biz de çalışmamızda Kur'an'da kalp kavramı ile ilgili âyetleri et-Tefsîrû'l-Mazharî çerçevesinde açıklamaya çalışacağız. Öncelikle müellifimizin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra kavramsal çerçeve ile kalp mefhumunun yakın anlamda kullanıldığı kelimeleri açıklayacağız.

Araştırmanın Amacı

Kur'an-ı Kerim'de çokça geçen kalp kavramından murad edilen mânayı anlaşılır hale getirmek ve bunu da Hint alt kıtası âlimlerinden Senâullah

---

¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Mu 'cemü'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Kur'ân'il Kerim* (Kahire-Beyrut: Dâr Ve Metabi'ş-Şa'b, 1364), 654

Pânîpetî'nin bakış açısıyla açıklamaya çalışmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır

Araştırmanın Yöntemi

Allah'ın âyetlerden murad ettiği mânâyı anlamak için ortaya çıkan tefsir ilmi zaman içinde ilmî tefsir, işâri tefsir, mezhebi tefsir ve konulu tefsir gibi birçok metot ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda konulu tefsir başlığı altında kalp kavramı ile ilgili “Kalbe yüklenen müsbet ve menfi vasıflar, kalbin tasarrufları, kalbin Allah'a yönelişleri, Allah'ın kalbe yönelişleri” başlığı altındaki âyetleri Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîrû'l-Mazharî* isimli eserini esas alarak inceleyeceğiz.

Bu çalışmada esas aldığımız eserin müellifi Senâullah Pânîpetî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Bir kavram çalışması olan konumuzda ilk olarak kalp kelimesini lügatlerimizden istifade ederek yakın anlamlı olan kelimeler ile birlikte ele alacağız. Sözlüklerde kalp ile aynı anlama gelen kelimeleri ve ardından kalp kavramının kaç farklı anlamda kullanıldığını açıklamaya çalışacağız. Kavramsal çerçeve çizildikten sonra Kur'an-ı Kerim'de kalp ile ilgili âyetleri konularına göre sınıflandırarak “*et-Tefsîrû'l-Mazharî*” başta olmak üzere diğer tefsirlerden yararlanarak açıklamaya çalışacağız.²

Araştırmanın Kaynakları

Tefsir alanında yapılan çalışmalar geçmişten günümüze, kavramsal konu içerikli, süre öncelikli ve Kur'an'da lafızların incelenmesi gibi şekillerde olmuştur. Bizim çalışmamız da bu tür çalışmalar arasında bir kavram incelemesi olarak yer alacaktır. Çalışmanın birincil kaynağı Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîrû'l-Mazharî* isimli eseridir. Kavram çalışması olan konumuzun diğer kaynağı lügatlerdir.

Lügat olarak istifade ettiğimiz kaynaklar: Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*,³ isimli eseri, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*⁴ isimli eseri; Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*,⁵ isimli eseri, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin

² Kullanılacak eserler kaynaklar kısmında açıklanacaktır.

³ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Eلفazü'l Kur'an* (Beyrut: Dâru'l Kelam, 2001).

⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 2003).

⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003).

Tehzibu'l-Luğa'sı,⁶ el-Cevherî'nin *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye* si,⁷ ez-Zemahşerî'nin *Esâsu'l-Belâğa'sı*⁸ el-Cürcânî'nin *Et-Ta'rîfât*⁹ isimli eserini esas aldık. Âyetlerin tefsirinde yararlanacağımız kaynakların başında Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîrü'l-Mazharî*¹⁰ isimli kitabı vardır. Bunun yanında tefsirlerden Taberî'nin *Câmi'ul-Beyân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı,¹¹ Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb*'ı,¹² Elmalılı'nı *Hak Dini Kur'an Dili*,¹³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*'i,¹⁴ el-Beyzâvî'nin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i,¹⁵ ez-Zemahşerî'nin *El-Keşşâf*'ından¹⁶ istifade edeceğiz.

Tefsîrü'l-Mazharî eseri esas alınarak yazılmış kitap, tez ve makalelerin sayısı sınırlıdır. Bunlardan kitap olarak örnek verebileceğimiz Şaban Karasakal'ın *Kur'an-ın İşârî Yorumu Senâullah Pânîpetî'nin et-Tefsîrü'l-Mazharî İsimli Tefsîri*¹⁷ eseridir. Bu alanda yazılan bir doktora tezi de mevcuttur. Bu tez Buzurmankul Sarbagyshov tarafından hazırlanan *Senâullah Pânîpetî Ve et-Tefsîrü'l-Mazharî İsimli Tefsirindeki Metodu*¹⁸ adlı çalışmadır.

Bu çalışmaların yanı sıra kalp kavramı ile ilgili Abdülbaki Güneş'in "*Kalp Kavramının Semantik Analizi*"¹⁹ ve Âdem Ergül'ün "*Kur'an Ve Sünnette Kalbî Hayat*"²⁰ isimli kitapları mevcuttur. Bu çalışmaların dışında kalp kavramı ile ilgili Hatice Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerimde Akıl Ve Kalp Kavramları Ve Bunların*

⁶ Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa* (Kahire: Dâru'l Hacer, 1384).

⁷ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlmil'-Melâyîn, 1984).

⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997).

⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Et-Ta'rîfât* (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 1985).

¹⁰ Senâullah Pânîpetî, *Et-Tefsîrü'l-Mazharî* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2004).

¹¹ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'ul-Beyân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l Hacer, 2001).

¹² Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981).

¹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979).

¹⁴ Heyet, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003).

¹⁵ Nâsîrüddîn Ebü Saîd (Ebü Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000).

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmi'izi't-tenzîl ve 'Uyûni'l-ekâvîl fi Vücûhi't-te'vîl*, (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998).

¹⁷ Şaban Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu Senâullah Pânîpetî'nin Tefsîrü'l-Mazharî Adlı Tefsiri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).

¹⁸ Buzurmankul Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî Ve Et-Tefsîrü'l-Mazharî İsimli Tefsirindeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019).

¹⁹ Abdülbaki Güneş, *Kur'an'da Kalp Kavramı'nın Semantik Analizi* (İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003).

²⁰ Âdem Ergül, *Kur'an ve Sünnette Kalbî Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017).

Birbirleriyle Münasebetleri,²¹ Esra Aktaş *Kur'an Ve Hadis Rivâyetlerinde "Kalp" Kavramı*,²² başlıklı yüksek lisans tezleri mevcuttur.

Bu alanda yazılmış makalelere örnek olarak Fatma Çalık *Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'ân'da 'Kalp' Kavramı*,²³ Fatih Menderes Bilgili *Kur'an'da Geçen Kalp Kavramının Anlaşılmasında Kapalı Sistemin Önemi*,²⁴ Robert Frager *Kalp, Nefs ve Ruh: Sûfi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum*²⁵ isimli makaleler mevcuttur.

Araştırmanın İçeriği

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, amacı ve hedefi son olarak da kaynakları açıklanmıştır. Birinci bölümde Senâullah Pânîpetî'nin hayatı ve Hint alt kıtasının kısa tarihi, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilecektir. Ardından kalp kavramı ile yakın anlamlı kelimeler lügatler ve tefsirler ışığında açıklanarak kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. İkinci bölümde kalp kavramının Kur'an'da geçtiği âyetleri "Kalbe yüklenen müsbet ve menfi vasıflar, kalbin tasarrufları, kalbin Allah'a yönelişleri, Allah'ın kalbe yönelişleri" başlıklarını kalbin nitelikleri açısından ele alacağız. İkinci bölümde yapılan bu tasnif Kur'an'da âyetlerin hacim bakımından çokluğu göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

---

²¹ Hatice Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Kalp Kavramları ve Bunların Birbirleriyle Münasebetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

²² Esra Aktaş, *Kur'an ve Hadis Rivayetlerinde "Kalp" Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012).

²³ Fatma Çalık, "Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'ân'da 'Kalp' Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Şubat 2011), 167-190.

²⁴ Fatih Menderes Bilgili, Ömer Yavuz, "Kur'an'da Geçen Kalp Kavramının Anlaşılmasında Kapalı Sistemin Önemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Haziran 2013), 182-208.

²⁵ Robert Frager, *İslam Araştırmaları Dergisi*, "Kalp, Nefs ve Ruh: Sûfi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum", Gelenek Yayınları (Mayıs 2005), 124-134.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.SENÂULLAH PÂNİPETÎ'NİN HAYATI VE KUR'AN'DA KALP KAVRAMI

1.1 Hint Alt Kıtası'nın Kısa Tarihi

Müellifimizin hayatını anlatmadan önce onun yaşadığı coğrafya hakkında kısaca bilgi vermek onu daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı Hindistan konum olarak Umman Denizi ile Bengal Körfezi arasında yer alan, Kuzeyinde Çin, Nepal, Tibet; Kuzeybatısında Pakistan'ın bulunduğu birçok eyaletin bir araya gelmesiyle oluşan bir ülkedir.²⁶ Hindistan'ın alt kıta diye adlandırılmasının sebebi bölgenin devasa boyutlarda yarımadalardan oluşmasındandır. Hindistan'ın başkenti 1934 yılında Yeni Delhi olarak belirlenmiştir. ²⁷ Nüfus yoğunluğu bakımından Çin'den sonra dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olan Hindistan ticari faaliyetler açısından önemli kara, hava ve deniz yolları üzerinde bulunur.²⁸ Bölgenin hem yüz ölçümü hem de nüfus yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda bölgede farklı kökenlere sahip insanların olduğu bilinir.²⁹ Farklı milletlerin varlığı nüfus yoğunluğu ve farklı diller demektir. Hindistan bu sebeple "Diller Müzesi" olarak da bilinir.³⁰ Hicri birinci asırdaki ticari faaliyetlerin başlamasıyla Hindistan'da Müslümanların varlığından söz edilmeye başlanmıştır. Hint toplumunun İslamiyet'i tanınması ise ticari faaliyetler sonucu ashâb ve tabi'ün eliyle olmuştur. Hz. Ömer döneminde İslam ile tanışan Hint alt kıtasında kalıcı fetihler Emeviler zamanında gerçekleşmiştir.³¹

Yedinci ve onuncu yüzyıllarda Hindistan yönetiminin başına getirilen hükümdarlar Türk ve Afgan kabilelerinin ileri gelenleri arasından seçilmiştir. Ordu askerlerinin büyük çoğunluğunu Afganlar, yöneticilerin büyük çoğunluğunu ise Türklerin oluşturmasıyla bölgede İslamiyetin yayılması hız kazanmıştır.

²⁶ Herman Kulke - Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, vd. Müfit Günay (Ankara: İmge Yayınları, 2001), 33.

²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 1/17.

²⁸ Muallâ Uydu Yücel, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Auzef, 2010), 3.

²⁹ Sırrı Erinç, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/69.

³⁰ Abdulhamit Birişik, "Hindistan'da İslâm Araştırmaları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/94-101.

³¹ Azmi Özcan, "*Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları Ve İngiltere*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 18/81- 85.

Böylece başkent Delhi İslamiyetin merkezi haline gelmiştir. Bölgeye yerleşen önemli Türk boylarından birisi de Gaznelilerdir. İsmi bölgedeki Gazne şehrinden almaktadır. Bölgeye Gaznelilerin gelmesi ile birlikte Urduca bölgenin hâkim dili olmuş, yeni gelenler ve yerliler arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Gazneliler'in bölgedeki hâkimiyeti 1857'ye kadar devam etmiştir. Gazneliler'in hükümranlığının sona ermesiyle bölgede Babür Devleti hüküm sürmeye başlamış, Babür hâkimiyetinin bölgede zayıflaması ve İngiliz sömürsünün başlamasıyla Nadir Şah dönemi başlamıştır. Bu dönemde Moğol ordusuyla mücadele had safhada olmuş, büyük kayıplar verilmiş ancak dönemin yönetimi bunun üstesinden gelmiştir. Son olarak Hindistan yönetiminin başına 1712'de Bahadır Şah gelmiş ve yeğenine yenilmesi ile birlikte artık Hindistan için tek yöneticilik devri kapanmıştır. Sultanlık Delhi ve Hayrabad olmak üzere 1723'de ikiye ayrılmıştır. Bölgeye İngilizler'in ilk kez gelmesi 1776 yılında yapılan bir antlaşmayla olmuş ve 1858'de Hindistan tamamıyla İngiltere'ye bağlanmıştır.³²

Bu zamana kadar neredeyse iki bin yıl Hindistan'ın Kuzeyinde Türk hâkimiyeti varlığını sürdürmüş, ortaya birçok mimari ve kültürel değer koymuşlardır. Resmi olarak hâkimiyet o bölgede son bulsa da İslamiyet'in tesiri son bulmamış zira günümüzde eserlerinden istifade ettiğimiz yegane âlimler bu bölgede yetişmişlerdir. Bu kısımda hayatını ele alacağımız Senâullah Pânîpetî de bu âlimlerdendir.

1.2 Senâullah Pânîpetî'nin Hayatı

Senâullâh Pânîpetî'nin hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak Hint alt kıtasında yaşayan âlimlerin hayatlarını anlatan eserlerin birçoğunun Urduca ve Farsça olması gösterilmektedir. Senâullâh Pânîpetî ile ilgili mevcut eserleri şu şekilde zikredebiliriz; ilki İngilizce bir makale³³ ve 2015 yılında yayımlanan Şaban Karasakal'ın hazırlamış olduğu doçentlik eseridir.³⁴

Senâullâh Pânîpetî 1143/1730-31 yıllarında Hindistan'da bulunan Batı Pencab'ın Pânîpet şehrinde doğmuş,³⁵ soyu Celâleddin Pânîpetî Çiştî (ö.853/1448)

³² Mübarek Galip - Saadettin Gömeç, *Hindistan'da Türkler* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2013), 27-30.

³³ Alvi Sajida Sultana, "Qâzî Sanâ-Allah Pânîpatî an Eighteenth-Century Sûfi-âlim: A Study of His Writings in Their Sociopolitical Context", *Professor Emerita, McGill University*, (1991), 37.

³⁴ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*.

³⁵ Mahmud Hasan Ârif, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullâh Pânîpetî* (Lahor: Sekâfe İslamiyye, 1995), 13.

vasıtasıyla Hz. Osman (r.a)'a ulaşmaktadır. Bu sebeple Osmanî nisbesi ile bilinir. Babası Kâdî Muhammed Hamidullah, müellifimiz küçük yaşlarındayken vefat etmiş, annesi, kardeşleri ve müellifimizin eğitim hayatı için başka evlilik yapmamıştır. Senâullâh Pânîpetî'nin yakın terbiyesi ile kendisinden birkaç yaş büyük olan ağabeyi ve annesi meşgul olmuştur.

Nakşibendiyye tarikatına mensup ve Hanefî mezhebindedir. Müellifimizin doğduğu şehir olan Pânîpet şehri Hindistan'ın başkenti olan Batı Pencab'da bulunan evliya, ülema ve fâtiplerin uğradığı Müslüman velilerin türbesiyle meşhur olan bir şehirdir. Delhi şehri de Firdevsî, Kâdirî, Nakşibendî, Çiştî gibi çeşitli tarikatlere mensup mutasavvıfların yaşadığı İslam düşüncesinin ve tasavvufunun gelişmiş olduğu bir şehir olmuştur. Müfessirimizin hocası Mazhâr-ı Cân-ı Cânân da burada medfundur. Bu kabirler asırlar boyu şehre birçok ziyaretçinin uğramasına, böylelikle İslam düşünce ve tasavvufunun tanınır hale gelmesine vesile olmuştur.³⁶

Senâullâh Pânîpetî'nin ilk eğitimi yaşadığı şehir olan Pânîpet'de dönemin eğitim geleneği çerçevesinde Kur'an-ı ezberlemesi ve bölgedeki ülemanın dizleri dibinde Arapça'yı tahsil etmesiyle başlamıştır. Ardından Farsça öğrenmiş sonraları Delhi'ye gidip Şah Veliyullâh Dıhlevî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır. 1125/1810 yılında Pânîpet şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.³⁷

1.2.1 İlmi Kişiliği

Hint alt kıtası müfessirlerinden biri olan Senâullah Pânîpatî'ye halk "Zamanın Beyhakî'si" diye hitap etmiş, şeyhi Mazhâr-ı Cân-ı Cânân ise onu "Hidâyet Sancağı" olarak tanutmuştur. Âlim bir aileden gelen Kadî Senâullah neslinin mirasını devam ettirmiş, daha çocukluk yıllarında Kur'an-ı hıfzetmiş ve Arapça tahsilini bölgedeki mahalli hocalardan yapmıştır.³⁸ On iki yaşına geldiğinde hem Farsça hem de Arapça'da büyük oranda mesafe katetmiş ve yüzlerce Farsça beyit ezberlemiştir. 1745 yıllarında Rahimiyye Medresesi'ndeki eğitimine başlamıştır. Bu medrese 1660 yılında kurulmuş, Hint alt kıtası toplumunun hayata bakışı, entelektüel gelişimi, geleneksel İslam eğitim ve araştırmalarına günümüze kadar katkı sunmaya devam eden kurumlar arasında yer

³⁶ Yusuf Ali Talal, "The Life and Woeks of Qadi Thanâ Allah of Panipat", vd. Mehmet Eren Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, (1996), 18.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 18.

³⁸ Ârif, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullâh Pânîpetî*, 44.

almaktadır. Zira dönemin en meşhur âlimleri burada yetişmiştir.³⁹ Medresedeki derslerinin yanı sıra kütüphanedeki muhtelif alanlara ait eserleri de derslerinden sonraki zamanlarda okuduğu söylenmiştir. Serbest düşünce metoduna sahip olmuştur.⁴⁰

Pânîpetî'nin eğitimi bundan sonraki dönemde Şeyh Sunmâni ve Mazhâr-ı Cân-ı Cânân'ın talebesi ve halifesi olmasıyla devam etmiştir. 1750 yılında on dokuz yaşlarında Şeyh Mirza Cân-ı Cânân'ın halifesi olarak Delhi'ye geri dönmüştür. Burada bir yandan eser telif etmeye bir yandan da talebe yetiştirmeye devam etmiştir.⁴¹ Pânîpetî'nin kendisinden sonra halife bıraktığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır.⁴²

Muhammed Senâullâh Pânîpetî müfessir kimliği ile meşhur olmuş ancak bunun yanı sıra muhaddis ve fukaha kimliği ile de bilinmektedir.

1.2.2 Hocaları

Senâullah Pânîpetî gençlik yıllarındaki ilk eğitimini Şah Abdurrahim'in kurmuş olduğu "Rahimiye Medresesinde" görmüştür. Müfessirimizin ilk hocası Şah Veliyullah Dihlevî Mekke ve Medine'de hadis eğitimini tamamladıktan sonra bu medresenin idareciliğini devam ettirmiş, burada Pânîpetî'nin eğitimi ile ilgilenmiştir.⁴³

Senâullah Pânîpetî'nin tasavvufi ve ilmi olarak istifade ettiği diğer hocaları ise Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Şeyh Sirhindî, Şeyh Muhammed Âbid Sunmâni ve Kütbüddin Bahtiyar Kâki'dir.⁴⁴ Senâullah Panipeti'nin hayatında etkili olan hocalarından bahsetmek Senâullah Panipeti'nin ilmi hayatındaki derinliği anlamak açısından önemli olacaktır.

Şâh Veliyullah Dihlevî

Tam adı Ahmed Kutbuddin b. Abdurrahim b. Vecihuddin el-'Umerî ed-Dihlevîdir. İsmindeki Şâh kelimesi Farsça bir kelime olup dönemin meşayih ve sûfileri için kullanılan bir kavramdır. Doğum yeri hakkında iki farklı görüş mevcuttur: Birinci görüşe göre Delhi'de doğmuş, ikincisi ise Delhi yakınlarında

³⁹ Özcan, "Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları Ve İngiltere" 81-85.

⁴⁰ Talal, "The Life and Works of Qadi Thanâ Allah of Panipat", 27.

⁴¹ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/506-507.

⁴² Talal, "The Life and Works of Qadi Thanâ Allah of Panipat", 23.

⁴³ Ârif, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullah Pânîpetî*, 48.

⁴⁴ Mehmet Erdoğan, *Şah Veliyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 229.

kendi köyü olan Muzaffernâgar'ın Pühlet köyüdür. Vefatı 1762'dir. Türbesi Delhi'nin Menheciler kabristanlığındadır.⁴⁵

Şâh Veliyullah tefsir, fıkıh, hadis ve kelam gibi alanlarda eserler vermiş; bunların yanı sıra biyografiler, siyasi mektuplar da yazmıştır. Dönemin çalkantısından ümmeti korumak ve bir arada tutmak için başta oğulları olmak üzere birçok âlimi Kur'an tefsiri ve tercümesine yönlendirmiştir. Senâullah Pânîpetî de onun yetiştirdiği değerli talebelere dendir. Dönemin önemli fikir temellerini atan Şah Veliyullah mutasavvıflar ve fukahâ arasında bulunan soğukluğu, olumsuz tutumları da gidermiştir.⁴⁶

Şeyh Muhammed Âbid Sünmâni

Senâullah Pânîpetî 1748 yılında Şeyh Sunmâni'ye intisap etmiştir. Şeyh Sünmâni bu yıl içinde vefat etmiştir. Sünmani Mîrzâ Mazhar Cân-ı Cânân'ın hocasıdır.⁴⁷

Şeyh Mîrzâ Mazhar Cân-ı Cânân

Ramazan ayında Karabağ isimli küçük bir kasabada doğmuştur. Ailesinin Kaşgal kabilesine mensup olduğu, Hz. Ali soyuna Muhammed b. Hanefi yoluyla ulaştığı söylenmektedir.⁴⁸

Babası vefat ettikten sonra Ekberâbad'dan ayrılarak Delhi'ye giden Mîrzâ Mazhar başlangıçta çok fazla tasavvuf alanına ilgi duymamıştır. Bu süreçte Delhi'de hadis ve fıkıh tahsili görmüş, bu eğitimleri İmâm-ı Rabbânî'nin torunu olan Hacı Muhammed Erdal Siyâlkûtî'den almıştır. Mîrzâ Mazhar babasının mesleğini devam ettirmiş, bu sebeple orduya başvurmuş ancak başvurusu reddedilmiştir. İşte bu süreçten sonra Mîrzâ Mazhar'ın manevi hayatı başlamıştır. Dönemin büyüklerinden Çiştî velilerinden Kutbûddin Bahtiyar Kâki (ö.633/1236) kendisine tüm gücünü manevi irşâd tarafına vermesi gerektiğini söylemiştir. Böylece Mîrzâ Mazhar Nakşîbendî üleması olan Nûr Muhammed el-Bedâûrî'ye intisap etmesiyle tasavvufî ve manevi hayatı başlamıştır.⁴⁹

⁴⁵ Mehmet Erdoğan "Şah Veliyullah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/262-267.

⁴⁶ Erdoğan, "Şah Veliyullah", 265.

⁴⁷ Tosun, "Senâullah Pânîpetî", 60.

⁴⁸ Talal, "The Life and Works of Qadi Thanâ Allah of Panipat", 77.

⁴⁹ Hamid Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/195-196.

Manevi hayatının gelişiminde etkili olan diğer hocaları: Şah Muhammed Zübeyr, Şah Hafız Sa'dullah ve Muhammed Âbid Sünâmi'dir. Her birinin Mîrzâ Mazhar'a etkisi ve katkısı farklı yönlerde olmuştur.

Mîrza Mazhar Delhi'de dergâhını kurarak merkezi buraya taşımıştır. Burada kendi yetiştirdiği halifelerini bölgenin her tarafına irşat faaliyeti için göndermiş onları bizzat kendi takip etmiştir. Vefatı ise Muharrem ayı 1781 yılında dergâha gelen birtakım Şîî grup tarafından vurulmasıyla olmuştur.⁵⁰

Hayatında böylesine bir ilmi yaşam ve kıymetli hocalardan eğitim alan Senâullâh Pânîpetî bu ilminin semeresi olarak birçok eser telif etmiştir.

1.2.3 Eserleri

Rahimiyye Medresesi'nde görmüş olduğu tahsil ve seçkin hocalardan aldığı birebir eğitimler sonucunda Senâullâh Pânîpetî veciz bir Kur'an ve Hadis bilgisine sahip olmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf alanına yönelik toplam otuz üç eseri mevcuttur. Eserlerinden sekiz tanesi basılı haldedir.

Tefsir

1. *Tefsiru'l-Mazharî*: Eser ismini Pânîpetî'nin hocalarından olan Mîrzâ Mazhar'dan almıştır. Bu eser Senâullâh Pânîpetî'nin en önemli eseridir ve yazımına Mîrzâ Mazhar'ın vefatından sonra 1780 yılında başlamıştır. On üç yılda tamamladığı bu eser hem fıkıh hem tasavvuf alanına büyük katkılar sağlamaktadır.⁵¹

Eser Arapça olarak yazılmış ve on ciltten oluşmaktadır. Eserin Urduca çevirisi mevcuttur ve bu çeviri Abdüddâim el-Celâlî tarafından yapılmıştır. Bu eser ile ilgili Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi* isimli kitabında yer alan şöyle bir bilgi mevcuttur: "Muhammed Senâullâh 'ın et-Tefsiru'l Mazharî isimli eseri bir cilttir ve Hint'te basılmıştır."⁵²

2. *Cevâhirü'l-Kur'an*: Kur'an âyetlerinin indeksidir.

3. *Tefsir-i Penç Âyet ez Evvel-i Sûre-i Bakara be Tarîka-i Sûfiyye-i Safiyye*: Bakara sûresinin ilk beş âyetinin işarî tefsirini içerir.

Hadis

1. *Ehâdisü'l-Musâfehati ve'l-Müşâbeketi ve's-Sübheti*

2. *Rü'yetü'n-Nebî*

⁵⁰ Sultana, "Qazi Sana-Allah Pânîpatî", 57.

⁵¹ Ârif, *Tezkire Kâdî Muhammed Senâullâh Pânîpetî*, 555.

⁵² Ömer Nasuhi Bilmen, "*Büyük Tefsir Tarihi*" (Eser yay., İstanbul, 1997), 76.

3. *Risale-i Çihil Hadis me'a Şerh ve Beyan*

4. *Tercüme-i Şemâil-i Tirmîzî*

Fıkıh

1. *Ahz-i Ücret ber Handen Kur'ân*

2. *el-Ahzü bi'l-Akvâ*

3. *et-Ta'likâtü ala'l-Makâleti'l-Vadîeti fî'n-Nasihati ve'l-Vasiyye*

4. *Hukuku'l-İslâm*

5. *Fetvâ der Cevâz-ı Taklîd*

6. *Fetâvâ-i Mazharî*

Tasavvuf

1. *İrşadü't-Tâlibîn*

2. *Risaletü'züb Ani'l-Kutbi'r-Rabbânî*

3. *Risale der-Cevap Şübühât ber Kelam-ı Hazret-ı Müceddid Elf-i Sâni*

1.3 Kalp kavramı

Allah insanı mucizevi bir biçimde yaratmıştır. Bu yaradılışın göstergelerinden en önemlisi kalp organıdır. Zira yüklendiği anlamlar ve işlediği fonksiyonlar bize kalbin bir merkez konumunda olduğunu göstermektedir. Lügatlerimizde bu kavramın birden çok anlamı açıklanmıştır. Çalışmanın bu kısmında kalp kavramının anlamlarına yer verilecektir.

1.3.1 Kalp

Kalp (قلب/k-l-b) fiilinın mastarıdır. Çoğul olarak (قلوب/kulûb) ve (اقلب/eklub) şeklinde kullanılmıştır.⁵³ Âyetlerde 132 yerde türevleri ile birlikte geçmektedir.⁵⁴ Kur'an-ı Kerimde kalp kavramı maddi olarak ifade edilen kalpten farklı olarak insanın düşünüp taşınma, iyiyi kötüyü birbirinden ayırma, varlığın hakikatini kavrama gibi zihinsel faaliyetler gösteren bir varlık anlamında kullanılmıştır.⁵⁵

(قلب/kalp) Kelime anlamı olarak bir şeyi onun yüzünden çevirmektir. Çevrilmiş kelam, ben onu çevirdim ve oda çevrildi demektir. (قلبت فلانا عن وجهه/kalebtü fulanu an vechihi) cümlesindeki (قلبت/kalebtü) çevirmek mânâsındadır. Böylelikle cümlenin mânâsı: Herhangi birini olduğu yerden çevirdim, demektir. (منقلب/ Münkalib) Ahirette gideceğimiz yer demektir. Bu yerin mekan olan ahiret

⁵³ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 5/3713.

⁵⁴ Abdülbâkî, *Mu 'cemul-Müfehres*, 654.

⁵⁵ *Kur'an Yolu*, 1/143-144.

yurdu olduğu bilinmektedir, zira âyetin meâlinde “Allah’a döndürüleceğiniz gündün sakının”⁵⁶ buyurulmaktadır. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/elkalbulhüvvel) İşleri çeviren şeydir.⁵⁷ Çevirmek ve dönüştürmek mânasında (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalbüssevb) elbisenin çevirilmesi olarak kullanılır. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kallebe) Değiştirmek, çevirmek, bir şeyin içinin dışına dönmesi demektir. Buradaki çevirmekten maksat yılanın güneşten yanan tarafını altı ile döndürmesidir. Verilen örnekler incelendiğinde (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalebe) fiilinin türevleriyle birlikte genel olarak dönmek, çevirmek ve değiştirmek anlamında kullanıldığı görülmektedir. *Kitâbü’l ‘Ayn* isimli eserin müellifi Halil b. Ahmed (ö. 175/791). kullanım alanlarına göre kalbin mânalarını şu şekilde açıklamıştır. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/gulubuşşecer) Ağacın iç tarafında, ortasında yumuşak olan şeye denir. Müfredi (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalbün) şeklinde gelir. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalbünnaahl) Hurma ağacının özü demektir. Hurma ağacının ortasında çıkan beyaz yumuşak bir parçadır. Sanki gümüş bilezik gibidir. Beyaz olduğundan kalp diye isimlendirilmiştir. Düşünüldüğünde burada da bir dönüş bir çevrilme anlamı olduğu görülmektedir. Bir şeyin özü onun aslıdır her şey de aslına rucu’ edecektir. Diğer anlamlardan farklı olarak (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/eklub) dudaklarında yarık bulunan için kullanılır. (مَا بِهِ قَلْبِي/مَا bihi kalebetün) İfadesi kendisinde hastalık, felaket yok anlamındadır. Kızgınlık ve tehdit anında (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalabe aynehü ve hamlâkatün) “Göz kapaklarının iç tarafı ve gözlerini çevirdi” denilir. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/elkâlib) Kavramının türevlerinden olan (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/elgullab) kelimesine iç anlamı verilmiştir, aynı şekilde (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kâlib) de denilir.⁵⁸

Râgıb el-İsfahânî (ö. 7/11. Yy.): (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/kalbüşşey) Bir şeyin kalbi o şeyin bir şeyden başka bir şeye döndürülmesi, çevrilmesi demıştır. Bunun bir eşyanın kalbi veya insanın kalbi gibi her şeyin kalbi için olabileceğini de söylemiştir. Bunun yanında insanın kendi yolundan çevrilmesi olarak da kullanılmıştır. el-Ankebût Sûresi 21. Âyette (وَالِيَهُ تَقْلِبُونَ) “Siz O’na döndürüleceksiniz.” buyurulmuştur.⁵⁹

Bir başka mâna belagat ehlinin kullandığı ıstılahtır. (الْقَلْبُ/الْقَلْبُ/elkelamü’l meklûb) “Ters çevrilmiş kelam.” Bir kelamın bölümlerinin başka bir kelamın

⁵⁶ el-Bakara 2/281.

⁵⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l- ‘Ayn*, 4/100.

⁵⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l- ‘Ayn*, 4/77.

⁵⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 403.

bölümlerinin yerine konulmasıdır. Kelimelerin birbiriyle yer değiştirilmesi mutlak olarak kabul edilmiştir. O da kelama güzellik ve şıklık katmasıdır.⁶⁰

Âlimler kalp mefhumunun kelime anlamlarını açıkladıktan sonra kalbe bu ismin verilmesinin sebepleri üzerinde durmuşlardır.

Ezherî (ö. 370/980)'ye göre: Kalp mefhumuna bu ismin verilmesinin sebebi onun dönen bir şey olmasındandır. Çünkü kalp bir noktadır, isimler ve sıfatlar onun etrafında döner. Muvacehet (geri dönme) şartıyla bir isme veya bir sığata kalp lafzının kullanılması, bu lafzın kullanılan isme ve sığata has olduğundandır. Bu muvacehet şartı bir sınırlamadır. Çünkü kalp daimi olarak kendi içinde bütün isimlere ve sıfatlara karşılık gelir. İsimlerin hepsine isim hükmü verilirse o zaman bu isimlerin anlamı genel isimlerin veya ana isimlerin anlamı altında gizlenir. Sonuç olarak isim, isim olarak kalır ama kalp mânânın gerektiği şekilde tasarruf eder.⁶¹

Kalbe bu ismin verilmesini Ezherî başka bir açıdan ele almıştır, ona göre âlem kalbin aynasıdır. Asıl ve sûret kalptir. Fer' ve ayna ise âlemdir. Bundan dolayı ona kalp denilir. Çünkü her sûret ve ayna ikinci kalptir. Yani aksi gerçekleşir. Kalbin asıl âleminin ise onun bir kısmı olduğuna delalet eden şey şu kutsi hadis ile açıklanmıştır: *“Ben yere ve göğe sığmam ama mü'min kulunun kalbine sığarım.”*⁶²

Birinci kısım ilmin genişliğidir. O da Allah'ı bilmektir. Var olan şeylerin hakikatini, eserlerini gerektirdiği şekilde bilmenin yolu ancak kalp ile gerçekleşir. Çünkü her şey Allah'ı ancak belli bir yönden tanıyabilir, her yönüyle tanıyamaz. Bu en geniş mahiyetteki anlamıdır.

İkinci kısım müşâhedenin genişliğidir. O da Allah'ın cemalinin güzelliğinin kalbe açık olmasıdır. Kalp bu güzelliği gördükten sonra O'nun isimlerinden ve sıfatlarından lezzet alır. Bunun dışında buna benzer bir güzellik yoktur. Çünkü kalp Allah'ın var olan şeylerdeki ilmini düşündüğünde mutlu olur, huzur bulur ve bu sıfatın güzelliğinin Allah'tan olduğunu bilir. Aynı şekilde Allah'ın kudret sıfatı da böyledir. Allah'ın bütün isimleri ve sıfatları bu şekildedir. Bu da ârifler için en büyük genişliktir. Üçüncü kısım ise hilafetin genişliğidir.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 5/1334.

⁶¹ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 9/174.

⁶² Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslimb. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000), 3/788.

Şâyet âlem asıl olmuş olsaydı genişlik hususunda kalpten daha geniş olurdu demiştir. Buradaki kalbin genişliğini üç kısımda ele almıştır.⁶³

Kalp mefhumunun ıstılahi olarak da çok çeşitli mânaları vardır. Ezherî kalbin yedi ayrı mânası olduğunu söyler. Bunlardan ilkinine göre (القلب/elkalbü) Aortla bağlantılı bir et parçasıdır. Sûfilerin tanıma göre göğsün sol tarafına yerleştirilmiş kozalağımsı bir et parçasıdır. Hayvanlardaki ve ölülerdeki de bu kalptir. Gazzâlî (ö.505/1111)'de bu anlamı vermiştir.⁶⁴ Bir diğeri ise Rabbâni ve ruh sahibi olan kalptir. Bu kalbin, cismani kalp ile bağlantısı olup bu bağlantı araz ile cisimlerin, sıfat ile sıfatlanan şeyin bağlantısı gibidir. İnsanın hakikati olan, Kur'an'da ve sünnette vâki olan kalpten kastedilen şey de budur.⁶⁵

Tüm bu açıklamalardan sonra Resulullah (s.a.v)'in “*İnsanda bir et parçası vardır o iyi olursa tüm vücut iyi olur o kötü olursa tüm vücûd kötü olur.*”⁶⁶ Hadisinden anlaşıldığı gibi üzerinde durduğumuz kalp mefhumu etkileyen, dönüştüren, çeviren bir şeydir. Aciz bir varlık olan insanı şerefli kılan onun kalbidir. Zira vücutta başka et parçası yoktur ki hem etkileyen hem de etkilenen konumunda olsun.

Ragıb el-İsfahânî'nin yaptığı tanımdan da anlaşılacağı⁶⁷ üzere kalp bir tarla gibi inançların itikatların yetiştiği bir yerdir. İnanç ve itikatlarımızın güçlenmesi onların Allah'ın âyetlerinden beslenmesi ile olur böylece ruh beslenir. Bu beslenme sonucu ruh güçlenir. Nitekim ruhun görme yeri kalp, kalbin bakma yeri sezgi, kalbin kuvvet bulması ise iradedir.⁶⁸ Kişi Allah'ın hitabına kulak verdiği ruh güçlenir böylece vücûd ülkesinin yöneticisi olan kalp daha sağlıklı ve kuvvetli bir işlev sergiler bunun sonucunda ise irâde kuvvet bulur ki bu da bir mü'minin ulaşabileceği en üst mertebedir.

Kur'an'da gerek Allah'dan insana gerek insandan Allah'a yönelen tüm ilişkilerin merkezinde kalp bulunmaktadır. Allah'ın insanda en fazla değer verdiği, muhatap aldığı ve sorumlu tuttuğu yer kalptir. Kur'an'a göre insanı diğer varlıklardan ayıran en temel nitelikleri olan akletme, anlama ve idrak etme kalbin işlevlerindedir. Kalplerin katılaşması, mühürlenmesi, körleşmesi, örtülü olması,

⁶³ Tehânevî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn*, 2/1334.

⁶⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (İstanbul: Çelik Yayınları, 2014), 3/33.

⁶⁵ Tahâvî, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn*, 33.

⁶⁶ Müslim, *Zühd*, 4/650.

⁶⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 290.

⁶⁸ Ramazan Kayan, *Kitâbü'l Kalp Yürek Çağrısı* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2019), 14.

perdelenmesi, kılıflanması hasta olması kalbin bu işlevlerini kullanmamasının bir sonucudur. Vahiy kalbe iner ve orada muhafaza edilir. İmanın, takvanın ve tevbenin mahalli kalptir. Kalbin Allah'a yönelişi; samimi, selim, huşu dolu, Allah'ın zikriyle yumuşamış ve mutmain ve selim bir kalple olmalıdır. Kur'an'a göre kalpleri en iyi bilen Allah'tır. Allah kişi ile kalbi arasına girer. Kalbe hidâyet verir, temizler, sevgi ve merhamet koyar, kalpleri pekiştirir, sekine verir. Diğer yandan korku, darlık, taassub da verebilir. Ancak kalp değişken bir yapıya sahiptir. Kuran'da kişilerin olumsuz düşünce ve amelleri sebebiyle kalplerin kaymasından, bozulmasından ve çevrilmesinden bahsedilerek, bu gibi durumlara karşı kulların Allah'a sığınmaları istenir.⁶⁹ Kalp mefhumunun âyetlerde kullanımı ayrıntılı olarak çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

Hadislerde de Kur'an'daki kullanımlarına paralel anlamlar üzerinde durulmuştur. Rivâyetlerde "kalp" kavramının Hz. Peygamber'in ve sahabenin dilinde çeşitli şekillerde kullanıldığını görüyoruz. Havâzîn kabilesinden ele geçirilen malları Hz. Peygamber'in Kureyş'ten bazı kişilere vermesi sebebiyle Ensar'dan bir grup, Hz. Peygamber hakkında olumsuz sözler sarf ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onları bir araya toplayarak bir konuşma yapar: "*Allah'a yemin ederim ki sizin yanınıza (kalbinizde, göğsünüzde) alıp götüreceğiniz (peygamber) onların yanlarına alıp götürecekleri mallardan daha hayırlıdır.*"⁷⁰

Kalp mefhumunun kullanıldığı diğer bir hadis ise şu şekildedir: Hz. Peygamber'in mescitte itikâfta olduğu sırada eşi Safiyye'nin onu ziyaret etmesinden bahseden rivâyette: "*Daha sonra dönmek için kalktı, Hz. Peygamber de onu uğurlamak için kalktı.*"⁷¹ Buyrulmaktadır.

Hadislerde kalp kavramının günlük hayata dair bazı kullanımları da mevcut olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber, evlenmek istediği halde mehir olarak verecek hiçbir şeyi bulunmayan bir gence Kur'an'dan ne kadarını bildiğini ve ezberlediğini sorar: "*تقروهن عن ظهر قلبك*" "*O sûreleri ezbere mi okuyorsun?*"⁷² Şeklinde kullanmıştır.

1.4 Kalp İle Yakın Anlama Gelen Kavramlar

⁶⁹ Ergül, *Kur'an ve Sünette Kalbi Hayat*, 14.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, (Dârus-Selâm, Arabistan, 2000), 3/680.

⁷¹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünen-i Dârimî*, el-Kütübüs-Sitte, (Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000), 3/501.

⁷² Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 3/550.

Âyetlerde kalbe yüklenen vasıflar kalp ile aynı anlama gelen “Sadr, Nefs, Fuâd ve Lübb” gibi kavramlar ile belirtilmiştir. Bu sebeple kalp mefhumu kalp ile yakın anlamlı kavramları lügatler, âyetler ve hadisler ışığında açıklayacağız. Bu açıklama sonucu muradımız kalbe olan bütünsel bakışımızın genişlemesi ve anlam bakımından kavrayışımızın artmasıdır. Zira sözlüklerde kalp mefhumuna ayrılan bölümlerin hacim bakımından çokluğu bu kavramın önemi ile ilişkilendirilebilir.

1.4.1 Sadr

Sadr (sadr/صدر) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de kırk dört yerde zikredilmektedir.⁷³ (صدر/s-d-r) Fiilinin mastarıdır. Çoğulu (صدور/sudûr) olarak gelmektedir. Sözlükte her şeyin üst tarafı işin başlangıcı, evveli, bir şeyin en yukarısı ve kanalın başlangıcı anlamalarına gelir.⁷⁴ Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra) her şeyin başı mânasını vermiştir. Tehânevî buna ek olarak Arapça ve Farsça mektupların başında başlangıç olarak bu kelimenin kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁵ Hâkim Tirmizî (ö. 320/932) ise “Sadr” kelimesinin sözlük anlamını kalbin kılıfı, dış tarafı olarak vermiştir.⁷⁶ Buradaki mânalar benzerlik göstermektedir. Zira bir şeyin üstü onun kılıfı olabilir ki Halîl b. Ahmed eserinde⁷⁷ (صدر/sıdar) kelimesine kadınların giydiği dış kıyafet, üst kısmı tülbent gibi olup altı da omuzları ve göğsü kaplayan bir elbise şeklinde mânâ vermiştir. Bu da bir nevi kılıf üst örtü demektir. (صدر/sadr) İfadesi (عن/an) harfî ceri ile kullanıldığında geri gelmek mânasındadır.⁷⁸

Halîl b. Ahmed “Sadr” kelimesinin türevlerinin de mânalarına değinmiş (المصدر/elmusaddar) kelimesine aslan anlamını vermiştir.⁷⁹ Aslan da hayvanlar âleminin öncüsü kabul edilir. Bu göstermektedir ki ilk verilen mânâ yani ön kısım, öncü, ilk kısım ve evvel bu bakımdan kelimenin anlamı ile örtüşmektedir.⁸⁰

(تصدیر/tasdîr) Deve yükünü geri doğru çektiğinde devenin önüne bağlanan ipin ismi olarak kullanılmıştır. Burada ön kısım anlamını taşıdığını görmekteyiz, zira şeytanın vesveseyi ilk “sadr'a” verdiği söylenmiştir.⁸¹ (تصدُّر/teseddu)

⁷³ Abdülbâkî, *Mu 'cemul-Müfehres*, 590.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 2/342.

⁷⁵ Tehânevî, *Keşşâfu Isulâhâti'l-Funûn*, 2/1334.

⁷⁶ Hâkim Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, vd. Ekrem Demirli (İstanbul: Hayy Kitap, 2017), 40.

⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/580.

⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 305.

⁷⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/581.

⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitab 'ul 'Ayn*, 2/384.

⁸¹ Hâkim Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 27.

Oturuma başkan atama, otururken göğsü öne gitmek demektir. (صدر/esdur) Göğsü çıkık olan, göğüs askısı gözetlenebilen demektir. (صدر/sadera) Göğsüne bir şey isabet ettirdiğinde bu ifade kullanılır. Bir kimsenin göğsü ağrıdığında (صدر/sadir) denir. Buradaki anlamlara bakıldığında öne çıkan şeye “sadr” denildiği görülmektedir. Farklı olarak göğsü ağrıyan kişiye böyle denilmesi daralma ve genişlemenin “sadr’a” izafe edilmesindedir.⁸²

(صدر/essadera) Su başından ve her işten çekilmektir. (طريق صادر/darîku sâdera) Ailesiyle suya ilk ulaşmak, aynı şekilde su mekana geldi anlamına gelir. Lebid develeri zikrederken şöyle dedi: ثم أصدرناهما في وارد * صادر وهم صواه قد “Daha sonra o iki deveyi, şakırdaması mesel olmuş o büyük sulağa götürdük.”⁸³ “Sadr” bilginin yeri olarak kabul edilir, bu bilgi her türlü öğrenme veya ezber bilgisi olabilir.⁸⁴ Nitekim türevlerinden olan (المصدر/elmasdar) kendisinden fiillerin türediği kelimenin aslıdır.

(صدر/essadr) Kelimesinin bir diğer anlamı ise her şeyin önünün üstü, öncülü, rastlanılan her şey demektir. Ok için ise ortasından başlayıp sivri tarafına uzanan kısımdır. (تصدر/tesaddera) Otururken göğsünü öne çıkarmak, meclisin önüne oturmaktır. Örneğin at için göğüs farkıyla başka bir atı geçmek gibidir. (صدر الوادي/sudûrulvâdî) Vadinin üst kısımları ve yüksek yerleri anlamına gelir. Sadr kelimesinin türevlerinden olan (صدر/صادر) çoğulu (صدائر/sâdiratün) dir. (طريق صادر) Suya ulaştıran yol demektir. (صدر/essadr) Kurbanın dördüncü günü demektir.⁸⁵

Allah Kur’an-ı Kerim’de sadr kelimesini farklı durumlarda zikretmiştir. Maide Sûresinin 7. Âyetinde: “وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ” “Allah sadırların içinde olanı bilir” şeklinde göğüs mânasında kullanmış ve bakıldığında Kur’an-ı Kerim’de sadr kelimesi en çok bu manada kullanılmıştır. Allah’ın göğüslerde olanı bilmesi şeklinde: “Rabbin onların göğüslerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir.”⁸⁶ buyrulmuştur.

Bu konuyla ilgili bir başka âyette: “De ki: "İçinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerdeki her şeyi, yerdeki her şeyi de bilir. Allah

⁸² Ramazan Kayan, *Kitâbü'l Kalp*, 50.

⁸³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/400.

⁸⁴ Hâkim Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 34.

⁸⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/403.

⁸⁶ en-Neml 27/74.

her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁸⁷ buyrulmuştur. Sadr kavramı Kur’an-ı Kerim’de en çok bu anlamıyla zikredilmiştir.⁸⁸

İnşirah sûresinin ilk âyetinde “أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ” “Biz senin göğsünü/kalbini açıp genişletmedik mi?”⁸⁹ şeklinde göğsün daralması ve genişlemesi mânasında kullanılmaktadır. Burada şerh kelimesinin üzerinde durulması gerekmektedir. Zira şerh kelimesinin sözlük anlamı bir şeyi parçalara ayırmak bölmek demektir.⁹⁰ Bu şekilde parçalara ayırmanın özellikle et için olduğu da söylenmiştir.⁹¹ Bir besinin parçalara ayrılması o besinin hazmını kolaylaştırır. Mâna buradan alınarak insanı kalbinin bir şeye meyletmesi, ferahlaması mânasında mecaz olarak kullanılmıştır.⁹² Bununla birlikte Zümer Sûresi 22. Âyette” “أَمَّنْ شَرَّافَمَنْ شَرَّحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ” “...Allah’ın göğsünü İslam’a açtığı...” şeklinde kullanılan şerh kelimesi bir şeyi açmak, açığa çıkartmak mânasında kullanılmıştır.⁹³

Şerh kelimesini sadra izafe edildiği bir başka âyette: فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”⁹⁴ buyrulmaktadır.

Konuyla ilgili Kur’an-ı Kerim’de sadrın şifa bulmasından da bahsedilir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”⁹⁵

”قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَبْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَسْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ” “Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın (sadırlarına şifa versin).”⁹⁶

⁸⁷ Âl-i İmran 3/29.

⁸⁸ Kavramın geçtiği diğer âyetler için bkz: el-Enfal 8/43, el-Kasas 28/69, Lokman 31/23, Fatır 35/38, ez-Zümer 39/22, Gâfı 40/19, Şura 42/24, el-Hadid 57/6, et-Tegâbûn 64/4, el-Mülk 67/13.

⁸⁹ el-İnşirah 94/1.

⁹⁰ İsfahânî, Müfredât, 579.

⁹¹ Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, 2/508.

⁹² Ahmet Nair, “Kur’an’da Sadr ile İlgili İki Kavram: (D-y-k ضيق) ve (Ş-r-h شرح)”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 17.

⁹³ İsfahânî, Müfredât, 560.

⁹⁴ el-En’am 6/125.

⁹⁵ Yunus 10/57.

⁹⁶ et-Tevbe 9/14.

Kur'an'da bu konuların dışında sadr kavramı korku,⁹⁷ kin,⁹⁸ kibir,⁹⁹ ve vesveselerin yer ettiği mekan¹⁰⁰ anlamında kullanılmıştır.

1.4.2 Fuâd

Fuâd kavramı (ف-ا-د/f-e-d) kökünden türemiştir. Âyetlerde on altı farklı yerde sorumluluk, tasdik eden gibi mânalarda kullanılmıştır.¹⁰¹ Sözlüklerde çoğunlukla kalp anlamında kullanılır.¹⁰² Yürek kabı anlamı da vardır.¹⁰³ Kalbin ortası veya kılıfı olarak sadr kelimesine benzer bir mânası olduğu da söylenmiştir.¹⁰⁴ Kılıf olarak nitelendirenler kalbi siyah noktanın kendisi olarak görmüş, böylece fuâdı ise kılıf olarak kabul etmişlerdir.¹⁰⁵

Hâkim Tirmizî bu kavram ile ilgili olarak Fuâd'ın üçüncü makam olduğunu söylemiş ve bu kavramın cevizin özünün cevize olan nisbeti, göz bebeğinin göze olan nisbeti şeklinde olduğunu söylemiştir. Fuâd'ın kalpten daha önce etkilendiğini de belirtmiştir. Öyle ki Tirmizî 'ye göre bir şey önce Fuâd'a gelir sonra kalbe düşer.¹⁰⁶

Allah âyette: وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا. “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”¹⁰⁷ buyurmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı üzere burada bahsedilen uzuvlar kıyâmet günü sorumlu tutulacaktır. Allah kalp, göz, kulak ile ilgili caiz olmayan şeyleri yasaklamıştır. Çünkü bunların her birinden sahibi sorumludur.¹⁰⁸

Sorumlu tutulan kalp aynı zamanda Allah katında kuvvetlendirilmiş kalptir. Nitekim âyette: وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنَبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ. “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”¹⁰⁹ buyrulmaktadır.

⁹⁷ el-Haşır 59/13.

⁹⁸ el-A'raf 7/43.

⁹⁹ Ğafir 40/56.

¹⁰⁰ en-Nisa 14/5.

¹⁰¹ Abdalbâkî, *Mu'cemul-Müfrehes*, 205.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 3/329.

¹⁰³ İsfahânî, *Müfredât*, 209.

¹⁰⁴ Cevherî, *Es-Sihâh: Tâcu'l-Luġa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, 5/309.

¹⁰⁵ Cürcânî, *Et-Ta'rîfât*, 4/450.

¹⁰⁶ Hâkim Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 70.

¹⁰⁷ İsrâ, 17/36.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Bursevi, *Muhtasar Ruhü'l-Beyan Tefsiri* (İstanbul, Damla Yayınevi, 1997), 5/162.

¹⁰⁹ Hüd, 11/120.

Peygamberin sabretmesi bunu da Allah'ın yardımı ile yapacağı onun gönlünü, kalbini ve “fuâdını” kuvvetlendirdiği açıklanmıştır.¹¹⁰

Fuâd kavramı bazı âyetlerde doğrudan kalp kavramı gibi kullanılmıştır.

*“İnkârcular, تَزَيَّلُوا وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ كُرْ'AN ONA BÜTÜNÜYLE BİR DEFADA İNDİRİLSEYDİ YA! DİYORLAR. OYSA BİZ ONU SENİN KALBİNE İYİCE YERLEŞTİRMEK İÇİN BÖYLE YAPTIK VE ONU UYGUN ARALIKLARLA PARÇA PARÇA GÖNDERDİK.”*¹¹¹

*“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler”*¹¹²

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
*“Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”*¹¹³

*“Gönül anlamı verilen âyette ise “insanların gönüllerinin hakka meyletmesi şeklinde anlamlandırılmıştır!”*¹¹⁴

Hz. Mûsâ'nın annesinin onu nehre bıraktıktan sonraki durumunu tarif etmek için şu ifade kullanmıştır: *وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا إِنْ كَادَتْ لِتُتْبِدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ*
*“Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı.”*¹¹⁵ şeklinde açıklanmıştır.

Elmalılı (1878/1942) tefsirinde, Mûsâ (a.s.)'ın annesinin fuâdı yani gönlü bomboş olarak sabah ettiğini bunu da ne olup bittiğinden haber alamadığı için hayretten ve dehşetten gönlüne hiçbir şey girmeyip akli sığırda inmiş bir halde bulunmak anlamına geldiğini söylemiştir.¹¹⁶

¹¹⁰ Muhammed Ali Es-Sâbüni, *Safvetü' t-Tefâsîr*, (İz Yayıncılık, İstanbul, 2003), 3/262.

¹¹¹ el-Furkân, 25/32.

¹¹² el-En'âm, 112-113.3

¹¹³ en-Nahl 16//78.

¹¹⁴ İbrahim 14/37.

¹¹⁵ el-Şaş 28/10.

¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/601.

Muhammed Esed âyette geçen (فُوَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا) /fuâdu ümmi musa farigan) ifadesini yüreği fuâd acısıyla dolup taşan,¹¹⁷ diye açıklamıştır. Hadis rivâyetlerinde fuâd sözcüğü Kur'an- ı Kerim'de olduğu gibi kalple eş anlamlı kullanımları mevcut olsa da farklı anlamlarda da kullanıldığı bilinmektedir. İlk vahyin gelmesinden dolayı korkuya kapılan Hz. Muhammed'in durumunu Hz. Âişe şöyle anlatıyor: "فرجع إلى خديجة يرجف فواده" *Rasulullah bunun üzerine yüreği titreyerek Hatice'nin yanına döndü.*¹¹⁸ İfadesinde fuâdın korktuğu belirtilmiştir.

Fuâd kelimesinin farklı anlamda kullanıldığı bazı hadis örnekleri;
"Size Yemen halkı geldi. Onlar yürekleri en yufka, kalpleri en yumuşak olanlardır."¹¹⁹

"Göz yaş döker, kalp (fuâd) yaralıdır."¹²⁰ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hasta bir sahabeyi ziyaret etmesiyle, alâkalı aşağıdaki rivâyet kalbin maddi varlığına da işaret etmektedir. Ziyaretine gittiği Sa'd (r.a) şunları nakleder: "أتاني رسول صلى عليه وسلم يعودني فوضع يده بين ثديي حتى وجدت بردها على فؤادي فقال إنك رجل مفنود" *Rasulullah beni ziyarete geldi. Elini göğsüme koydu. Elinin serinliğini kalbimde hissettim. Şöyle buyurdu: Sen kalbinden rahatsızsın...*¹²¹ Görüldüğü üzere hadis rivâyetlerinde "fuâd" kelimesi kalp, gönül ve yürek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bunun yanı sıra kalbin maddi varlığına da Fuâd kelimesiyle yer verilmiştir.

1.4.3 Lübb

Lübb kelimesi (ل-ب-ب) harflerinden oluşmaktadır. Kelimenin çoğulu (اللُّبُّبُ/ellübübü) veya (الباب/elbab) şeklinde gelmiş. Kur'an-ı Kerim'de on altı yerde zikredilmiştir.¹²² Sözlükte her şeyin özü, iyisi, iç kısmı ve başı anlamında kullanılmıştır.¹²³

İbn Manzûr (ö. 711/1311) lübb kelimesine meyvenin özü anlamını verirken Ragıb el-İsfahânî akıl anlamını verir. Buradaki aklın ise günah

¹¹⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* vd. Cahit Koytak, *Meal Tefsir*, (İstanbul, İşaret yay. 2018), 906.

¹¹⁸ Buhârî, *Bed'ül-Vahiy*, 311.

¹¹⁹ Buhârî, *Bed'ül-Vahiy*, 407.

¹²⁰ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 5/534.

¹²¹ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 5/544.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab* 2/209.

¹²³ Abdülbâkî, *Mu 'cemul-Müfehres*, 411.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisanü'l 'Arab*, 3/233.

kirlerinden arınmış olan bir akıl olduğunu söylemiştir.¹²⁴ Cürçânî (ö. 816/1413) de benzer olarak lübb kelimesine nurlanmış saf akıl anlamını vermektedir.¹²⁵

Hâkîm Tirmizî ise lübb için cevizin içinde bulunan yağ veya kandil lambasının fitilinin içindeki öz anlamlarını vermiştir.¹²⁶ Bununla birlikte Tirmizî akıl anlamını da vermiştir. Fakat şöyle bir ayırım yapmaktadır. Güneş ışığı ile lambanın ışığı arasında nasıl fark olursa lübb ile akıl arasında da öyle bir fark vardır.¹²⁷ Allah Teâla: *إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْاِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ* “Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün birbirini izlemesinde derin kavrayış sahipleri için alınacak dersler vardır.”¹²⁸ buyurmuştur. Râzî âyetin anlamını günahattan arınmış, iman etmiş ve derin kavrayış sahiplerine hitap edildiğini belirtmektedir.¹²⁹ Râgıb el-İsfahânî’nin ve diğer âlimlerin belirttiği gibi lübb akıldır ama her akıl lübb değildir. Âyetlerde geçen lübb kalbin önemli fonksiyonu iman, idrak ve anlayışın sonuç bulmuş hali denilebilir. Hadislerde ise lübb kavramı akıl, boğaz ve öz olarak ele alınmıştır.¹³⁰

1.4.4 Nefs

Nefs sözlükte varlık, zat, kan, ruh, hevâ ve heves anlamına gelmektedir.¹³¹ Arap dilinde nefis denilince akla ilk olarak can gelir. Ölen bir kimse için “nefsi çıktı” denilir. Bir başka anlamı ise “bir şeyin bütünü ve gerçeği”dir.¹³² Âyetlerde üç yüze yakın yerde geçmektedir.¹³³ Bu kelime zamanla bir şeyin zâtı, özü, ruh, ceset, benlik ve can gibi yirmiye yakın anlamda kullanılmıştır.¹³⁴

İstilahî olarak nefis hayat ve irâde gücünü taşıyan, bedeninin aydınlatıcısı olan bir cevherdir. Nefsin ışığı bedeninin zahir ve batınını aydınlattığında uyanıklık; yalnız bânını aydınlattığında uyku meydana gelir. Fakat her ikisini de aydınlatamayacak duruma düştüğünde ölüm meydana gelir.¹³⁵ Şeklinde bir tanım yapmıştır.

¹²⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 555.

¹²⁵ Cürçânî, *Et-Ta’rifât*, 450.

¹²⁶ Hâkîm Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 21.

¹²⁷ Hâkîm Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 74.

¹²⁸ Âl-i ‘İmrân 3/ 190.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 5/187.

¹³⁰ Esra Aktaş, *Kur’an ve Hadis Rivayetlerinde “Kalp” Kavramı*, 46.

¹³¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l ‘Arab*, 2/291.

¹³² İsfahânî, *Müfredât*, 523-525.

¹³³ Abdülbâkî, *Mu‘cemul-Müfehres*, 233.

¹³⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 600.

¹³⁵ Cürçânî, *Et-Ta’rifât*, 243.

Gazzâlî nefis kavramının birçok anlamına değinmiş bu anlamlardan ilki: insanın zâtı özü anlamına gelen şey diğeri ise sûfilerin benimsemiş olduğu imsanda bulunan gazap ve şehvet gücünün tamamı olarak tanımlanır.¹³⁶

Elmalılı nefis kavramını ruh ile bedenden oluşan zat olarak tanımlamış, nefsin kalp anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹³⁷

Bakara sûresi 284. Âyette: اللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْذَرُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.” buyrulmaktadır. Burada nefis kavramının çoğulu olan “enfüs” kelimesi kullanılmıştır. Âyette nefis “iç âlem” anlamındadır.¹³⁸ Bunun dışında âyetlerde can¹³⁹ anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Kur'an'da mutlak olarak kullanıldığında insana delalet eden şey mânasında “kişi” ya da “kimse” olarak geçmektedir.¹⁴⁰

İslam literatüründe nefis kavramı çoğunlukla tasavvufi bir kavram olarak kabul edilir. Tasavvufun önemli düsturlarından bir tanesi “Nefsini bilen Rabbini bilir” sözüdür. Sûfiler başta olmak üzere bazı âlimler Kur'an'da nefse nisbet edilen âyetlerin nefsin mertebelerine işaret ettiğini söylerler. Bunlar: Nefsi emmâre, nefs-i, levvame nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i radiyye, nefs-i, mardiyye olarak tanımlanmıştır.¹⁴¹

Nefis kavramında ele alınan diğeri bir kavram ruh kelimesidir nefis ile ruh arasındaki ayırım âyette: اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır.”¹⁴² şeklinde belirtilmektedir. Burada nefis kelimesi ölüm anlamında yani ruhun ölmesi olarak kullanılmıştır. Âyette ruhun, yaratılışın başlangıcında devreye girdiğini sonrasında ise bundan sadece nefis olarak bahsedildiğini görmekteyiz.

¹³⁶ Gazzâlî, *İhya*, 3/114.

¹³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/585.

¹³⁸ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/76.

¹³⁹ el-En 'am 6/93.

¹⁴⁰ el-Bakara 2/48, 123, 233, Âl-i İmran 3/25, 30, en-Nisa 4/1.

¹⁴¹ Ergül, *Kur'an ve Sünnette Kalp Kavramı*, 142.

¹⁴² ez-Zümer 39/42.

*“Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.”*¹⁴³

Tüm bunlardan sonra hadislerde nefis kavramı kötü huyların mahalli olan yer, benlik ve bir şeyin varlığı olarak anlamlandırılmıştır.¹⁴⁴

---

¹⁴³ Sa'd 38/72.

¹⁴⁴ Buhârî, *Bed'ül-Vahiy*, 455.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MAZHARÎ TEFSİRİNDE KALP KAVRAMI

Allah kalbe birçok fonksiyon yüklemiştir. Kalp, yüklendiği fonksiyonlar bakımından âyetlerde farklı şekillerde ele alınmıştır. Biz kalp kavramını kalbe nisbet edilen müsbet ve menfi vasıflar, kalbin Allah'a karşı tasarrufu ve Allah'ın kalbe karşı tasarrufu başlığı altında başta et-Tefsîrü'l-Mazharî isimli eser olmak üzere giriş bölümünde zikrettiğimiz tefsirlerden yararlanarak inceleyeceğiz.

Mazhaî tefsîri yazıldığı dönemin şartları itibari ile fihki nitelikte olan bunun yanında iş 'arî yönü de bulunan bir eserdir. Kalp kavramı mânevî boyutu açısından tasavvufi bir terim olarak Kabul edilir. Mazhari tefsîri iş 'arî yönü ile kalp kavramının bulunduğu âyetlerde uzuznca açıklamalar yapmıştır.

2.1 KALBE NİSBET EDİLEN MÜSBET VASIFLAR

İnsan yaratılış itibari ile kendisinde bulunan vasıflar sonucu olumlu veya olumsuz nitelikler kazanır. Kazandığı bu vasıflar sonucunda güzel ve kötü olarak nitelendirilir. Kalp de bu nitelendirilmelerden etkilenen en önemli organdır. Allah kalbin müsbet vasıflarını bize mütevazi kalp, selim kalp ve mutmain kalp olarak açıklamıştır. Çalışmanın bu kısmında kalp ile doğrudan ilgili olan âyetleri kalbe yüklenen müsbet vasıflar çerçevesinde ele alacağız.

2.1.1 Mütevazi kalp

Allah'ın âyetlerinde önemle bahsettiği konulardan bir tanesi tevazu hassasiyetidir. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan bunu belirten bir ifade olmamakla birlikte Allah "huşu" ve "itaat" kavramlarıyla bu kelimeye dikkat çekmiştir. Huşu boyun eğmek, itaat etmek, uzuvların Allah'ın emirlerine tevazu göstermesi anlamında kullanılır.¹⁴⁵ Alçak gönüllülük anlamında kullanılan "ihbât" kelimesi etrafı dağlarla çevrili olan (حَبَّة/habete) kelimesinden gelmektedir.¹⁴⁶ Bu iki kelime Hac Sûresi 54. Âyette doğrudan kalbe nisbet edilmiştir ... فَتُحِبُّ لَهُ قُلُوبُهُمْ...¹⁴⁷ Âyette Allah kullarından kendisine tüm kalpleriyle boyun eğmesini istemektedir. Bunun mükâfatının ise güzel bir ahiret yurdu olduğunu söyler.¹⁴⁸

¹⁴⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 345.

¹⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 4/783.

¹⁴⁷ el-Hacc 22/54.

¹⁴⁸ Pânîpetî, *Mazharî*, 3/656.

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “*Rahmân’ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.*”¹⁴⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Tevazu sahibi olmayı biz Hz. Peygamber (s.a.v)’in hayatından bizzat görmekteyiz. Nitekim Mekke fethedildiği zaman O Kâbe’ye bir komutan edası ile değil başını eğerek bir kul edasıyla ayak basmıştı.¹⁵⁰ Bu esnada insanlar bölük bölük Allah’ın dinine girmektedirler. Hz. Muhammed (s.a.v)’i gören bir kişi titremeye başlayınca Hz. Muhammed ona: “Sakin ol ben hükümdar değilim, güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum” demiştir.¹⁵¹ O (s.a.v)’in sergilediği bu tavır kalbe tevazunun yerleştiğinin en büyük göstergesidir. İnsanın kendini unutacağı, kibre kapılacağı anlardan en büyüğü bir beldeyi fethetmektir. Böylesine büyük bir zaferde kalbin kibirlenmesi çok kolaydır. Ancak beden ülkesinin sultanı olan kalp içinde olumsuz vasıfları değil tevazu gibi güzel vasıfları barındırduğunda her durumda Allah’ın razı olduğu hâli koruyacaktır. Bu durum kişide olmadığında kalpte kibirlenme meydana gelir. Kibir “Fahr, Ucûb, ve İhtiyâl” kavramları ile açıklanır.¹⁵² Kişi Allah’ın kendisine bahşettiği özellikler ile övünmeye başlayıp kendini beğendiğinde kibir hastalığına yakalanmış olur.

Kibir sahibi kimse daima kendinden üstün kimselere haset içindedir. Haset ise kulun ibadetlerini içinde bulunan güzellikleri bir ateşin odunu yaktığı gibi yakıp kül eder.¹⁵³ Kendini üstün görme hâlinde bulunan kişi başkalarının öğütlerini dinlemez. Onun kalbi artık perdelenmiştir.¹⁵⁴ Allah Me’âric Sûresi 19-21. Âyette kalbi kibir hastalığına yakalanmış kimseyi şu şekilde tarif eder: “*Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatla yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz.*”buyurmaktadır.

Allah ile kul arasında olan doğru ilişkide kulun Allah’a tam bir teslimiyet ile hareket etmesi, ona boyun eğmesi gerekir ve bu sebeple Kur’an’da itaat,

¹⁴⁹ el-Furkân 25/63.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *Es-Sîretu’n-Nebevîyye*, (Kahire, Dâru’l Kitap 1981), 5/63.

¹⁵¹ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 4/544.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/209.

¹⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/122.

¹⁵⁴ Bkz: el-Bakara 2/88.

teslimiyet ve tevazu konularına çokça yer verilmiştir. Nitekim bunun tersi ise katı kalplilikle açıklanmıştır.

Tevazunun tersi olan mütekebbir sıfatı ise yalnız Allah'a aittir. Bu vasıf kulda bulunduğu onu helak eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v): “*Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.*”¹⁵⁵ buyurmuştur.

İnsan her daim kendini analiz ediyor Allah'ın yaratma amacını düşünüp bu doğrultuda Allah'ın emirlerine uyuyorsa o zaman alçakgönüllü hareket eden bir varlık olur. Kişinin tevazusu kendini ve Rabbini bildiği ölçüdedir. Nitekim insanın içinde bulunan takva kendisini bilmesi kendisini başkasından üstün görmemesi olarak açıklanır. Sonuç olarak kul kendini bildiğinde takva ve tevazu sahibi olan bir kalbe sahip olur.

2.1.2 Mutmain kalp

Mutmain kalp (سكينة/sekîne ve اطمئنان/itmi'nâan) kelimeleri ile açıklanır. (سكينة/sekînetün) Kelimesi sözlükte bir yerde ikâmet etmek, dinlenmek ve durmak anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁶ Arapça da (طمئن/damene) kökünden türeyen itminan sebat, sabır anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de altı yerde bu anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁸ Kalbe nisbet edildiğinde iç huzuru, kalbin itminan bulmasını, bir işe gönlün ısınmasını ve vesveseden uzak olmasını ifade eder.

(سكينة/sekînetün) Kelimesi ıstılahi olarak mü'minlerin korku ve endişelerini bırakıp gönüllerinin yumuşaması için Allah'ın onların üzerine indirdiği rahmet olarak tanımlanır. Âyette: وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّن دُونِهَا لَكُمْ فِيهَا حُكْمٌ وَإِنَّ عَلَيْهَا لَنَاصِحَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ *“Peygamberleri onlara “O'nun hükümdarlığının alâmeti, içinde rabbinizden bir sekînet, Mûsâ ve Hârûn ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir” dedi. Gerçekten inaniyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır.”*¹⁵⁹ buyrulmaktadır. Senâullah Pânîpetî burada geçen sekine kelimesinin ıstılahi anlamda kullanıldığını söylemiştir. Sekîne nefsin kendisiyle sükûn bulduğu şeydir. O kişi de bu hâl vukû bulduğunda onda olan diğer olumsuz vasıflar kaybolur. Arapçada bıçağa (سكين/şıkkîn) denilmesi onun bir

¹⁵⁵ Buhârî, *Zühd*, 16.

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/509.

¹⁵⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 200.

¹⁵⁸ Bkz: el-Bakara 2/248, el-Feth 48/4, 18, 26, et-Tevbe9/26, 40.

¹⁵⁹ el-Bakra 2/248.

şeyleri kesmesi anlamındadır. Sekîne kulda olduğu zaman kalbindeki nefsi arzuları ve olumsuz duyguları keser.¹⁶⁰

Tevbe Sûresi 26. Âyette: *ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ* *Sonra Allah, Resûl'ü ile mü'minler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.*” Ve Fetih Sûresi 4. Âyette: *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودٌ حَكِيمًا، السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا* *İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye mü'minlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır*” buyrulmaktadır. Müfessirimiz bu âyetlerde sekine kelimesinin itminan anlamında kullanıldığını belirtmiştir.¹⁶¹

İtminan kelimesi Bakara Sûresi 260, Âl-i İmran Sûresi 126, Maide Sûresi 113, ve Enfal Sûresi 10. Âyetlerde doğrudan kalbe nisbet edilmiştir. Müfessirimiz bu âyetlerin manâsının genel olarak mü'minin iç sıkıntısından kurtulması, inançlarına yakınlaşması kalbin olumlu yönde istikrar sağlaması olarak açıklamıştır.¹⁶²

Kalbi tatmin eden önemli husus Allah'ın zikridir. Ra'd Sûresi 28. Âyette *الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ* *Onlar, imân edenler ve kalpleri Allah'ın zikri ile mutmain olan kimselerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.*” buyrulmaktadır. Müfessirimiz bu âyette geçen kalbi tatmin eden şeyin Kur'an olduğunu söylemiştir. Kalpler ancak Allah'ın zikri ile sükûn bulur. Ondan başka kulu tatmin edecek hiçbir şey yoktur. Gönül Allah'ın dışında yöneldiği şeylerde hiçbir zaman istediği huzuru ve mutluluğu bulamayacaktır.¹⁶³ Elmalılı'da kalbin itminan seviyesinde olduğunu kulun ihsan hali belirler demiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Pânîpetî, *Mazharî*, 3/44.

¹⁶¹ Pânîpetî, *Mazharî* 3/50; 6/45.

¹⁶² Pânîpetî, *Mazharî*, 3/655; 4/122; 5/322.

¹⁶³ Pânîpetî, *Mazharî*, 5/766.

¹⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/55.

Nitekim Fecr Sûresi 27. Ve 30. Âyetlerde: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (۲۷) اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً (۲۸) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (۲۹) وَادْخُلِي جَنَّاتِي (۳۰) *“Ey kâmil bir iman ve sâlih amellerle huzûra ermiş nefis! Sen O’ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön! Dürüst ve samimi kullarımın arasına katıl! Cennetime gir!”* buyrulmaktadır.

Dünya hayatını bu örneğe göre yaşayıp tamamlamış insan huzura kavuşmuş insandır. Bu âyetlerde, doğrudan insana hitap edilmesi, Allah’ın bu derecedeki kullarına çok özel iltifatı ve âyetteki hitabın doğrudan mü’minlere olması son derece zarif ve sıcak üslûbu, inanan insana, uhrevî saadetin bu dünyaya kadar yayılan müjdeli bir kokusu gibi gelmektedir.¹⁶⁵

2.1.3 Selim Kalp

Selim (سليم/selim) ifadesi Kur’an-ı Kerim’de 150’ye yakın yerde geçmektedir.¹⁶⁶ Anlam itibari ile islam, teslim gibi önemli kelimeleri barındırdığı için mâna bakımından zengindir.

Kelime olarak ayıp ve kusurlardan arınmışlık, itaat edip teslim olmak demektir.¹⁶⁷ Kök itibari ile (س/ل-م) harflerinden oluşur ve sulh yapmak, yılan sokması, boyun eğmek, esirlik, açık veya gizli hastalıktan korunmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁸

Kur’an’da iki yerde doğrudan kalbe nisbet edilmektedir. Bunlardan ilki olan Saffât Sûresi 84. Âyette: اذْجَاء رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ *“Kuşkusuz İbrâhim Nûh’un yolunu izleyenlerdendi. O, tertemiz bir kalple rabbine yönelmişti.”* Âyetinde geçen (بِقَلْبٍ سَلِيمٍ) ifadesidir. Diğer âyette ise: اَلَا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ *“...İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!”*¹⁶⁹ buyrulmaktadır.

Bu âyeti ve “selim kalp” ifadesini daha iyi anlamak için öncesinde gelen âyetleri incelemek yerinde olacaktır. Bu sûre Hz. İbrahim ve ailesi hakkında bize bilgi vermektedir. Nitekim Hz. İbrahim babasına ve kavmine neye taptıklarını sordu. Onlar da putlara taptıklarını ve onlara tapmaya devam edeceklerini söylediler. Bunun üzerinde Hz. İbrahim: “O taptığınız şeyler siz dua ettiğinizde

¹⁶⁵ Kur’an Yolu Tefsiri, 5/621-622.

¹⁶⁶ Abdülbâkî, Mu’cemul-Müfrehes, 550-552.

¹⁶⁷ İsfahânî, Müfredât, 450.

¹⁶⁸ İbn. Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, 6/288.

¹⁶⁹ eş-Şuara 26/ 87-89.

sizi işitiyor mu? Size bir fayda veya zarar verebiliyor mu?” Onlar: “Hayır, fakat biz atalarımızdan bunu gördük ve bunlara tapmaya devam edeceğiz.”dediler.¹⁷⁰ Hz.İbrahim’in kavmi gökte bulunan ay, güneş ve yıldızlara yahut yeryüzünde bunların simgesi olarak yaptıkları putlara tapıyorlardı. Bu kavim yeryüzünde “Baal” adını verdikleri puta büyük önem gösteriyordu. Gökyüzünde ise güneş onlar için diğer taptıklarından daha önemliydi. İnanışlarına göre hayatlarını putlar yönetiyor, zaman ise yaratma ve yok etme işini yapıyordu. Hz. İbrahim kavmini uyarmış tüm bunları ancak Allah’ın yapabileceğini onlara söylemiştir.¹⁷¹ Âyetin devamında: “*O Rab beni yediren, içiren, beni koruyan, bana hidayet veren, hastalandığımda bana şifa veren ve beni yeniden diriltecek olan O’dur.*” buyrulmaktadır.¹⁷² Hz. İbrahim bu ifadeler ile Allah’ın kudretini belirterek bütün mahlûkâtı yoktan var edenin O olduğunu ifade etmiştir. Dünya ve ahiret hayatında kendi menfaat veya zararına olan tüm işlerde Allah’ın kendisine yol gösterdiğini, kendisini yaratanın elinde tam bir teslimiyet içinde olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Devamında gelen âyetlerde Hz. İbrahim bir hamd ve niyaz halindedir. “*Rabbim beni salihlerden eyle. Benden sonra gelecekler içinde beni iyilikle anılanlardan eyle. Beni naim cennetine girenlerden eyle ve babamı da bağışla. O sapanlardan oldu.*”¹⁷⁴ Burada önemli olan husus Hz. İbrahim’in duaya hamd ve senâ ile başlamasıdır. Râzî hamd ve senâ ile başlamanın önemini ifade ederken insanın yaratılış itibari ile ruhunun melekler gibi olduğunu ve ne kadar çok marifetullah, muhabbetullah ile meşgul olur ise o nisbette melek haline yakın olacağını, bu şekilde tam ve mükemmel bir varlık olacağını söylemiştir. Onların dünya hayatı ile meşguliyetleri ne nisbette olursa ruhlarına aykırı olan duruma girmeleri o kadar kolay olur. Böylece o ruhlar olabildiğince güçsüz ve kuvvetsiz kalırlar. Allah ile meşgul olmak, dua halinde olmak isteyen kimse öncelikle Allah’a hamd-ü senâda bulunmalı ardından dua halinde olmalıdır.¹⁷⁵ Âyetin devamında Hz. İbrahim’in dilekleri gelmektedir. O Allah’tan hüküm sahibi olmayı istemiştir. Buradaki hükümden maksat ise peygamberlik değildir. Çünkü kendisi bu duayı ettiğinde zaten onda bu vasıf vardı. Râzî’ye göre buradaki hüküm ifadesinden maksat tefekkür gücünün artması, tam ve mükemmel

¹⁷⁰ eş-Şuara, 26/70-74.

¹⁷¹ Kur’an Yolu Tefsiri, 3/605.

¹⁷² eş-Şuara, 26/74-82.

¹⁷³ Pânipetî, Mazharî, 3/45-50, Râzî, Mefatihü’l-Ğayb, 18/245.

¹⁷⁴ eş-Şuara, 26/83-89.

¹⁷⁵ Râzî, Mefatihü’l-Ğayb, 18/32-60.

olmasıdır. Bu da ancak Allah'ı idrak etmek ile mümkündür. “Beni salihlere kat” demesi ise hayır noktasında tam ve mükemmel hale gelip amelî kudrete ulaşmak istemesindedir. “Hüküm” isteğinin “salihlere kat” isteğinden önce gelmesi ise nazârî kuvvetin amelî kuvvetten önce gelmesindedir. Son olarak ise ahiret mutluluğu olan “naim cennetlerini” istemiştir. Kendisi için dünyevi ve uhrevi niyazlarda bulunduktan sonra babasının affını Allah’dan niyaz etmiştir. Burada ilk olarak babasının affını istemesi onun müslüman olmasını da istemesi anlamına gelir. Çünkü affolunma şartı müslüman olma ile olur.

“Allah’a selim bir kalp ile gelenler müstesna” ifadesinden ilk olarak bilinmesi gereken nokta Hz. İbrahim’de bu vasfın bulunduğudır. Âyette mal ve oğulların ifade edilmesi zenginlik belirtisidir. Sonunda gelen selim kalp ifadesi ise asıl zenginliğin âhirette bizim için gerekli olanın kalb-i selim hâlinde olmak olduğudur.¹⁷⁶

Râzî ise i’rabî bir özellikten dolayı anlamın şu şekilde olduğunu söylemiştir: Mal ve evlat ancak kalb-i selim olan kimseye fayda verir. Kalb-i selim ifadesi mânen sağlıklı, şüphe ve şirkten arınmış, imanın getirdiği esaslara samimi bir niyetle inanmış, kendini kötülüklerden korumuş, kendisine verilen dünya nimetleri sonucunda duruşunu bozmayan bir kalptir.¹⁷⁷

Râzî bu ifadeyi olumsuz huy ve davranışlardan, cehâletten arınmış, boyun eğen kalp olarak açıklamıştır. Bununla birlikte kalbin doğru olmayan inanışlardan, dünyaya karşı eğiliminden, ahlaksızlıktan kurtulması olduğunu, selim kelimesinin lügatte yılan sokma anlamına geldiğini ve selim kalbin ise bu sebeple âdeta yılan sokmuş gibi kendini Allah’a teslim eden bir kalp olduğunu söyler.¹⁷⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye ise teslimiyet ile kalbi selim arasında bir ilişki kurmuştur. Kişinin samimi olarak Allah’ın gönderdiği emir ve hükümlere boyun eğmesi teslimiyetin ilk aşamasıdır. Nitekim Nisâ’ Sûresi 65. Âyette: “*Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.*” buyurarak asıl teslimiyetin Allah’a tam mânası ile boyun eğmek olduğunu belirtmiştir. İkinci aşama ise kişinin elinde olmayarak başına gelen bir takım

¹⁷⁶ Pânipetî, *Mazharî*, 5/543.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 3/56.

¹⁷⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 16/151.

hallere riayet etmesidir. Teslim olmak bize gönderilen elçinin getirdiği emirlere riayet etmeyi, nehyettiği şeylerden uzak durmayı gerektirir. Bu teslimiyeti gösteren kimseye kalb-i selim kimse denir. Kişinin içinde, gönlünde bir şüphenin, inanç bozukluğunun bulunmaması, iç dünyasının ferah olması o kişinin kalb-i selim oluşu ile açıklanır.¹⁷⁹

Cüneyd-i Bağdâdî ise kimseden karşılık beklemeyen, kimseyi incitmeyen kimseye incinmeyen kişinin selim kalp sahibi olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰

Âyetlerde geçen kalb-i selim ifadesinin Hz. İbrahim ile ilgili olduğu görülmektedir. Hz. İbrahim ile ilgili belirtilen âyetlerin bir çoğunda (سليم/selim) ifadesini görmekteyiz. Hz.İbrahim'den bahsedilen diğer âyetlerde “*Rabbi ona teslim ol dediğinde Rabbime teslim oldum dediği*”¹⁸¹ teslim olmuş bir kul olmayı seçtiği,¹⁸² soyundan gelenlere Hakk’a boyun eğen Müslümanlar olmayı tavsiye ettiği,¹⁸³ hiçbir zaman onun müşriklerden olmadığı,¹⁸⁴ nefsinin, evladını Allah’a teslim ettiği vurgulanır.¹⁸⁵ Onun hayatına ve âyetlere baktığımızda her türlü puttan uzaklaşarak yalnız Allah’a yönelmiş olduğu, Allah’ın birliğine inandığı ve “halilullah” olduğu görülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak kalb-i selim ifadesinin her türlü şirkten arınmış yalnız Allah’a yönelen Allah’ın emirlerini eksiksiz yerine getiren dünya hayatını ahiret için bir tarla gören kimse için söylendiğini anlamaktayız. Kişinin ahiret günü Allah’a verdiği hesap karşısında mahcup olmayan kalp, selim olan kalptir. Nitekim Allah’ın bizden kendisine selim bir kalp ile gelmemizi istemiş olması bize bu niyazın ahiret hayatımız için önemini göstermektedir.

2.2 KALBE NİSBET EDİLEN MENFİ VASIFLAR

İnsanın nitelendirilmesindeki olumlu ve olumsuz fonksiyonların kişiye olan etkisi daha önce açıklanmıştı. Bu etki olumsuz mânada olduğunda kalbin menfi vasıfları ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bu kısmında kalbe doğrudan nisbet edilen menfi vasıflar başlığı altında hastalıklı kalp, mühürlü kalp, perdeli kalp, körelmiş kalp ve katılaşmış kalp ile ilgili âyetler ele alınacaktır.

2.2.1 Hastalıklı Kalp

¹⁷⁹ Ergül, *Kur’an ve Sünnette Kalbi Hayat*, 315.

¹⁸⁰ Bursevi, *Ruhu’l-Beyan Tefsiri*, 6/286.

¹⁸¹ el-Bakara 2/131.

¹⁸² el- Bakara 2/128.

¹⁸³ el- Bakara 2/132.

¹⁸⁴ el- En’am 6/79.

¹⁸⁵ Bkz: el-Bakara 2/131-132.

Kalbe nisbet edilen hastalık ifadesi (مرض) kelimesi ile açıklanır. Maraz bedenin sağlam yapısını bozan ârizî bir durumdur. Dilimizde “hastalık” olarak tercüme edilmiştir.¹⁸⁶ Bu kelime hem cismâni hem de mânevî hastalıklar için kullanılmıştır.¹⁸⁷ Âyetlerde “kalp hastalığı” olarak 20’den fazla yerde geçmektedir.¹⁸⁸

Kalpdeki hastalık ifadesi ile kastedilen zahiri bir hastalık olmayıp kalpteki kin, haset, öfke, nefret ve cimrilik gibi mânevî hastalıklardır. Nitekim âyette: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ *“Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır.”*¹⁸⁹ buyurarak mânevî olan kalp hastalığına işaret etmiştir. Senâullah Pânîpetî burada hastalığı şu şekilde açıklamıştır. Hastalık: Nefsani hallere yani cahillik, haset, küfür ve kötü itikâd anlamında da mecazen kullanılır. Bu nefsanî hastalık insanın faziletlere erişmesini engellediği gibi kişiye en çirkin nefsanî durumları yaşatır. Ruhü da ebedî ölüme götürür. Bu kişiler haset ettikleri mü’minlerin kendilerinden daha üstün olmasına üzülmüşler.¹⁹⁰

Râzî bu âyette kalbin hastalığını açıklarken onun asıl görevinin Allah’a itaat ve kulluk etmek olduğunu bunun dışındaki şeylerin de kalpte gerçekleştiği zaman o kalbin hastalıklı kalp olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

Taberî tefsirinde bu hastalığın inançsızlık hastalığı olduğunu söyler. Mü’minlerin imanlarının arttırıldığı gibi münafıkların da inkârlarının arttırılacağı beyan edilmiştir.¹⁹² Kalp hastalığı ifadesi ile genel hitaplarda bulunan Allah bazı âyetlerde tefsirlerden anlaşılacağı üzere özel hitaplarda da bulunmuştur.

Nitekim el-Mâ’ide 52. Âyette: فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ *“Kalplerinde hastalık bulunanların “başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz” diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün. Belki de Allah mü’minlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar*

¹⁸⁶ Râgıb, *Müfredât*, 446.

¹⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/343.

¹⁸⁸ Abdülbâkî, *Mu‘cemull-Müfehres*, 410.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/10.

¹⁹⁰ Pânîpetî, *Mazharî*, 2/32-33.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 2/74-80.

¹⁹² Taberî, *Câmi‘ul-Beyân*, 250.

*içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.”*¹⁹³ buyrulmuştur. Burada müellifimiz kalplerinde hastalık bulunanlar ifadesi ile doğrudan Abdullah b. Übey b. Selül ve münafıklar olduğunu belirterek özel hitabın kim olduğunu açıklamıştır. Burada münafıkların bir başka özelliğine dikkat çekerek onların Yahudiler ile dostluk ve yardımlaşma konusunda iyi olduklarını belirtmiştir.

Râzî de bu âyette Abdullah b. Übey b. Selül ve münafıklardan bahsedildiğini zikretmiştir. Râzî aralarındaki yarışın ise Yahudi ve Necran Hristiyanlarını sevme hususunda bir yarış olduğunu, onların zengin bir topluluk olduğunu belirtmiştir. Zengin münafıklar, fakirleşmekten ve başlarına bir şey gelmesinden korktukları için Yahudilerin peşinden koşmuşlardır.¹⁹⁴

Taberî âyette işaret edilen münafığın Abdullah b. Übey b. Selül olabileceği gibi bir başka münafık da olabileceğini belirtmiştir. Âyetin devamındaki katından bir emir göndeririz ifadesi ile mü'minlerin Yahudi ve münafıklara karşı zafer ile şerefleneceklerini belirtmiştir. Taberî bu âyetin tefsirinde münafıkların Yahudilere ne kadar yakın olduğunu belirtmek için onların özelliklerinden bazılarını şu şekilde açıklamıştır: O münafıklar Yahudilerle fısıldaşan ve çocuklarını onlara emzirten kimselerdir. Son olarak Taberî âyetteki fetih kelimesinin hüküm mânasında olduğunu söylemiştir. Buradaki hüküm bir feth veya cizye de olabilir. Çünkü Allah Yahudiler ile dost olan münafıkları iman edenler karşısında zelil kılacaktır.¹⁹⁵ Bu müjdelenen bir fetihe rağmen onlar Allah'ın kendilerini zelil edeceğine hiçbir zaman inanmadılar. Allah'ın vaadlerinde de güvenmediler zira âyette: *إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا* “Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, “Allah ve Resulü'nün vaadleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!” demişlerdi.”¹⁹⁶ buyrulmaktadır. Müfessirimiz bu âyetin açıklamasına münafıkların özelliklerinden bahsederek başlamıştır. Zira onlar kalplerinde hastalık olanlar, itikâdı zayıf ve bozuk olanlardır. Âyetin devamında geçen kısım tefsirlerde hendek savaşında gerçekleşen bir hadise ile açıklanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yardımı ile kayanın parçalanması esnasında Hz. Peygamber İran, Yemen gibi beldelerin fetholunacağı müjdesini

¹⁹³ el-Maide 5/ 52.

¹⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 11/350.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 8/450.

¹⁹⁶ el-Ahzab 33/12.

vermiştir. Bunun üzerine münafıklar onun vaadi bizi aldatmaktan ibaretmiş zira bizim bineğimizi yürütecek bir gücümüz bile yok demişlerdir.¹⁹⁷

Razî de bu âyetin açıklamasını şu şekilde yapmıştır: Onlar Allah ve Resûlü'nün söylediklerine inanmayıp Yahudilerin galip geleceğini düşünmüşlerdir.¹⁹⁸ Bu âyette bahsedilen münafığın Mut'ab b. Kuşeyr olduğunu söylemiştir. Münafıkların alaylı tavırları öylesine büyük bir hâl almıştır ki onlar; Bizim def-i hacet etmeye gücümüz yetmez iken Muhammed bize fetihler vaad ediyor demişlerdir.¹⁹⁹ Bu gruptaki âyetlerin genelinde münafıkların özelliklerinden bahsedilmektedir Onlar söz verdikleri zaman sözlerinde durmazlar, her an fitne fesadı çoğaltma peşindedirler. Küçük-büyük meydana gelen savaşlarda çeşitli bahaneler öne sürerek katılmaz veya arkada kalırlar. Bu tür hadiselerde müslümanların moral ve motivasyonlarını bozarlar. Bu özelliklerden de anlaşılacağı gibi onlar İslam dinine hiç inanmadılar inanmış gibi göründüler zira âyette: *أَذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَوَاهُ بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* “O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, “Bunları dinleri aldattı” diyorlardı. Oysa her kim Allah’a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir.”²⁰⁰ buyrulmaktadır.

Bu meâl de kalplerinde hastalık olanlar ifadesi, kalplerinde çürük olanlar olarak açıklamıştır. Diyanetin tefsirine göre kalpleri çürük olanlar ile münafıklar aynı kişiler değildir. Zira münafıklıkta bir iman söz konusu olmadığı için ona kalbi iman bakımından çürük denmez.²⁰¹ et-Tefsîrü'l Mazharî’de bu ifadeyi münafıklar ve kalplerinde çürük olanlar olarak kullanılmış, böylece ikisinin farklı kişiler olduğunu belirtmiştir. Kalpleri çürük olanlar ifadesini iman ile mutmain olmayan ve kalplerinde şüphe bulunan olarak açıklamış, bunlara hem müşrik hem münafık denilebileceğini belirtmiştir. Âyette bulunan atfın vasıfların arasındaki farklılıkları belirtmek için olduğu söylenmiştir. Tefsirin devamında ise Begavî’nin görüşüne yer vermiştir. Begavî’ye göre: Kalplerinde hastalık bulunanlar Mekke’deki zayıf bir topluluktur. Kureyş Bedir Savaşına çıktığında münafıkları savaş için zorladı. Bedr’e gittiklerinde Müslümanların az olduğunu görünce

¹⁹⁷ Pânipetî, *Mazharî*, 4/55.

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15612.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 8/465.0

²⁰⁰ el-Enfâl 8/49.

²⁰¹ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/699.

şüpheye düşüp mürted oldular. Bunun üzerine dediler ki: Mü'minleri dinleri aldattı ve hepsi öldürüldü.²⁰²

Râzî'ye göre kalplerinde hastalık bulunanlar ifadesinden kastedilen kişiler Müslüman olmuş ama kalplerine iman yerleşmemiş olan bir grup Kureyşidir. Nitekim savaş söz konusu olduğunda bu Kureyşliler şöyle demiştirler: Biz de savaşa çıkarız eğer Muhammed'in ordusu sayıca çok ise ona katılırız yok az ise kavmimizle birlikte savaşırız.²⁰³

Kalplerinde çürüklük olanlar Allah'ın kendilerine haksızlık ettiğini de düşünürler. Münafıkların kalplerinde bulunan hastalıktan bahsederken Nûr Sûresinde bulunan 50. Âyetini müellifimiz üç aşamada incelemiştir. 50. Âyet anlaşılma bakımından 47, 48, ve 49. Âyetlerle birlikte ele alınmıştır.²⁰⁴ Bu âyetlerde; Münafıkların özelliklerini, onların Allah'a ve Resûlüne boyun eğdik demelerini fakat sonra içlerinden bir grubun geri döndüğünü belirtiyor. 49. Âyette ise "kim haklı çıkarsa ona dönüyorlar" şeklinde bir açıklamada bulunarak Allah bize münafıkların tanımını yapmış oluyor. Konumuz bağlamında ele aldığımız 50. Âyette ise: *أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحْجِبَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَسُولَهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ* "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir."²⁰⁵ buyrulmaktadır. Âyetin ilk kısmında geçen onların kalplerinde hastalık mı var ifadesi küfür ve zulme meyletmek mi var? Olarak belirtilmiş, devamında şüpheye mi düştüler ifadesi ise sana olan güvenleri mi gitti şeklinde açıklanmıştır. Onlar Allah Resûlü'nün kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar, evet onlar kendilerine zulmetmiştir. Çünkü Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmeyerek ve haksız yere mallarını yemeye çalışarak insanlara zulmetmişlerdir. Burada müellifimiz âyeti açıklarken şöyle bir beyanda bulunmuştur: İlk kısım gerçekleştiği için ikinci ve üçüncü kısım ortadan kalkmıştır. Zira onların kalplerinde bulunan çürüklük ve hastalık diğer vasıfların da olduğunun göstergesidir. Kendilerinin haklı olduğu durumlarda hüküm vermesi için Hz. Muhammed (s.a.v)'e gelmeleri de bunu desteklemektedir.²⁰⁶

²⁰² Pânipetî, *Mazharî*, 4/94-95.

²⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/435.

²⁰⁴ Pânipetî, *Mazharî*, 690-91.

²⁰⁵ en-Nur 24/ 50.

²⁰⁶ Pânipetî, *Mazharî*, 6/420.

Râzî'ye göre bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. Mukâtil şöyle der: Bu âyet, münâfık Bişr hakkında nâzil olmuştur. O, bir arazi yüzünden bir Yahudi ile münakaşa etmişti. Yahudi Bişr'e aralarında hüküm vermesi için, "Muhammed'e gidelim." şeklinde teklifte bulunmuştu. O münâfık ise, Yahudi'yi (yine Yahudi olan) Ka'b b. Eşref'e götürmeye çalışıyor ve "Muhammed bize zulmeder, haksızlık yapar" diyordu. Bunların bahsi Nisa Sûresinde geçmektedir.²⁰⁷ Dahhâk ise şöyle demiştir: "Bu âyet, Mugîre b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Mugîre ile Hz. Ali (r.a) arasında ortak bir arazi vardı ve bunu bölüştüler. Hz. Ali'ye suyun çok zor çıkabileceği yer düştü. Mugîre, Hz. Ali'ye "arazini bana sat" dedi. Hz. Ali de araziyi ona sattı ve el sıkışıp satışı tamamladılar. Mugîre'ye, "suyun çıkmayacağı çorak bir yer aldın" denilince o, Hz. Ali'ye "arazini geri al. Çünkü onu, beğenmem şartıyla satın almıştım. Fakat onu beğenmedim çünkü oraya su çıkmıyor" dedi. Hz. Ali de "hayır, sen onu satın aldın beğendin ve el sıkışıp bu işi bitirdin. Hem sonra oranın durumunu da biliyordun. Onu geri almıyorum" dedi ve araziyi mahkemeleşmek için Hz. Muhammed (s.a.v)'e gitmeye davet etti. Bunun üzerine Mugîre "Muhammed mi? Ben ona gelmem ve onun hükmüne başvurmam. Çünkü o bana karşı kızgındır ve bana haksızlık etmesinden korkarım" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet iniverdi. Hasan el-Basrî de bu âyetin, küfrünü içinde saklayıp zâhiren mü'min görünen bütün münâfıklar hakkında nâzil olduğunu söyler.²⁰⁸ Râzî son olarak meselenin başka bir yönünü de ele almıştır: Allah'ın katında bu vasıfların hepsi aynı anlama geliyorsa Allah neden bunları tek tek zikretmiştir? Kalplerinde maraz mı var ifadesinin nifaka işaret ettiğini devamında gelen şüphenin ise bu hasletin onların kalplerine yerleştiğini, onların nifakta karar kıldığını ve tek tek zikredilmesinin hikmetinin bunlar olduğunu söylemiştir.²⁰⁹

Taberî de buradaki maraz kelimesinin anlamını çürük olarak açıklamıştır. Enfal Sûresinde kalplerinde çürük olanların imansız olduğunu söylerken bu âyette çürükten maksadın iman etmiş ama imanları zayıflamış kişiler olduğunu belirtmiştir. Taberî'ye göre maraz kelimesi nifağı ifade etmektedir.²¹⁰

Bu rivâyetler kalplerinde hastalık olanların durumunu açıkça beyan etmektedir.

²⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nisâ, 4/65-70, Pânîpetî, *Mazhari*, 2/344.

²⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/20-21.

²⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/40-43.

²¹⁰ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 17/342.

Âyette: *وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ*
“Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir.”²¹¹ buyrulmaktadır.

Onlar bu âyetler hangimizin imanını artırdı derler, inen âyetler inanmış kimselerin imanını arttırdı kalplerinde maraz bulunanların ise küfrünü arttırdı. Buradaki artma ve eksilmenin sebep olduğu durum ise şöyledir: Bir kimsenin kalbi dünya sevgisinden arınmış orada bulunmaması gereken haller ortadan kalkmışsa o kalp imanın arttığı bir merkez haline gelir. Bu durumun aksi istikâmette olan kalplerin durumu ise nâzil olan âyetlere muhatap olmuş kalplerdir. Burada kalplerinde hastalık olanlar, ruhu hasta olanlar demektir. Ruhun hastalığı kötü huy ve küfür, sağlığı ise güzel ahlak ve ilimdir.²¹² Gönüllerinde güzel ahlak bulunanlar. Allah'ın âyetlerini işittikçe şifa bulurlar. Nitekim Allah: “Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o mü'minler için bir şifa ve rahmet kaynağıdır, zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır.”²¹³ buyurarak bu konuyu bizlere başka bir yönüyle açıklamıştır. O kalplerinde hastalık bulunan münafıklar yaptıklarında ısrar etmişlerdir. Bu sebep ile Allah âyette: *لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا* “Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler.”²¹⁴ buyurmuş, onların yaptıklarından vazgeçmeyeceği belirtilmiştir. Burada geçen “Münafıklar” nifaka düşmüş ve kadınlara yönelmiş kimselerdir “Kalplerinde hastalık olanlar” iman ve iman üzere sebatı zayıf olanlardır. Bununla birlikte dini sarsmaya çalışanlar ve Medine'de büyük sıkıntılar, sarsıntılar çıkarıp asılsız haber yayanlar olarak da açıklanmıştır.²¹⁵ Çünkü burada kastedilen Medine'de bulunan münafıklardı zira Ahzâp Süresinin başından bu âyete gelinceye kadar onların işlemiş oldukları kötü fiillere yer verilmiştir.²¹⁶ Mazharî'de ise burada kastedilen münafıkların Hz. Muhammed (s.a.v) seriyyelere gittiği zaman kalan sahabeler arasında yalan haber yayıp, onlar öldürüldü, hezimete uğratıldı, size düşmanın gelmesi kesindir gibi

²¹¹ et-Tevbe 9/125.

²¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 16/217.

²¹³ el-İsra 17/82.

²¹⁴ el-Ahzab 33/ 60.

²¹⁵ Pânipetî, *Mazharî*, 6/541.

²¹⁶ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/401.

sözler sarfedenler olduğu açıklanmıştır. Tefsirin devamında Kelbî'nin görüşüne yer verilmiş, münafıkların açıklaması şu şekilde yapılmıştır: İman edenler arasında kötülüğü, asılsız haberleri yaymayı seviyorlar ve yalan haber ortaya çıkarıyorlar. Buraya kadar bahsedilen üç grup münafık vardır. Birinci grup: Allah'a inanmayan ve eziyetlerini gizlice sürdüren kimselerdir. İkinci grup: Peygamber hanımlarının peşlerine düşen kalbi hasta olan mü'minlere işkence edenlerdir. Üçüncü grup ise bir seriye olduğunda Peygamber ve ashabı öldü, esir alındı gibi asılsız haberler ortaya atıp mü'minleri zor durumda bırakan kimselerdir. "İşte bu saydığımız kısım yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevk edeceğiz." Sana onlarla savaşmanı ve ortaya çıkarmanı emrederiz. Ya da seni onlara musallat ederiz. O zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar. Taberî bu açıklamalardan sonra burada bahsedilen münafıkların tıpkı Ahzâp Sûresi 35. Âyetinde bahsedilen "Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar" gibi olduğunu zira Allah'ın o âyette on farklı özellikten bahsettiğini açıklamıştır. Münafıkların özelliklerinin tek bir kimsede bulunduğunu onların şahıs itibari ile tek, adlandırma açısından birden çok vasıf ile sıfatlandırıldığını söylemiştir. Allah seni onlara musallat ederiz derken senin elinle onları Medine'den çıkarırız demiştir. Burada belirtmek istenen anlam "Biz seni onlara musallat kıldığımızda onlar sana komşu olamazlar ve Medine'den giderler." şeklinde olur. Burada bir istisna da mevcuttur. Allah Hz. Peygamber'e senin elinle onları oradan çıkartırız diyerek Hz. Muhammed (s.a.v)'in kıymetini ve gücünü ortaya çıkarmıştır.²¹⁷

Âyetler bunlara bir ders verme zamanının geldiğini bildiriyor ve gerekli uyarıyı yapıyor. Nitekim inanmayanlar Allah'ın kudretini görmediler ancak Allah onların içlerindeki en iyi bilendir.²¹⁸ Nitekim âyette: "*Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar Allah'ın içlerindeki asla açığa çıkarmayacağını mi hesapladılar?*"²¹⁹ buyrulmaktadır.

İslam'ın açık düşmanları düşmanlıklarını belli ediyorlardı fakat münafıklar dediğimiz kesim gizlice düşmanlıklarını yürütüyorlardı. Yukarıda da açıkladığımız gibi onlara bu sebeple münafık denilmiş, kalplerindeki hastalık belirtilmiştir. Onların yüzlerine bir işaret konulmadı ancak bu âyetten de

²¹⁷ Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, 18/359.

²¹⁸ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/403.

²¹⁹ Muhammed 47/29.

anlaşılacağı üzere Allah'ın yardımı ile onları Hz. Muhammed (s.a.v) ve yakın ashabı tanırlardı.²²⁰

Kalplerinde hastalık bulunanlar âyetlerde açıklandığı üzere iman bakımından zayıf veya iman etmedikleri halde inanmış gibi görünenlerdir. Kalplerin hasta olması ruhun, bedenın hasta olması demektir. İnsan bunu dünya hayatında idrak etmediğinde Allah onlara ahiret hayatında gösterecektir. O zaman “Kalplerinde hastalık olanlar” gerçeği idrak edecek ve diyecekler ki: *يَوْمَ نُفَلِّبُ* “*Ne olurdu bizler Allah'a boyun eğseydik.*”²²¹

2.2.2 Mühürlü Kalp

Kur'an-ı Kerim'in üzerinde önemle durduğu konulardan olan kalbin mühürlenmesi ifadesi, insanın Allah'ın vahyine karşı olumsuz tutumunun göstergelerindendir. Kalbin mühürlenmesi ile ilgili olan âyetler genel olarak insanın ilahi irade karşısındaki durumunun ne olduğu, mükellefiyetlerini yerine getirip getirmemesi konusu ile ilgilidir.

Kur'an-ı Kerim kalbin mühürlenmesini ifade ederken (حتم/hatem) ve (طب/tab) kelimelerini kullanmıştır. Bu kelimeler sözlük itibari ile mühür basmak anlamına gelmektedir.²²² Bu sebeple bu iki kelimeyi muradif kabul edenler de olmuştur. Kalbin mühürlenmesi ile ilgili âyetleri açıklamak bize bu kelimeler arasındaki ayrımı da gösterecektir.

Hatem (حتم/hatem) kelimesi hem isim hem fiil olarak üzerinde nakış bulunan bir nesneyi iz bırakmak için basmak, yüzük ve mühür anlamında kullanılır. Türk dilinde “mühürlemek” olarak kullanılmıştır.²²³

Kelime olarak; izlemek, arı kovanının ağzı, arı balı, ekinin ilk suyunu vermek gibi anlamlara da gelmektedir. (حتم/hatem) Mecaz olarak bir işi tamamlamak, hatmetmek, bir yerde iz bırakmak ve bir işi bitirmek anlamlarında kullanılmıştır. Tab (طب/tab) kelimesi mühürleme anlamının yanı sıra para basmak, nakışlamak, bir şeye şekil vermek, bir şekil üzerine yapmak, yaratılıştan gelen mizaç, kılıç vb. nesnelere bir şeye sürtünmesiyle paslanması, suyu çekilmiş göl yeri gibi mânalara gelir.²²⁴ Arap dilinde darb-ı mesel olarak hayra muvaffak

²²⁰ Kur'an Yolu Tefsiri, 3/45.

²²¹ el-Ahzâb 33/ 66.

²²² Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 1/158.

²²³ İsfahânî, *Müfredât*, 456.

²²⁴ Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru Zevî't-Temyîz fi Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 759.

olmayan, anlamsız olan anlamında “Allah kalbini mühürledi.” ifadesi kullanılır.²²⁵ Kalbin paslanıp kirlenmesi için kullanılan “tab” kelimesi “reyn” ile aynı anlama gelmektedir.²²⁶ Kur’an-ı Kerimde “Kalbin mühürlenmesi” 15 âyette geçmektedir.²²⁷ Bu ifade müfessirler tarafından mecazi anlamlarda kullanılmıştır.²²⁸

İnsanın iman ile ilgili hakikatler karşısında anlayışsız ve duyarsız bir hale gelmesi kalbinin mühürlendiğini göstermektedir. Allah: رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ “Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar.”²²⁹ ve ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى شُورِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ “Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar.”²³⁰ buyurarak burada kalplerinin anlamaktan uzak olduğunu ifade etmiştir. Münafikûn Sûresi ile ilgili Pânîpetî şu açıklamayı yapar: Şöyle ki onlar zahiren inandılar. Kendi şeytanlarıyla baş başa kalınca inkâr ettiler. Ya da bir âyet, mucize gördüklerinde iman edip sonra şeytanlarının içlerine attığı şüpheyle küfre döndüler. Bu yüzden kalpleri mühürlendi. Allah onlardan hakkı idrak etmeyi alarak kalplerini mühürledi. Hakiki olan imanı anlayıp kavrayamazlar.²³¹ Râzî buradaki “tab” kelimesini İbn. Abbas’ın mühür mânasında kullandığını ifade etmiştir. Onlar düşünmezler ve açık olan delillerden yararlanmazlar buyurarak mühürlemenin Allah’ın göndermiş olduğu delillerden yararlanmamak olduğunu ifade etmiştir.²³² İnanmayanlar her daim taklide sarılıp güzeli incelemeden çirkin görme eğiliminde bulunmuşlardır. Bu istek onların iradelerini yönlendirdiği için onların kalplerinin kapısı kilitlenen bir mekân gibi mühürlenmiştir. Müfessirlerin yorumuna göre kilitli olan bu yere hakikatin girmesi mümkün olmadığı gibi oradan küfrün çıkması da mümkün değildir.²³³

İnsanoğlu batıl inançları ve yasakları işleyip son noktaya kadar hakikate hiçbir yöneliş göstermediğinde, bu durum onda nifakı güzel görme halini ortaya çıkartır. Kalbin mühürlendiğini ifade eden âyetler bu sebeple Allah’ın

²²⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 400.

²²⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-‘Arab*, 3/382.

²²⁷ Abdülbâkî, *Mu‘cemul-Müfehres*, 233.

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/200.

²²⁹ et-Tevbe 9/87.

²³⁰ el-Munâfikûn 63/3.

²³¹ Pânîpetî, *Mazharî*, 9/307.

²³² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/350.

²³³ Taberî, *Câmi‘ul-Beyân*, 4/67.

sünnetullahını bize göstermektedir. Mâsivâyı güzel görmeye başlayan kişinin kalbi mühürlenmiş demektir. O kalp gaflette bırakılmış, örtü içine alınmış ve haktan nasibi kalmamıştır. Elmalılı Hamdi Yazır ise kalbin mühürlenmesini şu şekilde açıklar:

Allah inkârcıların kalplerini mühürleyerek hakikati bulmaya, sezip düşünmeye onların istidatlarını bırakmamıştır. Onların kalpleri vardır ancak yaptıkları kötü alışkanlıklarla kalplerini kapatmışlardır. Onlar kendi istek ve arzularından başka hiçbir şey görmezler, nefsi istekleri içinde boğulup kalırlar. Allah onlara “...Size düşünenecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?...”²³⁴ buyurarak inanma noktasında fırsat verdiğini belirtmiştir fakat onlar bunu her daim görmezden gelmişlerdir.²³⁵

Mevdûdî (ö.1979)’ye göre bir kimse herhangi bir konu hakkında olumsuz yönde görüş beyan eder ve orada ısrar ederse oradan hiçbir fazilet göremez. Orada vicdanını hür tutamaz, bununla birlikte tarafsız bir değerlendirmede de bulunamaz. Bu sebeple kalbin mühürlenmesi fitrî bir durum haline gelir bu sünnettullahtır. Mühürleme işinin Allah’a nisbet edilmesi de bu sebeptendir.²³⁶

Kur’an-ı Kerim’de kalbin mühürlenmesi ile ilgili bulunan on beş âyetten Şura Sûresi 24. Âyet hariç tamamı inkâr edenler ile ilgilidir. Bu âyetlerden A’raf Sûresi 101. Âyette: تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَأَلْقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا. Âyette: *“İşte memleketler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar daha önce yalanladıklarına inanacak değillerdi. Allah, kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler.”* buyrulmuştur. Müfessirimiz bu âyeti şu şekilde açıklamıştır: İşte o köyler önceki ümmetlerin köyleri; Nuh, Ad, Semud, Lut ve Şuayb (a.s)’ın kavimleri. Sana onların bazısının haberlerini ibret alın diye anlatırız. Muhakkak ki peygamberler onlara apaçık deliller getirmişlerdir. Ancak onlar âyetlere ve önceden yalanlamış oldukları şeylere inanacak değillerdir. Yani elçilerden geleni yalanlamaları sebebiyle (o da tevhididir) bilakis onlar inkârcı olmuşlardır. Ya da peygamberler geldiğinde ilk başta yalanlamış oldukları şey olan risalete ve şeriata inanacak değillerdir. Peş peşe gelen âyetlerin ve uzunca davetlerin hiçbiri onlarda bir tesir oluşturmamıştır. Begavî, İbn Abbas ve

²³⁴ Fâtır 35/ 37.

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/786.

²³⁶ Seyyid Ebul-Â’la Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, (İnsan Yayınları, 2001, İstanbul), 3/120.

Seydi'nin şu dediğini nakleder: “Kıyamet gününden önce, Âdem (a.s) ’in sırtından çıktıkları andan itibaren, helak ettiğimiz kâfirler, peygamberler gönderildiği zaman yalanlarına inanacak değillerdir.” Mücahid dedi ki: Bunun mânası; Onları helaklarından sonra diriltsek bir daha helak olmadan yalanladıklarına inanacak değillerdir. Allah’ın şu kavli gibi: “Tekrar döndürülseler, nehyolunan şeylere dönerler.” Yemân ve Zübâb dedi ki: “Bu, şu mânaya göredir. Her nebi kendi kavmini azapla uyarır, onlar yalanlar biz de onları helak ederiz. Ondan sonra mucizelerle bir peygamber gelse kendilerinden öncekilerin yalanladıklarına iman edecek değillerdir. Aynı öncekiler gibi onları da yalanlarlar.”²³⁷

Burada üzerinde durulması gereken bir başka kelime küfür kelimesidir. Lügatte örtmek, gizlemek mânasına gelmektedir. Âyette beyan edilen mâna ise hakikati örtmek, gizlemek ve görmezden gelmek anlamlarındadır.²³⁸

Buradaki küfür kelimesini Muhammed Abduh (ö.1905): Hz. Muhammed (s.a.v)’in risaleti açık bir şekilde herkese beyan olduktan sonra o kişiler inatla kendi hâl hareket ve tavırlarından taviz vermediler bu onların küfrüdür.; şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte kâfirleri üç kısımda inceler. İlk kısım hakkı ve hakikati tanıyan fakat imana yaklaşmayan kimselerdir. Diğer bir kısım ise hak ve hakikati tanımaz tanımakta istemez yüce Allah bu kimseleri Enfâl Sûresi 22. ve 23. Âyette: “*Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır. Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi.*” şeklinde açıklamıştır. Böyle olan kimselere hak tebliğ edildiğinde onlar kibirlerinden dolayı yüzlerini hiçbir zaman hakka dönmezler içlerinde hakkı hissedecek olanlar vardır fakat çıkarlarını kaybetmekten korkarlar bu sebeple kendilerini buldukları durumdan sarsacak herhangi bir davranıştan kaçınırlar. Üçüncü grup kâfirler ise nefislerinden dolayı hiçbir zaman hak ve hakikatin tadını alamayacak olanlardır. Onlar imanın dışında kendi içlerinde yarattıkları kalplerini esir eden bir dünyada yaşamaktadırlar. Bu sadece maddiyat, şehvet ve nefsin bulunduğu dünyadır. Böylelerine hak ve hakikat tebliğ edildiği zaman bunu duymaz, görmez ve bilmezler onların tek derdi tıpkı hayvanlar gibi sadece dünyevi midelerini doyurmaktan ibarettir.²³⁹ Âyetlerde kalplerin mühürlenmesinden maksat

²³⁷ Pânipetî, *Mazharî*, 3/414.

²³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 309.

²³⁹ Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî, *Tefsiru'l Menar*, (Ekin Yayınları, İstanbul 2012), 2/140.

inanmayanların kalplerinin anlama bakımından hayvan kalplerine benzetilmesidir.²⁴⁰

İnsanda bulunan kötü hasletlerin kendisini etkileyenlerinin arasında hevâ ve hevesleri bulunmaktadır. Kişi hevâsını ilah edinip onu putlaştırabilir ve bunun farkında olmayabilir. Bu noktada kalbinde iman belirtisi olması çok zor hale gelmektedir. Hevâ insanın gözünü kör, kalbini hissiz hale getirir. Bu sebep ile o kimseye ilmi de fayda vermez. Öyle ki iman etmiş, ilim elde etmiş fakat dünya hayatına kendini kaptırmış olan kimseler buna örnektir. Bu sebeple hevâ sahibi olanlar burada ısrar ettiklerinde kalpleri mühürlenmiştir. Âyette: *أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَّمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ* “Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”²⁴¹ buyrulmaktadır. Yani arzuladığına tapmıştır. Allah’ın emirlerini terk edip yasaklarını bırakmayarak ve arzularına tabi olarak ona tapar gibi olmuştur. İbn. Abbas, Hasan ve Katâde şöyle demiştir: Kâfir, istek ve arzularını, dini edindiğinde yapamayacağı kötülük yoktur. Çünkü ne Allah’a inanır ne O’ndan korkar ne de haram kıldığını haram olarak görür. Diğerleri de âyetin mânasına şöyle demiştir: “İlahını arzuları edinmiş, canının isteklerine tapıyor.” İbn Cerîr ve İbn Münzir, aynı şekilde Begavî’nin de zikrettiği, Said b. Cübeyr’in sözünü tahrir ederek; Önceden Araplar taşa, altına ve gümüşe taparlardı. İlkinden daha güzelini bulduklarında ona taparlar, diğerini kırıp atarlardı. Bundan dolayı da bu âyet nazil oldu. Şeklinde açıklamışlardır.²⁴²

Kişinin günahlarının artması da kalbin mühürlenmesine sebep olur.

Âyette:

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطَّبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
“(Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı! Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğrattırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitemezler.”²⁴³ buyrulmaktadır. Pânipetî ilk kısmı “Kendisinden önceki helak olduktan sonra yerleşerek toprağa varis olanlara...” şeklinde açıklamıştır. Biz isteseydik öncekilere yaptığımız gibi

²⁴⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 565.

²⁴¹ el-Câsiye 45/23.

²⁴² Pânipetî, *Mazharî*, 8/322.

²⁴³ el-A’raf 7/100.

onları günahlarının karşılığında cezalandırırdık. Onların kalplerini mühürleriz. (أولم يهد) Cümlesinin delâlet ettiği mânaya atıftır. Yani onlar hidâyetten gafil kalırlar ve biz onların kalplerini mühürleriz. Zeccac ise önceki cümle ile alâkası olmadığını ve biz onların kalplerini mühürleriz şeklinde olduğunu belirtmiştir. Onlar uyarıyı işitmezler. Öğüt de kabul etmezler.²⁴⁴

Hız. Muhammed (s.a.v) kalbin gûnahtan etkileniş halini şü hadis-i şerif ile açıklamaktadır: “*Kişi günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur, kul tevbe ederse o nokta temizlenir. Günah işlemeye devam ettikçe o noktalar artar ve kalp kararır*”.²⁴⁵ Bu hadisten de anlaşıldığı üzere kalbin mühürlenmesi bir anda meydana gelen bir hal olmayıp kademe kademe işlenen günahlar ve ona tevbe edilmemesi sonucu meydana gelir. Kişi bir hasleti alışkanlık haline getirmeye başladığı zaman o haslet kişi için zaman içinde bir hal olmaya başlar işte günah ve küfür de bu şekildedir. Günah işleyen ve küfre düşen kişi eğer anlayıp tevbe etmez orada ısrar ederse artık onun için kalbin temiz ve pak hâle gelmesi zorlaşır.²⁴⁶ Taberî ise mühürlenme eyleminin bir elin parmaklarının tek tek kapanması sonucu o elin yumruk halini alması gibi kademeler şeklinde olduğunu belirtmiştir.²⁴⁷

Kur’an-ı Kerim kalbin mühürlenmesine sebep olan durumları âyetlerde şü şekilde açıklamaktadır. الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ الَّذِينَ أَمْنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ “*Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.*”²⁴⁸

Müfessirimiz bu âyeti şöyle açıklamıştır: Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girenlerin tartışması büyük bir nefrete sebep olmuştur. Allah kalpleri mühürler sözü de tartışmanın gerekçesine delâlet ettiğinden istinaf olur. Allah’ın mühürlüyor olması da caizdir. Yani delâletle mühürler. Bunları yapan kalptir. Bu

²⁴⁴ Pânipetî, *Mazharî*, 3/413.

²⁴⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî*, s. 1629-2061, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000, Tefsir, 83.

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* 1/214-215.

²⁴⁷ Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an*, 1/67

²⁴⁸ el-Mu'min 40/35

onların “Gözüm gördü, kulağım işitti” demesi gibidir. Zorba ve kendini beğenmiş her kalp sahibinin kalbini etkiler şeklindedir.²⁴⁹

Allah Nahl Sûresi 107. Âyette onların dünya hayatını ahirete tercih ettiklerinden bahseder ve devamında gelen âyette şöyle buyurur: *أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاسْتَمَعَهُمْ وَأَنْصَرَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ* “*Bunlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır.*”²⁵⁰ Allah böyle kimselerin nasipsiz olduğunu ifade ederek:

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ “*İşte Allah, ilimden nasibi olmayanların kalplerini böyle mühürler.*”²⁵¹ buyurmuştur. Allah’ın bir olduğunu bilmeyenlerin kalplerini Allah mühürler. Ya da bilmeyi istemeyenleri ve inanmış oldukları hurafelerde inkarda ısrar etmeyi sürdürenlerin kalplerini Allah mühürler. İsrarlı tavırları hakkı idrak etmeyi engeller. Ey Muhammed! Sen, onların eziyetine sabret. Allah’ın sana yardımı ve dinini diğer dinler üzerine çıkarma vaadi haktır.²⁵²

Onların içlerinde duymak isteyenler de vardı nitekim âyette: *وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنْفَا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ* “*İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihâyet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, “Biraz önce ne söyledi?” diye sorarlar. İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler.*”²⁵³ buyrulmaktadır. Münafıklar, mü’minlere “O, (s.a.v) biraz önce ne dedi ki” diye sorunca bu âyet nazil oldu. Onlar münafıklardır. Hz. Muhammed’in sözünü işitip ona yardım etmez ve dediklerini anlamazlar.²⁵⁴ Veya anlamak istemezler. Nitekim âyette: *ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ* “*Onun ardından da birçok peygamberi kendi topluluklarına gönderdik; onlara açık mucize getirdiler. Fakat onlar daha önce (atalarının da) yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz.*”²⁵⁵ buyrulmaktadır.

Netice olarak kalbin mühürlenmesi meselesi hakikati inkâr etme meselesidir. İnanmayanlar ancak öldüklerinde anlayacak fakat artık onlar için çok geç olacaktır. “*İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne*

²⁴⁹ Pânipetî, *Mazharî*, 8/202-203.

²⁵⁰ en-Nahl 16/ 108.

²⁵¹ er-Rûm 30/ 59.

²⁵² Pânipetî, *Mazharî*, 7/252.

²⁵³ Muḥammed 4716.

²⁵⁴ Pânipetî, *Mazharî*, 7/252.

²⁵⁵ Yûnus 10/74.

ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de onlar için cehennem azabı hafifletilir. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız.”

“Ve onlar orada, “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım” diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!”²⁵⁶

Allah sonsuz rahmeti ve merhameti ile kullarına lütufta bulunur. Kalbin heran bulunduğu durumdan yeni bir hale girebilmesi de bunun bir göstergesidir. Kul bu fırsatları görmeyip uzaklaştığında o kalp olumsuz vasıflar yüklenmeye başlar. Kalbin olumsuz nitelikleri bütünsel olarak göz önünde bulundurulduğunda görülmektedir ki: Kul kendi iradesi ile imanın gereklerini yerine getirmediğinde gaflete düşer, gaflet kişiyi günaha sürükler, günah ise kalbin içinde olumsuz durumlar meydana gelmesine sebebiyet verir. Burada yapılması gereken ölüm gerçekleşinceye dek tevbe etmekten vazgeçmemek ve ümit kapısını daima açık tutmaktır. Nitekim ümitsizlik sadece inanmayanların sergiledikleri bir tavidir.

2.2.3 Perdeli Kalp

İnsana verilmiş olan kalp cevherinin ana özelliği onun Allah’ın göndermiş olduğu vahyi anlayabilmesi, kavrayabilmesi ve idrak edebilmesidir.²⁵⁷ Bunun aksi gerçekleştiğinde âyetlerde kalbin körleşmesi, sağırlaşması, mühürlenmesi ve perdelenmesinden söz edilir. Bu kısımda kalbin perdelenmesi, kılıflı olması bahsi ele alınacaktır.

Kur’an’da kalbin kılıflı olması (غلف/gılaf) kelimesinin çoğulu olan (غلف/gulf) ve (كنان/kinan) kelimesinin çoğulu olan (اكنة/ekinne) kelimesi ile açıklanır. Sözlükte kılıf, bir şeyi örten, bir şeyin kabı, ve sünnetsiz anlamında kullanılır.²⁵⁸ Kur’an’da İsrailoğullarının, peygamberlerin daveti karşısında sergiledikleri tavrı açıklamak üzere iki yerde zikredilmiştir.

“Yahudiler “Kalplerimiz perdelidir!” dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar.”²⁵⁹ Senâullah Pânipetî bu âyeti açıklamaya öncelikle (غلف/gulf) kelimesinden başlamıştır (غلف/gulf), (غلف/egulf)’ün cemisidir. Bu âyette (/gulf غلف) kelimesinin A’rac’ın kıraatine göre (غلف/gılf) şeklinde de okunduğu, böyle

²⁵⁶ Fâtır 35/ 35-37.

²⁵⁷ el- A’râf 7/172.

²⁵⁸ İsfâhâhni, Müfredât, 364.

²⁵⁹ el-Bakara 2/88.

okunduğunda ise manânın Yahudilerin kalplerinin ilimle dolu olduğu şeklinde olacağını belirtmiştir.²⁶⁰ Müellifimiz burada farklı olarak Kelbî'nin görüşünü de zikretmiştir. Bu görüşe göre: Yahudilerin şöyle dediğini ifade etmiştir. “Bizim kalplerimiz bir kaptır işittiği her şeyi içine alır fakat senin (Allah'ın) dediği şeylerde kâr yoktur. Eğer Allah'ın dediklerinde bir hayır bulunsaydı bizim kalbimiz onu akleder ve kavrardı.” Allah bu âyet ile onların tüm dediklerini reddetmiş ve onlara bir cevap vermiştir. Onların kalpleri yaratılış bakımından kapalı değildir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Doğan her insan İslam fitratı üzere doğar. Ebeveyni onu ya Yahudileştirir ya Hristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir.” Taberî de bu görüştedir.²⁶¹ Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle onlar Allah'ın merhametinden mahrum kalmışlardır.²⁶² Bu kısım ile ilgili müellifimiz son olarak kalplerin ilim için bir kap olmadığını söylemiştir. Âyetin devamında ise Allah'ın onlara küfürlerinden dolayı lanet ettiği söylenmiştir. Burada kastedilen mâna Allah'ın onları her türlü hayırdan uzaklaştırdığı, zelim ettiği, körleştirdiği ve sağırlandırdığıdır. Onlar böyle iken nasıl ilim ve zenginlik davasında bulunurlar. O yüzden çok az inanırlar.²⁶³ Taberî de bu farklı görüşleri zikretmiş ve tercih ettiği görüşün “Yahudiler Muhammed (s.a.v)'e indirilenden çok azına iman etmiştir.” olduğunu söylemiştir. Çünkü: Yahudiler Allah'ın birliğine, öldükten sonra dirilmeye iman etmişler ancak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberliğine ve ona kitap gönderilmesine iman etmezler.²⁶⁴ Elmalılı da bu görüştedir.²⁶⁵ Senâullâh Panîpetî perdelenmiş kalpleri olan Yahudiler için hakikati anlayamadıklarını bu âyet ile açıklamış ve Fussilet Sûresi 5. Âyetin de bu mânada olduğunu söylemiştir. Âyette şöyle buyrulmuştur: وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا نَحْمِلُوكَ حَمْلًا مَثْوًى لَمْ يَكُفِّرُوا بِنِيعَتِهِمْ لَكَ عَذَابٌ أَلِيمٌ *“Dediler ki: “Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız!”* Hz. Muhammed (s.a.v) kendisine yapılan tüm işkencelere rağmen tebliğ davetini taviz vermeden sürdürüyordu. Bu davet karşısında kalplerimiz kapalıdır diyenler Mekke müşrikleridir. Biz senin dediklerinden bir şey anlamıyoruz, bizim kulaklarımızda sağırlık var, bir ağırlık ve duyamama var derler. Böylece mâna şu

²⁶⁰ Pânîpetî, *Mazharî*, 1/106.

²⁶¹ Tabeî, *Câmi 'ul-Beyân*, 2/230.

²⁶² Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, 1/214.

²⁶³ Pânîpetî, *Mazharî*, 1/105-107.

²⁶⁴ Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, 216.

²⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/426.

şekilde olur: “Anlamayan, duymayan nezdinde olup ben seni kabulden terkim, seni kabul etmiyorum.” Bu sebepten seninle bizim aramızda perde vardır. Dinimizde senin dinine ulaşmayı engelleyen bir çelişki vardır. Bu misaller ulaşabilme ve kabullenmenin men olunmasından dolayıdır. Böylece anlaşılmalıdır ki ben aralarında kuvvetli bir engel bulunan bir şey nezdinde olup sana ulaşmada ve kabullenmede terk olundum. Sen kendi dininde ya da bizim dinimizi bozmaya uğraş, biz de kendi dinimizde ya da senin dinini bozmaya uğraşırız.²⁶⁶ Taberî buradaki kalp kelimesinin akıl anlamında olduğunu söylemiştir.²⁶⁷

Onlar sözlerinden dönmüş, daveti ilginç bahaneler bularak yüz çevirmişlerdir. Bu sebeple Allah âyette şöyle buyurmaktadır: *فِيمَا نَقَضُوا مِيثَاقَهُمْ* *مُؤَكَّفَرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ* *بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا* “Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve “Kalplerimiz kılıflanmıştır” demeleri sebebiyle... Dahası inkârları sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Pek azı müstesna artık iman etmezler.”²⁶⁸ Müellifimiz bu âyeti açıklarken ilk olarak (*فِيمَا نَقَضَهُ*) kelimesini açıklayarak başlamıştır. Burada anlam “sözlerinden dolayı” demektir. Tevrat’ın hükmüne muhalif oldukları ve sözlerinden döndükleri için onlara yapacaklarımızı yaptık. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik.

Âyette bahsedilen münafıklar Allah’ın âyetlerini inkâr ettikleri, haksız yere peygamberleri öldürdükleri için kalpleri kılıflanmıştır. Ancak onlar kalplerimiz ilimler için birer kaptır ve kılıflıdır derler. Ama durum böyle değildir. Bilakis inkârları sebebiyle kalplerine mühür vurulmuştur. Şeklinde anlamlandırılır.²⁶⁹

Yahudilerin bu tavırları onların inkârları sebebiyle kalplerinin mühürlü olmasındandır. Onlar söz dinlemeyip olumsuz tavır gösterdiklerinde bunun kalplerinin perdeli olduğundan dolayı olduğunu ifade ederler ve kendilerinin ilim ile dolu olduklarını söylerler.²⁷⁰ Allah onların kalplerini hakikate, imana müsait yaratmıştır. Onlar inkârlarında ısrar ettiklerinden ötürü bu onlarda değişmez bir hâl ve bir tavır hâline gelmiştir.²⁷¹ Zira kalbin fitratının katı ve sert olması

²⁶⁶ Pânipetî, *Mazharî*, 8/225.

²⁶⁷ Taberî, *Câmi ‘ul-Beyân*, 9/50.

²⁶⁸ en-Nisâ’ 4/ 155.

²⁶⁹ Pânipetî, *Mazharî*.

²⁷⁰ el-Bakara 2/288, en-Nisâ’ 4/ 155.

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, 1/74.

mümkün değildir. İlim insanı hiçbir zaman Allah'tan, peygamberden ve dinden ayrı kılmaz, uzaklaştırmaz.²⁷²

(أَكِنَّة/ekinne) Kelimesi delâlet ettiği mâna itibarıyla bir şeyi muhafaza eden kap, sütne ve örtü anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçtiği yerlerde kâfirlerin kalplerinin anlayışsız olduğu ve Allah'ın emirlerini anlamalarının mümkün olmayacağını ifade etmiştir.²⁷³ Bu sebeple kılıflı kalp ile ilgili âyetler inananların tavırlarını göstermektedir: وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا آيَةً لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ “Onlardan seni (Kur'an okurken) dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde, “Bu Kur'an eskilerin masallarından başka bir şey değildir” diyerek seninle tartışırlar.”²⁷⁴ Onların kalplerine örtü çektik ifadesi ile başlayan âyetin açıklamasına geçmeden önce bu âyetten önceki iki âyet incelendiğinde burada bir tenakuz var gibi görünüyor ancak anlaşılması murad edilen mâna şudur: Biz onlara her türlü mucizeyi açık etsek de onlar inanmayacaklar çünkü onlar bizim kalbimiz kapalıdır dediler. Allah bu âyette onların kalplerini kapattık buyuruyor çünkü açmak kapatmak kalplere yönelik her eylemi yapmak Allah'ın elindedir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v) kalpler Allah'ın elindedir buyurmaktadır. Âyette geçen (أَكِنَّة/ekinne) (كِنَان/kinan) kelimesinin cemisidir. Bir şeyi örten mânasındadır. Kur'an-ı anlamamalarından dolayı kalplerine örtü çektik. Kulaklarına duymalarını engelleyen sağırlık ve ağırlık koyduk. Tüm mucizeleri, âyetleri görseler bile iman etmezler. Çünkü Allah gözlerine ve kalplerine örtü çektik. Burada geçen (أَكِنَّة/ekinne) ifadesi ile Hz. Peygamber (s.a.v)'e olan inatlarının aşırıya gitmesinin ve kötü olanı kötü, iyi olanı iyi görmeyip babalarını taklide karar kıldıklarının bir gerekçesidir. Mâna ise “yalanlamaları ve imansız olmaları tartışma seviyesine kadar çıkmıştır.” Şeklinde olur. En doğru kelimeler olan Kur'an-ı tartışmak için Efendimiz (s.av)'e gelmişlerdir. İşte bu yalanlamanın son haddidir.²⁷⁵

Râzî bu âyette (أَكِنَّة/ekinne) fiilinin örtü anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (كِنَان/kinan) Kelimesinin bir başka anlamı olan okların konulduğu kap

²⁷² Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, 3/574.

²⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, 711.

²⁷⁴ el-En 'âm 6/ 25.

²⁷⁵ Pânîpetî, *Mazharî*, 3/252-253,.

mânasını da bizlere açıklamıştır. Devamında gelen kulaklarımızda ağırlık vardır ifadesinden maksat ise kulaklarımızda senin sözünü duyup dinlemeye yönelik bir ağırlık vardır demektir. Burada önemli olan diğer konu üç uzvun zikredilmesinin yeterli olduğudur. Kalp marifetullahın yeri beden ülkesinin sultanıdır. Göz ve kulak ise bilgi edinmede onu destekleyen uzuvlardır. Bu sebeple bu üç uzuv zikredilmek ile aslında bedeninin tüm uzuvları kastedilmiştir. Âyette bu uzuvların inkâr etmesinin açıklanması demek en ileri derecede küfrü belirtir. Nitekim insanın göz ve kulak ile bir şeylere nefret beslemesi sonucu bu nefret kalbe sirâyet eder.²⁷⁶

Onlar kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu hâlde ondan yüz çevirip asla hidâyet bulmayan kimselerdir.²⁷⁷ Âyetlerden de anlaşılacağı üzere kalbin örtülü ve kılıflı olması Allah'a nisbet edilmektedir. Bu âlimler arasında farklı yorumların olmasına sebep olmuştur. Bu görüşlere bakıldığında bazı âlimler Allah'ın bazı kullarının iman etmesine engel olabileceğini ileri sürerken diğer âlimler bu âyetlerin Kur'an'ın genelini göz önünde bulundurarak incelendiğinde bunun insanın sorumluluğuna aykırı bir davranış olacağını belirtmiştir.²⁷⁸ Elmalılı bu konuya ilişkin hem ilahi kudret ve hikmeti hem de insan sorumluluğunu açıklayan ifadelerde bulunmuştur.

İnanmayanların kulaklarına hakikat girer fakat onlar duymazlar, dinledikleri Kur'an'dan bir hikmet alamazlar. Çünkü o kimselerin kalpleri işledikleri ameller yüzünden örtülü hale gelmiştir. İnsanın kalbinde olan bu değişim kişinin iradesi sonucunda meydana gelir, bu sebeple her kişi yaptığından sorumludur. Örneğin kişinin ölmesi Allah'ın iradesiyledir. İnsana kabiliyetlerin verilmesi de Allah'ın iradesi ile olmuştur. Âyette “biz yaptık” ifadesinin geçmesi bundan dolayıdır.²⁷⁹

Râzî bu mesele ile ilgili şunları zikreder: Allah bu sözü kâfirlerden bir zem olarak zikretmiştir nitekim Bakara Sûresi 88. Âyeti de bu doğrultuda açıklamıştır. Allah bu âyetleri bir izah olarak bildirdiği için “biz onu yaptık” ifadesini kullanmıştır. Bu iki âyetin arası nasıl birleştirilir diye sorulursa Allah En'am Sûresinde onların yalan söylediklerini belirtmemiş nitekim onlar Allah bizim kalplerimizi mühürlediye biz Kur'an-ı kabulle mükellef değiliz demişlerdir.

²⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/195-198.

²⁷⁷ el-Kehf 18/57.

²⁷⁸ Gazzâlî, *İhya*, 3/18.

²⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/76.

Onların bu iddiası batıldır. Sonuç olarak söylenebilir ki onların yaptıkları şeyden dolayı kalplerine gelen olumsuz nitelikler inanmalarına, duymalarına ve görmelerine engel olmuştur. Allah'ın gönderdiklerine inanmamakta ısrar ettikleri gibi buna da bir takım bahaneler bulmaya çalışmışlardır.²⁸⁰

Allah her şeyi bir sebep doğrultusunda yaratmıştır. İnsanı da bu sebeplerden en şerefli olan kulluk vazifesi için yaratmıştır.²⁸¹ Allah kâinâtın ve din gününün mâlikidir.²⁸² Allah'ın Rahman ve Rahim oluşu, kulun yakarışı merhametinin bir göstergesi olup onu başı boş bırakmadığının göstergesidir. Bununla birlikte kuluna seçme, idrak etme kabiyetlerini bahsetmiş ve amel işleme hürriyeti vermiştir. Kul bunu bilmeli ancak itidal üzere Allah'a karşı olan acizliğinin her an farkında olmalıdır.

2.2.4 Körelmiş Kalp

Bir kalbin taşınması gereken en önemli hususlardan bazıları idrak etme ve akıl etme kabiliyetidir. Bir kalpte idrak yoksa o kalbin varlığından söz edilemez. Kur'an böyle kalbin kilitli ve körelmiş olabileceğine dikkat çeker. Nitekim âyette: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا “Kur'an-ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”²⁸³ buyrulmuştur. (أَقْفَالٌ) İfadesi sertlik, kuruluk, kapılara takılan demir kilit anlamına gelen (قفل) kelimesinin çoğuludur.²⁸⁴ Müfessirler bu kilidin mecâzi olarak kalbe yapıldığını belirtir.²⁸⁵ (قفل) Kelimesi Arap dilinde bazen insanın yapamayacağı şey olarak belirtilir. Kalp kilitlendiğinde tefekkürü ve idraki yapamaz hale gelir.²⁸⁶

İnsanın anlama ve kavrama merkezi olan kalp, sergilediği olumsuz hâl ve davranışlar sonucu paslanır, hakikati gereği gibi anlayamayamaz. Bu âyet Kur'an'ın anlaşılmasında günahlarla paslanmış olan kalbin Allah'ın mesajını gereği gibi anlayamayacağını belirtir. Nitekim “...O Kur'an'a tertemiz olanlar dokunabilir...”²⁸⁷ âyeti onu günahattan uzak olan kimselerin daha iyi anlayabileceği şeklinde yorumlanmıştır.²⁸⁸ Bu sebeple inançsızlar onu gereği gibi anlayamayacaklardır. Bir kapı kilitli iken oradan geçmek mümkün değildir.

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/105.

²⁸¹ el-Mülk 67/2, el-Enbiyâ 21/23.

²⁸² el-Fatiha 1/2,4.

²⁸³ Muhammed 47/24.

²⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 122.

²⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/46, Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* 7/89.

²⁸⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 605.

²⁸⁷ el-Vâkı'a 56/79.

²⁸⁸ *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/57.

Bunun gibi kalbin kilitli olması da hakikatin içeriye girmesini engeller. Her kilidi açan bir anahtar bulunur. Kalbi açan anahtar ise insanın yaptığı amellerin sonucu Allah'ın izni ve iradesidir. Hâkim Tirmizî'ye göre kalp tevbe ederek, Allah'a karşı samimi olarak, ancak ona yönelerek açılabilir.²⁸⁹

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارَ وَلَكِنْ تَعْمَى
الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut
işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat
göğüslerdeki kalpler körleşir.”²⁹⁰ Burada düşünmeye ve hakkı işitmeye bir teşvik
vardır. Gezmelerinin peşinden gereken şey kalplerinin düşünür, kulaklarının işitir
olmasıdır. Gezdikten sonra eserleri müşahede edemeyecek kadar gözleri kör
değildir. Kafirlerin, âyetlerin zahir olmasından ve eserlere şahit olduktan sonra
ibret almaması kendilerinin kör olmalarından dolayıdır. “Fakat göğüslerdeki
kalpler körleşir.”²⁹¹ Taberî'ye göre buradaki şaşkınlık onların yeryüzünde hiç
seyahat etmedikleri değil bunları yaparken ibret almadıklarıdır.²⁹² Râzî ise
âyetteki: “Yeryüzünde hiç gezip dolaşmıyorlar mı?” İfadesini bir başka yönüyle
açıklamıştır. İbret alma noktasında görmenin çok büyük bir önemi vardır. İnsan
görüp şahit olduğu şeylerden daha iyi ibret alır. Duyma olayının da ibret almada
etkisi vardır ancak hem görme hem de duyma hadisesi kalp ile olduğunda tam
anlamıyla bir ibret alma gerçekleşir. Çünkü insan yaratılışı itibari ile birçok şeyi
görmekte ve duymaktadır. Ancak bunlardan ibret almadığı, kalbi ile idrak
etmediği, düşünmediği müddetçe görmesi veya duyması ona bir fayda sağlamaz.
Bu sebeple âyette: “Gözler kör olmaz sinelerin içindeki kalpler kör olur.”²⁹³
Buyrulmaktadır. Körlük onların gözlerinde değildir. Kalplerindedir. Zira onlar
görüyorlar fakat düşünüp ibret almıyorlardı. Bu noktada âyetin devamında gelen
“Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı?” İfadesi bir emir midir? Râzî burada bir
emrin muhtemel olabileceğini belirtmiştir. Nitekim onların daha önce hiç gezip
dolaşmadığını ve inkârları sebebiyle helak olan, buldukları beldeleri terk eden
kavimlerin yerlerini hiç görmediklerini ifade etmiştir. Onlar görsünler ve ibret
alsınlar diye böyle bir hüküm gerçekleşmiştir.

²⁸⁹ Hâkim Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, 68.

²⁹⁰ el-Hacc 22/ 46.

²⁹¹ Pânipetî, *Mazharî* 4/611.

²⁹² Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, 7/116.

²⁹³ el-Hacc 22/46.

Burada bir başka ele alınan konu ise âyette hem “kalp” hem de “sûdûr” ifadesinin birlikte geçmesidir. Körlükten bahsedilen ifadede akla ilk göz bebeği gelmektedir. Bu sebeple asıl sinelerdeki körlüğü ifade için “sûdûr” kelimesi kullanılmıştır. Allah düşünmenin yerinin beyin değil kalp olduğuna dikkat çekmek için de bu iki ifadeyi bir âyet içinde kullanmıştır. Nitekim Kaf Sûresi 32. Âyette: “Şüphesiz bunda kalbi olan kimseler için düşünüp ibret alacak birşeyler vardır.” Buyrulmaktadır. Düşünmenin ve idrakin yeri olan kalp ilmin de yeri midir? Râzî buna cevap olarak demiştir ki: (يَعْقُلُونَ بِهَا) İfadesi “bununla düşünecekler” demek olup düşünecek ve ilmi idrak edecek olan merkezin kalp olduğunu belirtmiştir.²⁹⁴

Âyetler kilitli ve körelmiş kalplerden bahsetmektedir. Peki kalbin bunlardan kurtulması mümkün müdür? Hakim Tirmizî bunu Allah’ın izni ve iradesi ile gerçekleşebileceğini söylemiştir. Nisa Sûresi 145-146. Âyetlerde “*Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah’a sınıksız bağlanıp dinlerini yalnızca O’na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirlere ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir.*” Bu âyete göre kalbin kilidinin açılması paslarından kurtulması kulun tevbe etmesi, Allah’a karşı samimi olması, Allah’a yönelip sarılması ile mümkündür.²⁹⁵ Buraya kadar zikredilen âyetlerin münafıklar ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de bu âyetlerin geçtiği kısımlar bütünsel olarak incelendiğinde münafıklardan bahsedildiğini görmek mümkündür. Nitekim Nisa Sûresindeki ifadelerin de münafıklar ile ilgili olması konuyu bütünsel bir hale getirmiştir. Sonuç olarak kulun kendisine yöneltilen gerçeğe samimi bir niyet ile yönelip tevbe etmesi onu en zorlu durumlardan çıkarıp Allah’ın razı olacağı bir durumda olmasını sağlar.

2.2.5 Katılmış Kalp

Bir şey içinde bulundurduğu özelliklerini yitirdiğinde kendi özünden geriye katılmış, sertleşmiş nesne kalır. Kalp yaratılış itibari ile yumuşak, ince ve duyarlı bir yapıya sahiptir. İçinde bulundurduğu özellikleri kaybedince katılmış olur. Kur’an-ı Kerim kalbin bu hâlini (غلظة/galiza) ve (قسوة/gasve) kelimeleri ile açıklar. Fitrî olarak ilahi öğüt ve uyarılardan etkilenen bir kalp artık bunlardan etkilenmeyen bir duruma düşmüşse bu kalbin kasveti şeklinde açıklanır.²⁹⁶

²⁹⁴ Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, 23/30-32.

²⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/88.

²⁹⁶ Cürcânî, *Et-Ta'rifât*, 503.

Lügatte “kasvet”, katılık ve sertlik gibi anlamlarının yarı sıra öz olmayan, kuru olan, kuraklık gibi anlamlarla da ifade edilmiştir. Bu kelime ile aynı anlama gelen “galiza” kelimesi ise maddi nesnelere de bulunan katılığı ifade eder.²⁹⁷

Allah’ın peygamberi aracılığıyla gönderdiği vahye inanmayıp direnen kimselerin kalpleri âyette: *أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ*: “Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Allah’ı anma konusunda kalpleri katılaştıranlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”²⁹⁸ buyrulmuştur. Kalpleri katılaştıran gönüllerinde Allah’a yer vermeyen, putlara tapan ve kendilerine yapılan hakiki uyarılara karşı duyarsız hâle gelen inançları konusunda kötüyü tercih etmeyi doğru gören ve bu sebeple âyette “apaçık bir sapıklık içindedirler” ifadesi ile belirtilen kimselerdir.²⁹⁹

Bir başka âyette ise:

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Hiç olmazsa kendilerine tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde içten bir niyazda bulunsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.”³⁰⁰ buyrulmuştur. Onlara gönderilen elçi ve uyarılar onların kalplerinin katılmasını engellemedi. Çünkü onlar kendi doğrularından taviz vermediler. İmandan sonra kalbi katılaştıran âyetlerde belirtildiği üzere Yahudilerdir. Onlar Allah’a verdikleri sözü tutmamaları, dini duyarlıklarını kaybetmeleri sebebiyle kalpleri katılaştırmıştır.³⁰¹

Nitekim Bakara Sûresinde: *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا مِنْ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا مِنْ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ* “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fişkirir; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.”³⁰² buyrulmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu âyet hakkında müellifimiz uzunca bir açıklama yapmıştır. Uyguladığı usûl üzere âyetin ilk kısmı olan “Daha sonra kalpleri kas katı kesildi.” İfadesini şu şekilde açıklamıştır: Kasvet sertlikle

²⁹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 407.

²⁹⁸ ez-Zümer 39/ 22.

²⁹⁹ *Kur’an Yolu Tefsiri*, 5/320.

³⁰⁰ el-En’âm 6/ 42-43.

³⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/33.

³⁰² el-Bakara 2/74.

beraber kabalıktan ibarettir. Bundan kasıt da kalpten rahmetin, yumuşaklığın ve hayrın çıkmasıdır. Bu durumda insanda tûl-i emel, zikrullahın unutulması ve şehvetlere tabii olma söz konusu olur. Âyetteki (ثم) kelimesi, kalpteki yumuşaklığı sağlayacak şeylerin olmadığından ardından kalbin katılaşacağını belirtir. Bundan sonra, yani ölünün diriltilmesi veya âyetteki sayılan durumlardan sonra. Kelbî demiştir ki: “Ölü diriltildikten sonra biz öldürmedik.” dediler. Kalpleri sertlikle taş gibidir hatta daha serttir. Veya mâna muzaf hazfedilip muzaf aleyhin yerine geçmesiyle şöyledir: “Kalplerinin misli taşın misli gibi hatta daha da serttir.” (أشد) Kelimesi (أقسى) kelimesinden daha mübalağalı olduğu için kullanılmıştır. (و) Kelimesi teşbihte tahyir mânası veya onların halini bilip taş benzetenlerin tereddüt de kalmasını ifade eder. Demir ve bakır yerine taş zikredilmesi de demir ve alaşımlarının ateşte erimesinden kaynaklanır. Daha sonra âyette taşın bile faydası olup katı kalbin faydası olmadığını belirtir. Taşlardan, kendisinden nehirler akan vardır. Yine onlardan yarılıp içinden su pınarları çıkan vardır. Allah’ın kulları bundan faydalanır. Ama kâfirlerin kalplerinin hiçbir faydası yoktur. Yine o taşlardan, dağların en tepesinden Allah’ın korkusuyla inen vardır. Ama onların kalpleri ne yumuşar ne de Allah’tan korkar. Taşlar cansız cisimlerdir, korkma duygusu nasıl gerçekleşebilir? Sorusuna Beyzâvî demiştir ki Haşyet, taşların Allah’ın tekvini emirlerine boyun eğmesinden mecâzdır.³⁰³

Abdullah b. Amr’dan rivâyetle Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle demiştir: عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما أنه سمع رسول الله ﷺ ، يقول: «إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ، كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ» ثم قال رسول الله ﷺ: «اللَّهُمَّ مُصَرِّفِ الْقُلُوبِ اصْرَفْ قُلُوبَنَا» Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a) Hz. Muhammed (s.a.v)’i şöyle derken işittim: Şüphesiz âdemoğlunun kalpleri Rahman'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır. Hepsi tek bir kalp gibidir. Allah onlarla dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Allah Resûlü (s.a.v) sonra şöyle dedi: Ey kalpleri dilediği yöne çeviren Allah’ım! Bizim kalplerimizi sana itaate yönelt.³⁰⁴ Hz. Muhammed (s.a.v) Allah’ın kulları üzerindeki kudret ve iradesini belirttiğini öyle ki bunu onların kalpleri üzerinde eksiksiz şekilde yerine getirebileceğini söylemiştir. Devamında gelen kalbimizi sana yönelt ifadesi ile Allah’a olan yönelişimizde etkisi büyük olan kalbin her an dönen bir şey olmasından ötürü sadece O’na yönelmesi O’na itaat ile sabit kalması niyazında bulunmuştur.

³⁰³ Pânipetî, *Mazharî*, 6/95.

³⁰⁴ Müslim, *Zühd*, 77.

Kâfirlerin kalpleri taştan daha katıdır. Zira öyle taşlar vardır ki kâfirlerin kalplerinden yumuşaktır. Begavî demiştir ki: Hz. Muhammed (s.a.v) Sebir dağı üzerindeydi ve kafirler onu ele geçirmek istiyordu. Dağ dedi ki: “Benim üzerimden in. Zira ben üzerimdeyken alıkonulup bundan ötürü de Allah’ın bana azap etmesinden korkuyorum.” Hira dağıda bana doğru “Ya Resulallah!” diye seslendi.” Begavî senediyle Cabir b. Semüre’den Resulullah (s.a.v)’ın şöyle dediğini rivâyet eder: “Ben Mekke’de risaletimden önce bana selam veren bir taşı biliyorum. Ve onun şu anda nerede olduğunu biliyorum.” Enes (r.a)’dan sahih olarak rivâyet edilmiştir ki: Uhud Dağı Resulullah (s.a.v)’e zahir olmuş ve demiş ki: “Bu bizim kendisini sevdiğimiz ve onunda bizi sevdiği bir dağdır.” Ebu Hureyre (r.a)’dan gelen sahih nakille; Resûlullah (s.a.v) Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, ve Zübeyr (r.a) hiradaydı. Kaya sallanmaya başladı. Efendimiz (s.a.v) dedi ki: Sakin ol! Senin üzerinde ancak bir nebi, bir sıddık ve bir şehit vardır. Yine Ebu Hureyre kendi senediyle Hz. Ali’den rivâyetle: Efendimiz (s.a.v) ile Mekke’nin çevresinde, dağların ağaçların arasında dolaşıyorduk. Ağaç ve dağların yanından geçip de “Selam üzerine olsun ey Allah’ın Resülü” diye selam vermeyeni yoktu. Yine kendi senediyle Cabir b. Abdullah’tan rivâyetle şöyle der: Efendimiz (s.a.v) mescidin dayanaklarından bir hurma kütüğüne yaslanmıştı. Kendisine minber yapılıp ona oturmaya başlayınca hurma kütüğü devenin inlemesi gibi inlemeye başladı. Bu inlemeyi tüm mescit işitti. Öyle olunca minberden indi ve kütüğe sarıldı. Kütük sakinleşti. Mücahid demiştir ki: “Allah korkusu olmadan hiçbir taş yukarıdan aşağıya inmez, düşmez.” Allah yapmış olduklarından gafil değildir. Açıklamalardan anlaşılacağı üzere dağ, taş, toprak hatta kütük hakikate tepkiler vermiştir ancak kâfirlerin kalpleri bunların karşısında kaskatı olmuştur.³⁰⁵

Râzî burada katılaştırmanın bir cismin başka bir şeyden etkilenmesi olarak açıklamıştır. Ancak taş olma vasfı ile bilinen cisim bu halde başka bir şeyden etkilenmeyi kabul etmemiştir. Kalbi de burada başka şeylerden etkilenen bir cisme benzeterek onun kâinatta olan delillerden, âyetlerden ibret verici hadiselerden etkilendiğini belirtmiştir. Zira kalbin etkilenmemesi demek onun kibir ve isyan içinde olması demektir ki bu da taş gibi olmasıdır. (قسا القلب و غلظا) İfadesi kullanılır. Âyette bahsedilen (قلوبكم) ifadesinden maksat Hz Muhammed (s.a.v)’in yaşadığı dönemdeki ehli kitaptır. Onlar kendilerine gelen mucizlere

³⁰⁵ Pânipetî, *Mazharî*, 6/56 .

inanmaz, kendilerinden öncekilerin başına gelen hadiselerden ders çıkarmaz ve getirilen âyetlere iman etmezler. Bu sebeple onların kalpleri kaskatı kesilmiştir. Râzî bu görüşü zikrederken burada ifade edilen kişilerin Hz. Musa zamanındaki Yahudilerin olabileceğini de belirtmiştir. Âyetin devamında gelen “Taşlar vardır ki...” İfadesinde anlaşılması gereken mâna şudur. Taş akleden bir cisim olsaydı ve onun karşısına bir mucize çıkmış olsaydı o bu mucizeyi kabul ederdi. Nitekim Allah Haşr Sûresi 21. Âyete: “*Şâyet biz bu Kur’an-ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün.*” buyurmuş ve burada onların bile dize geleceğini ifade etmiştir. Ancak o kâfirler veya ehli kitap kalpleri öylesine katıdır ki onların üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

Bu âyetin devamı olan Bakara 75. Âyette ise Allah “Size inancıklarını umuyor musunuz?” Buyurarak onların yani kâfirlerin iman etmeyeceğini belirtmiştir. Farkedilmelidir ki ilk âyette onların kalplerinin katılığı uzun uzadıya açıklanmış devamında ise o katı kalplilerin inanmayacakları belirtilmiştir. Allah doğrudan onların inanmayacaklarını belirtseydi Resûlullah (s.a.v) bu âyetin muhatabı olarak inanmayacak veya anlamayacak mıydı? Aksine O Allah’ın elçisi görevinin zirvesinde olan bir Nebi olarak inanır ve öyle hareket ederdi. Allah öncelikle bize kâfirleri tanıtmak ve onların inanmalarının ne kadar zor olduğunu belirtmek için kalplerinin katı olduğunu hatta bir taştan daha sert olduğunu açıklamıştır. Bu nokta bize Kur’an’ın i’câzını açıkça gösterdiği gibi uslûp bakımından örneklik teşkil etmelidir. Zira muhatabımıza açıklayacağımız herhangi bir meselenin temellerini belirtmek açıklamada ve anlaşılma kolaylık sağlayacaktır. Kur’an’ın kelimullah ve açıkladığı ifadelerin sünnetullah olduğunu buradan anlamak mümkündür.³⁰⁶

Kur’an’ın uyarılarından bir tanesi de mü’minlerin kalplerinin ehl-i kitaba benzememesi gerektiğidir. *أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ* “*İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır.*”³⁰⁷ Ehl-i kitaba benzeyen kalp katılaştığı gibi mü’min olup dini hassasiyetini kaybeden kalp de katılaştır.

³⁰⁶ Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, 3/55-58.

³⁰⁷ el-Hadîd 57/ 16.

Resûlullah (s.a.v) bir sahabiye “Gönlünün yumuşamasını istiyorsan fakiri doyor ve yetimin başını okşa.” Buyurarak kalp katılığının nasıl geçeceğini bizlere bildirmiştir. Ebu Musa el Eş’ari: “Kur’an okumaktan vazgeçmeyin yoksa sizden öncekiler gibi sizin de kalbiniz katılaştır.” Buyurarak Kur’an okumanın kalbe etkisini belirtmiştir.³⁰⁸

İnanmayanlar gönderilen uyarılara rağmen sözlerinden dönmemişlerdir. *فَبِمَا نَفْسِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا قِيمًا نَقُصُّهُمْ مِنْ أَقْبَامِهِمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا قِيمًا نَقُصُّهُمْ مِنْ أَقْبَامِهِمْ* “Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”³⁰⁹

Hristiyanlar ve Yahudiler Hz. Muhammed (s.a.v) İsa (a.s) ve diğer peygamberleri yalanlayıp Allah’ın kitapları hakkında ileri geri konuşurlar. Farzlarını zayi edip ahitlerini bozdukları için onları lanetledik. Ata’: “Onları rahmetimizden uzaklaştırdık.” dedi. Hasan ve Mükatil: “Onların sûretlerini değiştirdik.” dedi. Manası; Cizye ödetmeye zorunlu kıldık da olur denilmiştir. Onların kalplerini katılaştırdık. Katı olup Allah’ın zikriyle yumuşamaz. Kalp kasvetten dolayı uyarıcılar ve âyetlerle harekete geçemez.³¹⁰

Hidâyeti veren Allah kullarına daima fırsatlar verir. Nitekim âyette: *“حَيْثُ مَا كُنْتُمْ يَدْعُوا إِلَيْهِمْ يُجِيبُوا دَعْوَتَهُمْ وَيُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِمْ ذَلِكَ جِدَارٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ يَمْنَعُ النَّاسَ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ* “Hiç olmazsa kendilerine tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde içten bir niyazda bulunsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.”³¹¹ buyrulmuştur. Lakin kalpleri katılaştırmıştır. Başlarına gelen imtihana dikkat etmemişlerdir. Şeytan yapmış oldukları şeyleri onlara güzel göstermiştir. Yaptıkları kötü şeyleri iyi sayarlar. Onların, kalplerinin katılığından ve şeytanın süslemesiyle amellerini hoş görmekten başka engeli yoktur.³¹² Nitekim bazı âyetlerde insanların genellikle hiç olmazsa zor durumda kaldıklarında, Allah’ın dinini tanıyarak ihlâsla O’na yalvardıkları bildirilmektedir.³¹³ Ancak burada ifade buyurulduğuna göre söz konusu eski ümmetlerin “Kalpleri iyice katılaştı, şeytan

³⁰⁸ Kur’an Yolu Tefsiri, 4/77.

³⁰⁹ el-Mâ’ide 5/ 13.

³¹⁰ Pânipetî, Mazharî, 3/97.

³¹¹ el-En’âm 6/ 43.

³¹² Pânipetî, Mazharî, 3/54.

³¹³ Bkz. el-İsrâ’ 17 /67, el-‘Ankebût 29/ /65, Luğmân 31/ 32.

3. Burada Allah'ın kuluna olan yakınlığı, bu yakınlığın çok büyük derecede olduğu, öyle ki kişi ile onun özünün arasına girdiği anlatılmaktadır. Nitekim Kaf Sûresi 16. Âyette *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا تَوْسُوْسُ بِهِ نَفْسَهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* “*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.*” buyurmaktadır. Beyzâvî ve Katade bu görüştedir.³¹⁶ Allah içimizde olan her şeyi bilmektedir. Ona olan icabetimizin hakikatinden haberdardır. Nitekim “Hepiniz O’na döndürüleceksiniz” ifadesi bunu kasetmektedir. Allah kişi ile kalbi arasına girer demek yakınlıktan kinayedir buradaki (حول/havl) kelimesinin Allah’a nisbeti mecazidir.³¹⁷

4. Zemahşerî’nin benimsediği görüşe göre: “Allah kişi ile kalbi arasına girer” demek: Kişinin ölümünü belirtir. Kalp beden ülkesini ayakta tutan cevherdir. Âyetin son kısmında “O’na döndürüleceksiniz.” buyrulmaktadır. Beden ölür ve Allah kişi ile kalbi arasına girer. Bu sebeple kul Allah’ın elçisi ile gönderdiği davete icabet etmeli, ona uymakta geç kalmamalıdır.³¹⁸

5. Allah kul ile onun kalbinde taşıdığı istekler arasına girer demektir. İsfahânî bu görüşü benimsemektedir.³¹⁹ Muhammed Esed ise “Allah kulun arzuları doğrultusunda işleyeceği eylemlere müdahale eder.” Şeklinde yorumlamıştır.³²⁰

6. Elmalılı ise bu âyet ile ilgili “Ve biliniz ki Allah kişi ile kalbi arasına girer.” Kişiyi kalbinden, kalbine kişiden daha yakın olan sadece Allah’tır. Kişiyi en yakından hükmü altına alır. Çünkü gönlündekini kalbinden, kalbindekini kendisinden daha iyi bilen O’dur. Bu Allah’ın kudretini göstermektedir. Nitekim O sadece kişi ile başkaları arasına değil, kişi ile kalbi arasına da girer. Allah kişi ile kalbi arasına öyle girer ki insanın aklını elinden alır, onun şuurunu yok eder. Öyle bir duruma düşer ve nihayet ölüm vâki olur. Bunun için Allah kişi ile kalbi arasına öyle girer ki ona gelen ölüm için kişide itiraz hâli kalmaz.³²¹

Buraya kadar yapılan açıklamalar Allah’ın kalbe yönelik tasarruflarını göstermektedir. Allah “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na

³¹⁶ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, 9/286.

³¹⁷ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 2/440.

³¹⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 2/309.

³¹⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 138.

³²⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/135.

³²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/357-360.

muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.”³²² Buyurarak sünnetini kulu ile onun kalbi arasında devamlı bir şekilde icra ettiğini bildirmektedir. Nitekim “Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez.”³²³

Allah’ın kalbe yönelik tasarruflarının O’nun zâtı ile ilgili olup olmadığı meselesi akla gelebilir. O’nun zâtını kavramak beşer sınırını aşan bir husustur. Sıfatlarını ise zâtından ayrı yahut zâtı ile bir düşünmek mümkün değildir. Allah’ın tasarruflarına bu sebeple sınır çizmek Allah’ın kudretine karşı edep sınırını aşmaktır. Allah kalbe istediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Nitekim hadis-i şerifte “Kalpler Rahman’ın iki parmağı arasındadır ve O onları dilediği gibi yönlendirir.”³²⁴ buyrulmaktadır.

2.3.2 Allah Kalbe İlim Bahşeder

Allah bilgisiz ve ilimsiz dünyaya gelen insana kulak, göz, kalp gibi bilgi öğrenme yollarını bahşetmiştir. Bu sebeple bilinmelidir ki Allah’ın insan ile alâkası sadece yaratma ve yok etmeden ibaret değildir. Allah ile insan arasında olan kuvvetli ve önemli ilişkilerden biri bilgi/marifet ilişkisidir. Bu konuda üzerinde duracağımız nokta; Allah’ın insanı bilgilendirmesinde kalbin merkez olma hususudur. Kur’an’ın ilk nâzil olan âyetlerine baktığımızda insana bilmediği şeyleri Allah’ın öğrettiği konusu geçmektedir.³²⁵ İlim ile ilgili diğer âyetlerde ise külli bilginin Allah katında olduğu,³²⁶ insana pek az ilim verildiği ve insanın bunlar karşısında Allah’ın bilgisine tâbi olması gerektiği açıklanmıştır.

Hz. Âdem’e bütün ilimleri öğretmesi onun meleklerle üstünlüğünü göstermek içindir.³²⁷ Bir başka âyette ise Hz. Âdem’in cennetten çıkarıldıktan sonra Allah’tan bazı kelimeler öğrendiği bunun sayesinde tevbesinin kabul olduğu belirtilmiştir.³²⁸ Allah haksız yere kardeşini öldüren Kabil’in, Habil’i nasıl defneceğini öğretmiştir.³²⁹ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere insan ya doğrudan yahut aracı vasıtasıyla Allah tarafından bilgilendirilmiştir. Bu bilgilendirme Allah’ın beşer ile olan iletişimi sayesinde olur. Allah’ın beşerle konuşmasına

³²² er-Raḥmān 55/33/29.

³²³ Luḡmān 31/33.

³²⁴ Tirmizî, *Deâvât*, 89.

³²⁵ el-‘Alaḡ 96/1-3.

³²⁶ el-İsra’ 17/85.

³²⁷ el-Bakara 2/31.

³²⁸ el-Bakara 2/37.

³²⁹ el-Mâ’ide 5/30-31.

vahiy denilmektedir. Nitekim Şuâra Sûresi 51. Âyette:“Allah’ın bir beşer ile konuşması ya vahiy yoluyla ya da perde arkasından yahut bir elçi gönderip izniyle ona dediklerini vermek suretiyle olur.” buyrulmaktadır.

İlahi bilginin insana aktarılmasında önem arzeden vahiy kavramı hakkında açıklama yapmak yerinde olacaktır. Sözlükte bir bilgiyi en hızlı ve süratli olarak ulaştırmak anlamına gelir.³³⁰ Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın insanlara,³³¹ yeryüzüne,³³² göklere³³³ ve bal arısına,³³⁴ gönderilen mesajlara da vahiy denilmiştir. Allah’ın yarattıklarına gönderdiği vahiy onların fitrat üzere hareket etmelerini belirler niteliktedir. Gönderilen vahiy yaratılanın yaşaması için gerekli olan bir hâldir Allah’ın elçileri kendilerine gelen mesajı doğrudan tebliğ etmişlerdir. Nitekim Hz. Musa,³³⁵ Hz. İsa ve havarileri³³⁶ ve Kur’an’da belirtilen tüm peygamberlerin hayatlarında buna örnekler mevcuttur.³³⁷

Vahyin inişini belirten arapça ifade (نزل/nezele) kelimesidir ve (علي/ala) ile kullanılmaktadır. Elmalılı harfi cerli kullanımdaki ayrımı şu şekilde açıklamıştır: (الي قلبك/ila galbike) denilmeyip (علي قلب/ala galbike) denilmiştir. Bunun sebebi vahyin kalbin bir melekesine değil tüm her yerine istila etmek suretiyle indiğini göstermektedir.³³⁸ Gelen vahyin güvenilirliğine iman gerçekleşip yaşama noktasında kişide etkiler meydana geldiğinde bu durum bir başka şahısları da etkilemektedir.³³⁹ Buradan anlaşılan ilahi bilginin insanı değiştirdiği ve geliştirdiğidir. Nitekim Hz. Peygamber “Öyle kimseler olacak ki okuduları Kur’an boğazlarından öteye geçmeyecek”³⁴⁰ buyurmuştur. Hadis-i şerif bize kalbe erişmeyen vahyin insanda bir etki etmediğini göstermektedir. İlahi vahyin özellikleri bu şekilde olup tanım olarak Allah’ın peygamberleri aracılığı ile kullarına gönderdiği mesajlar anlamına gelmektedir.³⁴¹ Bu mesajların dışında evrende gerçekleşen hadiseler de âyet denilmektedir. Nitekim bunlar kevnî âyet

³³⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 515.

³³¹ en-Nisa’ 4/63, el Mâ’ide 5/11, el-İsrâ’ 17/39, el-Kasas 28/7.

³³² el-Zilzal 99/95.

³³³ Fussilet 41/12.

³³⁴ en-Nahl 16/68.

³³⁵ Tâhâ 20/38.

³³⁶ el Kasas 28/7.

³³⁷ Halis Albayrak, *Vahiy Gerçeği*, (Rağbet Yay. Ankara, 1990), 108

³³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/433-434.

³³⁹ el-Enfal 8/2.

³⁴⁰ Buhârî, *Enbiya*, 65.

³⁴¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İfam Yay. İstanbul, 2021), 27.

olarak tanımlanır.³⁴² Bu kısım deliller Allah'ın zâtını, sıfatlarını ve kudretini gösteren âyetlerdir. Örneğin Bakara Sûresi 164. Âyette: *إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ* “*Süphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini isbatlayan) birçok deliller vardır.*” buyrulmaktadır.

Yine Nahl Sûresi 13. Âyette: *وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ* “*Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarında da öğüt alan bir toplum için gerçek bir ibret vardır.*” buyrulmaktadır. Bu kevnî âyetler karşısında kalbin konumu ise onları tefekkür ve akletmesidir. Nitekim âyetlerde “...burada düşünen bir toplum içi ibretler vardır...” İfadeleri görülmektedir.³⁴³ Akletmek ise kalbin bir fonksiyonudur. Nitekim Hac Sûresi 46. Âyette: *أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُوا أَفْهَمًا لِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ* “*Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*” buyrulmaktadır.

Kevnî âyetlerin gerçek manâda anlaşılması için iman etmiş olmak gerekir. Zira âyetlerde “inanmayanların bu delilleri gördükleri halde ibret almadıkları” belirtilmektedir.³⁴⁴ İnanmayanların görmeleri onlar için bir önem arzetmez *وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ* “*Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.*”³⁴⁵

Sonuç olarak Allah doğrudan veya elçi vasıtasıyla kullarının kalbine ilim bahşetmiştir. Kulun kendine bahşedilen ilmi müşâhede ve tefekkür yoluyla anlaması, idrak etmesi ve kulluk vazifesini yerine getirmesi gerekmektedir.

2.3.3 Allah Kalbe Hidayet Verir

³⁴² Demirci, *Tefsir Usûlü*, 35.

³⁴³ el-Bakara 2/17, er-Ra'd 13/3, en-Nahl 16/11.

³⁴⁴ eş-Şu'arâ' 26/8,67,103,121.

³⁴⁵ Yusuf 22/105.

Kur'an-ı Kerim'de üzerinde durulan önemli konulardan bir tanesi de hidayet ve dalâlet konusudur. Âyetlerin nuzûlünden günümüze kadar olan süreçte özellikle kelimelerin konusu olmuştur.

İnsanın maddi ve manevi merkezi olan kalp anlamının merkezi olduğu gibi hidayet ve dalâlet gibi konuların da odak noktasıdır. Nitekim insanın hidayete ermesi için kalbinin hidayete ermesi gerekir. Bu sebeple hidayet kavramını bilmek önem arzeder. Hidayet kavramı, şefkat, nezaket, istenilene ulaşmak ve rehberlikte bulunmak anlamlarına gelen (هَدَى/hüda) kökünden türemektedir.³⁴⁶ Buradaki rehberlik herhangi bir varlığı güzele ulaştırmak, iyiye doğruya gidecek yolu göstermek yahut bu yolun sonuna kadar o kişiye yardım etmek anlamında kullanılmıştır. Âyetlerde genel olarak hayırlı olana ulaştırma manâsında kullanılsa da alay etme ve küçümseme anlamında da kullanılmıştır.³⁴⁷ İnsana yönelik hidayet dört şekilde incelenmiştir:

Bunlardan ilki: Taha Sûresi 50. Âyette zikredilen “*Bizim Rabbimiz her şeye varlık ve özelliğini veren sonra da doğru yolu gösterendir.*” beyanında kastedilen her mükellefe verilmiş olan akıl ve zeka gibi zaruri bilgidir.³⁴⁸ İkincisi: Secde Sûresi 24. Âyette “*Onların arasından emrimize ve doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik*” buyurulan elçiler ve kitaplar aracılığıyla yapılan hidayettir.³⁴⁹ Üçüncüsü: Muhammed Sûresi, Tegabun Sûresi, Ankebut Sûresi ve Meryem Sûresi'nde bulunan hidayete ermiş ve tevfik makamına ulaşmış kimselerdir.³⁵⁰ Dördüncü olarak ise A'raf Sûresi 43. Âyette bahsedilen cennete ulaşma anlamında olan hidayettir.³⁵¹ Bu dört çeşit hidayetin sırası da önemlidir. Zira manâ bakımından dördüncü hidayet gerçekleşmişse ilk üçü de gerçekleşmiş demektir

Hidayet konusunda önemli olan bir diğer kavram ise hüda (هَدَى) kavramıdır Allah kendi katında olan hidayetleri âyetlerde belirtirken bu ifadeyi kullanmıştır.³⁵² Yaratılmışların doğru yola ulaşması için gerekli olan vasıta Allah tarafından lütfedilmiştir. Nitekim âyette: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

³⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 133.

³⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergül “*Kur'an ve Sünette Kalbi Hayat*”, 114.

³⁴⁸ Pânîpetî, *Mazharî*, 3/44.

³⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/122.

³⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 7/188.

³⁵¹ İbn. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4/677.

³⁵² el-Bakara 2/35, 120, 185.

“Rabbimiz, her şeye ayrı bir özellik veren, sonra doğru yola eriştirendir.” buyrulmaktadır. Müfessirler bu âyetle ilgili Allah’ın canlı veya cansız tüm varlıklara yaratılış gayesine uygun doğru yolu bulmaları için fitri bir ilham verdiğini söylemişlerdir.³⁵³

Hidayetle ilgili bir diğer mesele ise mü’minlerin hidayete erdikten sonra da Allah’tan hidayet istemeye devam etmeleridir. Bunun sebebi Allah’a hidayet de istikâmet ve sebat halinde olmak içindir.³⁵⁴

Sonuç olarak Allah’ın kullarına karşı olan merhametinin bir göstergesi de onlara kulluk görevini yerine getirmek için gerekli olan hidayeti lütfetmesidir. İnsan kendisine verilen iradeyi doğru yönlendirir ve Allah’a yönelirse hidayete mazhar olacaktır. Nitekim bu onun kalbini aslına uygun hale getirecektir. Burada önemli olan diğer bir husus ise hidayetin devam ettirilmesidir. Kul tevfiğe ulaşmak için istikrarlı bir şekilde çalışacak, mücadele edecek³⁵⁵ ve Allah’ın kalbini dinine sabit kılması için dua edecektir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v): يَا مُغَلَّبُ الْقُلُوبِ تَبَّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ “Ey kalpleri çeviren. Kalbimi dinin üzere sabit kıl!”³⁵⁶ Şeklinde dua etmiştir.

2.3.4 Allah Kalbi Arındırır

Allah Kur’an-ı Kerim’de şirk, inkar, nifak gibi problemlerin necis olarak adlandırıldığını, bununla birlikte ahlaki davranışta Allah’ın emirlerine aykırı davranmanın da bu şekilde olduğunu beyan etmiştir.³⁵⁷

Allah âyetlerde: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلٍ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”³⁵⁸

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا “Evlerinizde oturun ve daha önce câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâti verin, Allah’a ve Resulü’ne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece

³⁵³ Taberî, *Cami’ul Beyân*, 9/330.

³⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/121.

³⁵⁵ el-Ankebût 29/69.

³⁵⁶ Buhârî, *Enbiya*, 344.

³⁵⁷ el-En’âm 6/115, et-Tevbe 9/28, 95, 125.

³⁵⁸ el-Mâ’ide 5/90.

*günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*³⁵⁹ buyurarak kişide bu uygunsuz davranışlar devam ettiğinde kalbinde paslanma meydana geleceğini ve insanın kalbini temizleme (tezkiye) etme yoluna gitmesi gerektiği söylenmiştir.³⁶⁰

Kalbin temiz hâli daha öncede açıklandığı gibi “selim kalp” olarak belirtilmiştir. Kalbin selim oluşu Allah’tan gelene teslim olmak demektir. Ahlaki ve itikadi bozukluklar bu teslimiyeti zedeler ve kalbin kirlenmesine sebep olur. Allah hakiki dinin teslimiyetten ibaret olduğunu,³⁶¹ kendini her yönüyle hakka çevirip teslim olanların kurtuluşa ereceğini³⁶² âyetlerde belirtmiştir.

Allah’a ve Resulü (s.a.v)’e tam manâsıyla teslim olmayanların bahsedildiği Maide Sûresi 41. Âyet; temizliğin teslimiyetle alâkasını vurgulamaktadır. Allah kullarından böyle bir teslimiyet / temizlik isterken onlara bunu gerçekleştirecek vasıfları lütfetmiştir Bu da Allah’ın merhametinin büyük bir göstergesidir.³⁶³

Tezkiye vasıflarının ayrıntıları kitaplarda uzunca anlatılmıştır ancak biz konumuz bağlamında doğrudan kalbi ilgilendiren meseleye açıklık getirmeye çalışacağız. Allah’ın kalbe anlama, akletme ve ilhama mazhar olma fonksiyonlarını yüklemesi onun temizlenmeye hazır hâle gelmesinin bir göstergesidir. Kalpte bunlar olduğunda kalbin temizlenmesi mümkün olur. Nitekim Kur’an bir çok âyette kalbin örtülü, kilitli, mühürlü olduğundan ve böyle olan kalbin asıl görevini yerine getirmediğini belirtilmiştir. Yunus Sûresi 100. Âyette akletmeyenlerin durumunu: “*O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır.*” bu şekilde ifade edilmiştir. Allah kullarına doğruluğun ve dolaylı olarak sapkınlığın ne olduğunu açıklar. Ardından onları herhangi bir noktada zorlamaz.³⁶⁴ Nitekim insan iradesi gereği kalbinin temizlenmesini isteyebilir veya istemeyebilir buna engel olunmaz.³⁶⁵ Kalbin temizliğine yönelik Allah’ın lütuflarından bir diğeri ise peygamberlerdir.³⁶⁶ Temizliğin peygamberlere

---

³⁵⁹ el-Ahzâb 33/33.

³⁶⁰ Pânipetî, *Mazharî*, 6/55.

³⁶¹ Âl-i ‘İmrân 3/ 19.

³⁶² el-Bakara 2/112, en-Nisâ’ 4/65.

³⁶³ el-‘Ankebüt 29/69, el-Leyl 92/57.

³⁶⁴ el-Bakara 2/56.

³⁶⁵ el-En ‘âm 6/104, el-Kehf 18/29.

³⁶⁶ el-A ‘lâ 87/14.

nisbet edilmesi onların tezkiyeye sebep olacağından ötürüdür.³⁶⁷ Asıl tezkiye edenin Allah olduğu Nur Sûresi 21. Âyette: وَمَنْ يَتَّبِعِ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَنْبَغِ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا *“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işitir ve bilir.”* buyrulmaktadır. Sonuç olarak Allah'ın kalbe verdiği beceriler kullara gönderdiği peygamberler ve bazı müjdeler kulların kalbini temizlemek içindir. Ancak her hâl ve durumda olduğu gibi kalpte temizlemenin gerçekleşmesi için kulun öncelikle bunu istemesi gerekir. Hakiki kalp temizliği Allah'ın lütfu ile kulların Allah'a tam manasıyla teslimiyet göstermesi sonucu olur.

2.3.5 Allah Kalbe Sebat Verir

Kalbin vasıfları incelediğinde kalbin en önemli özelliğinin değişken olduğunu açıklamıştık. Farklı sebeplerle dış etkenlerden etkilenen kalbin sebat etmesi Allah'ın lütfuyla mümkündür. Bu başlık altında kalbin sebatıyla doğrudan ilgili olan âyetler açıklanacaktır.

Kulun sağlam bir inanç huzurlu bir hayat için kalp dağınıklığından kurtulması gerekir. Bu kalbin sebatı ile mümkündür. Kalpte bunun gerçekleşmesi için inancın olması gerekir. Allah'ın gönderdiği emir ve yasaklara şüpheyle yaklaşan bir kalp için sebatan bahsetmek mümkün değildir.³⁶⁸ Söz konusu hakikatleri kabul edenler mü'min diye adlandırılır. Arapçada bu kelime emniyet ve güven anlamına gelen (امن/emn) kelimesinden türemiştir.³⁶⁹

Kalbin sebatı ile ilgili İbrahim Sûresi 27. Âyette: يَنْبَغِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ *“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamaştırır, zalimleri ise*

³⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/561.

³⁶⁸ el-Bakara 2/268, Âl-i 'İmrân 3/52,175, et-Tevbe 9/45,60, 4,127.

³⁶⁹ İbn. Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 3/211.

saptırır. *Ve Allah dilediğini yapar.*” buyrulmaktadır. Allah’ın dünya ve âhirette kulların gönüllerini sağlamlaştırması onların kalbinin sebata ermesi demektir.³⁷⁰

Varlık aleminde yegane otorite Allah’tır. Onun izni olmadan hiçbir kimse birbirine fayda veya zarar sağlayamaz.³⁷¹ Böyle bir Allah inancının olduğu kalpte korku ve şüpheye yer yoktur. Burada kalbin sebatından söz edilir Allah bu noktada kullarına bazen vasıtalı bazen vasıtasız yardımlar göndermiştir. Nitekim Allah’ın bu tür yardım ve ihsanı olmadan kalbin doğru yolu bulması mümkün değildir.³⁷²

Kalbin metanetli duruşu olmadan insan hayatında yaşadığı duygulara karşı gelemmez, nefsin arzuları karşısında olumlu bir tavır sergilemez. Bu sebeple Allah kullarına âyetleri ve elçileri ile destek vermiştir. Nitekim Âyetlerde: *وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ* “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”³⁷³ *وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ لَهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا* “(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: “Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O’ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz.”³⁷⁴ buyrulmaktadır.

Kalbin sebatına yönelik bir diğer etken ise Allah’ın kullarına bahşettiği hayırlı arkadaş ve iyi bir çevredir.³⁷⁵ Nitekim Asr Sûresinde “*Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*” buyrulmaktadır.

Sonuç olarak kalbin istikrarsızlığa düşmesine sebep olan duygulardan korku, endişe ve şüphe Allah’ın lütfu doğrultusunda kulların gayreti ile engellenebilir. Böylece kalpte sebat oluşur.

³⁷⁰ Pânipetî, *Mazharî*, 5/66.

³⁷¹ Âl-i ‘İmrân 3/160.

³⁷² El-İsrâ’ 17/73-74.

³⁷³ Hüd 11/120.

³⁷⁴ el-Kehf 18/14.

³⁷⁵ Tirmîzî, *Deâvât*,29.

2.4 KALBİN ALLAH'A YÖNELİK BAZI TASARRUFLARI

Kur'an-ı Kerim Allah ile insan arasında olan ilişkide kalbin merkezi bir konumda olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili âyetler Allah'ın kalbe yönelişleri ve kalbin Allah'a yönelişleri şeklinde tasnif edilebilir. Mazharî tefsirin de bu tür âyetlerin bazıları kalbe doğrudan nisbet edilirken bazıları dolaylı olarak nisbet edilmiştir. Söz konusu âyetlerin tamamını incelemek kalbin Allah'a karşı olan duygu, inanç, idrak ve bilgi gibi ilişkilerini incelemek olacaktır. Bu tür bir inceleme çalışmanın sınırlarını aşacağından kalbe müsbet ve menfi yönelişler kalp ile ilgili olan âyetlerin bir kısmı çerçevesinde incelenecektir.

2.4.1 İman

Âyetlerde farklı kullanımıyla sekiz yüzü aşkın yerde geçmektedir.³⁷⁶ Özellikle islam âlimleri tarafından tartışılmış bir mesele olmasının yanında bütün dini ilimler sahasını ilgilendiren bir konudur. Böyle bir konunun bütün yönleriyle burada incelenmesi mümkün olmayıp kalbin yönelişi bakımından imanın mahiyeti âyetler çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. İstilahî olarak farklı görüşler zikredilmiştir Eş'arî ve Mâtürîdî'ye göre iman kalbin tasdikinden ibarettir. Mürcie'ye göre tasdikden ibaret olmayıp Allah'ın ve Hz. Peygamber'in getirdiği şeyleri kalben bilmektir. İmam Ebu Hanife'ye göre inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi dilinde bunu ikrar etmesidir.³⁷⁷ Bu tanımlardan hareketle bazı mezhepler dışında kalan hemen herkes imanın kalp ile ilgisinin varlığına değinmiştir. Kalp ile ilgisi olmadığını söyleyen kısım ise imanın sadece bilmekten veya ikrar etmekten ibaret olduğunu söyler ancak âyet iman için kalp tasdikinin gerekli olduğunu şu şekilde ifade eder: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا بَدِئُوا يَدْعُونَ إِلَى الْإِيمَانِ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *Bedeviler: "İnandık" dediler, de ki: "İnanmadınız ama islam olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi; eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez; doğrusu Allah, bağışlar, merhamet eder..."*³⁷⁸

İman kalbin tam anlamıyla güvene ulaştığı halidir bu sebeple kalpte iman olması için şüphe ve zan bulunmaması gerekir nitekim âyette: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ *İman edenler ancak, Allah'a*

³⁷⁶ Abdülâakî, *Mu'cemul-Müfhehres*, 4066.

³⁷⁷ Ahmet Saim Klavuz, *Ana Hıtaruyla İslam Âkâidi ve Kelam'a Giriş*, (Enar yay. İstanbul 2019),

³⁷⁸ el-Hücurât 49/14.

ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”³⁷⁹ buyrulmaktadır. Allah’ın âyetlerine olan olumlu yaklaşımlar imanın gerçekleşmesine vesile olur. Böylece kalpte olumlu duygular meydana gelir bu duygulardan bir tanesi de sevgi duygusudur âyette Allahın kulun kalbine indirdiği güzel bir nimet olduğu belirtilmektedir *وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ* “Hem bilin ki, içinizde Allah’ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıska ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.”³⁸⁰ Âyetlere bakıldığında imanın Allah’ın gönderdiği emirleri anlamak için aydınlatıcı bir nur olduğu görülmektedir.³⁸¹ Zira kalp içinde imanı barındırmıyorsa Allah’ın gönderdiği kevnî ve kelâmî âyetleri anlaması mümkün olmaz.³⁸² İmanın görevi kalbin eminliğini tatmin etmek iş ve dış etkenlerden onu korumaktır.

Sonuç olarak iman kalbin Allah’a en önemli yönelişlerinden biri olup inanan ile inanılan arasında oluşan bir bağıdır. Allah’ın insanı halife kılması ve yaratılmışların şerefli eylemesi imanlı bir kalp ile mümkündür. İman dille ifade edilen kalp ile tasdik edilen duygu ve muhabbetle bütünleşmiş bir durumdur.

2.4.2 Zikrullah

Zikir kelimesi sözlükte bir şeyi hatırdaki tutup unutmamak elde ettiği bilgiyi muhafaza etmek anlamına gelmektedir.³⁸³ Mecaz olarak: Şan, şeref, dua, namaz, ilahi kitap anlamlarında kullanılmıştır.³⁸⁴ Zikir konusu âyetlerde ve hadislerde üzerinde çokça durulan bir kavramdır. Bu sebeptendir ki tasavvuf hayatının önemli konularından bir tanesi olmuştur.³⁸⁵ Biz konumuz bağlamında olan zikir kavramını

³⁷⁹ el-Hücurât 49/15.

³⁸⁰ el-Hücurât 49/7.

³⁸¹ el-En’âm 6/99, el-A’râf 7/203, Yûnus 10/101, Yûsuf 12/111, en-Nahl 16/79.

³⁸² el-A’râf 7/179, et-Tevbe 9/87, Muhammed 47/24, el-Munâfikûn 63/3.

³⁸³ İsfahâni, *Müfredât*, 223.

³⁸⁴ İsfahâni, *Müfredât*, 179-180, İbn. Manzûr *Lisanu’l-‘Arab*, 4/308-311.

³⁸⁵ Reşar Öngören, “Zikir” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/410-412.

kalbe nisbet edilen âyetler doğrultusunda ele alacağız. Kalbin fonksiyonlarından kabul edilen zikir Allah'ın ifadesi ile kalbin itminanı için gereklidir.³⁸⁶

Kur'an-ı Kerim iman bakımından zikre yaklaşımları üç kısımda ele almıştır. İlk olarak inkarcıların zikre yaklaşımını âyetlerde: *قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا* "Onlar: "Haşa; Seni bırakıp başka dostlar edinmek bize yaraşmaz; fakat Sen onlara ve babalarına nimetler verdin de sonunda Seni anmayı unuttular ve helaki hak eden bir millet oldular" derler."³⁸⁷

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ فَتَرِيهَ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ "Görmedin mi Allah'ın gökten su indirip onu yerdeki kaynaklara akıttığını? Sonra onunla değişik renklerde ürünler bitirir, sonra bu bitkiler gelişip olgunlaşır; ardından onun sarardığını görürsün, sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir. Kuşkusuz bunda akıl iz'an sahipleri için bir ders vardır. Allah kimin gönlünü islâm'a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Allah'ı anma konusunda kalpleri katılaştıranlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler. şeklinde ifade edilmiştir.

İkinci olarak münafıkların zikrini Nisâ' Sûresi 142. Âyette: *مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا يُؤْمِنُونَ* "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler." onların durumlarını haber vererek zikir konusunda gösterdikleri tavır bize açıklamıştır.³⁸⁸

Üçüncü olarak mü'minlerin zikrini bize Âl-i İmran Sûresi 191. Âyette: *يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا* "Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) "Rabbimiz!

³⁸⁶ er-Ra'd 13/28.

³⁸⁷ el-Furqân 25/18.

³⁸⁸ Pânipetî, Mazharî, 4/222.

Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” buyurarak açıklamıştır.

Allah’ın zikrinden uzak kalanların kalplerinde ne olacağı âyette: *أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ* “Allah kimin gönlünü islâm’a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Allah’ı anma konusunda kalpleri katılaştırmış olanlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.” bu şekilde ifade edilmiştir. Zuhruf Sûresi 36 ve 37. Âyetlerde gönüllerini Allah’ın zikri ile uyanık tutmayanların şeytanın tuzağına düşecekleri belirtilmiştir. Bir kişinin kalbi Allah’ı zikretmekten gafilse o kişi hevasına tutulmuş demektir. Nitekim Kehf Sûresi 28. Âyette: *“Rızâsını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!”* ve Necm Sûresi 29. Âyette: *فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا* “O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir.” buyrulmaktadır.

Zikir dil, kalp ve beden ile yapılır. Dilin zikri Allah’ı anmak, dua etmektir. Bedenin zikri uzuvları ile Allah’ın emirlerini yerine getirmektir. Kalbin zikri ise Allah’ın gönderdiği emir ve yasakları düşünmek, O’ndan gelen her şeyi tefekkür etmektir. Sonuç olarak kalp Allah’ı zikrettiğinde asıl görevini yerine getirmiş olur. Dünyevi ve uhrevi huzuru sağlamış olur. Nitekim zikir Hz. Peygamber’in şu hadisinde buyurduğu gibi: *Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün ashabına hitaben şöyle der: Amellerin en üstünüünü, Allah katında en temizini, dereceler arasında en yüksek olanını, sizin için altın ve gümüş sadaka vermekten daha hayırlısı ve düşmanla savaşıp galip gelenizden daha makbul olanını size bildireyim mi? Ashabı bildir ey Allah’ın elçisi deyince Hz.Peygamber: “Allah’ı zikretmektir.”³⁸⁹* demiştir. Böylece zikir Amellerin en kıymetlilerindedir.

2.4.3 Takva

Kur’an-ı Kerim’de kalbe nisbet edilen bir diğer kavram ise takva kavramıdır. Takva kavramının kökü (الوقاية/ekvikaye) kelimesidir. Bir şeyi kendisine zarar verecek şeylerden korumak demektir. Sözlükte nefesine zarar

³⁸⁹ Tirmizî, *Deâvât*, 43.

verecek her türlü etkenden kendini korumak anlamına gelir.³⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'de takva ile ilgili iki yüzden fazla âyet bulunmaktadır.³⁹¹ Takva kelimesi bu sebeple birden çok müstakil çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada takvanın kalbe etkisi üzerinde durulacaktır. Hucurat Sûresi 3. Âyette: إِنَّ الَّذِينَ يَعْصُونَ أَمْرَاتِهِمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ *Allah Resulü'nün yanında seslerini alçaltanlar var ya, işte onlar, Allah'ın kalplerini takvâ hususunda sınadığı kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.*" buyrulmuştur. Bu âyette takva doğrudan kalbe nisbet edilmiştir.³⁹²

Âyetler incelendiğinde Allah'ın kullarından takvalı olmalarını istediği görülmektedir. Kul burada doğru yolu bulmuş olacaktır. Nitekim Enfal sûresinde: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.*" buyrulmaktadır.

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere takva kişinin Allah katındaki değerini göstermektedir. Bu sebeple peygamberler geldiği toplumlara takvayı öğütlemiştir.³⁹³ İnsanın kalbinde bulunan takva neticesinde amelleri Allah katında değer kazanır. Maide Sûresi 27. Âyette: ....Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder" Buyrulmaktadır. Sonuç olarak takva kalbe nisbet edilen önemli kavramlardan bir tanesidir. Kulun Allah'a yönelişinde kendini olumsuz etkenlerden koruması sonucu orada Allah'ın istediği takva oluşur.

³⁹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 530-531.

³⁹¹ Abdulbâkî, *Mu 'cemul-Müfehres*, 251.

³⁹² Pânîpetî, *Mazharî*, 6/88.

³⁹³ en-Nisa 4/121.

SONUÇ

Allah ile insan arasındaki ilişkinin sıhhatli olması için Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması önemli bir meseledir. Geçmişten günümüze yapılan tüm çalışmalar bu anlaşılmaya katkı sunmak içindir. Bu vesileyle et-Tefsirul Mazhariî çerçevesinde Kur'an'da kalp konusunu ele alınan başlıklar altında incelemeye çalıştık. Kalp kavramını açıklamadan önce Hint alt kıtası ve Senâullah Pânipetî'nin hayatını kısaca inceledik bu incelemeler sonucunda şu neticelere ulaştık.

Hint alt kıtasında islamiyetin yayılması ile birlikte birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden Senâullah Pânipetî islam literatürüne katkı sağlayan eserler telif etmiştir. Bunlardan bir tanesi de et-Tefsirul Mazharî isimli tefsîr eseridir. Bu eser bağlamında kalp kavramı ile ilgili âyetler incelenmiştir.

Kalp, insanın sol göğsünde bulunan kozalağımsı bir yapıya sahip olan varlıktır. Anlam itibari ile ise bir şeyin özü, merkezi manasında kullanılmıştır. Kalp ile ilgili âyetler incelendiğinde insanın anlama ve idrak merkezinin kalp olduğu gibi yaşama merkezinde kalp olduğu görülmektedir. Nitekim Hac Sûresi 46. Âyette "Göğüsler de bulunan kalplerin kör olabileceğini" belirterek Allah, farklı konumlardaki kalbe işaret etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'in "İnsanda bir et parçası vardır o iyi olursa tüm vücut iyi olur o kötü olursa tüm vücut kötü olur dikkat edin o kalptir." Hadisi de âlimler tarafından her iki açıdan incelenmiştir. Bu ikisi arasındaki ayırım net bir şekilde ifade edilemezse de aralarında bir ilişki olduğu âyet ve hadisler çerçevesinde görülmektedir. Âyetlerden anlaşılacağı üzere kalp anlamının merkezi olması sebebiyle akıl ile ilişki halindedir. İnsanın görüp ibret almadığı, duyup iman etmediği noktada bundan kalp sorumlu tutulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de 132 yerde kalp kavramı anahtar bir kelime niteliğinde geçmektedir. Bu kavram âyetlerde bahsedilen iman, inkar, şirk gibi menfi ve tövbe, takva, tevazu gibi müsbet kelimelerle doğrudan ilişki içerisinde zikredilmiştir. Âyetlerde sadece bu kavramlarla ilişkisi belirtilmeyip kalbin hastalıklı, mühürlü, kilitli katı halleri ve mü'minlerin bu durumlar karşısında davranışları açıklanmıştır. Kalbin nazargâh-ı ilahi olarak anılması kalbin Allah ile insan arasındaki ilişkisindedir. Nitekim Allah vahyi kalbe indirir. Bu da Allah'ın

kalbe ilim bahşetmesi demektir. İnsanın manevi hayatı açısından bu derecede önem taşıyan kalbi korumak onu Allah'ın razı olacağı bir konumda tutmak kalbi selim olarak açıklanmıştır.

Mazharî tefsirinde kalp içinde bulundurduğu vasıflar çerçevesinde ele alınan âyetlerde açıklanmıştır. Kalbin olumlu tasarrufları bize kulların dünya hayatında yaşadığı tüm olumsuz durumlar sonucunda Allah'ın rahmetine dair ümit beslemesi gerektiğini göstermektedir. Olumsuz vasıflar ise kulun yaptığı kötülük veya günahattan pişman olmama halidir.

İnsanlara bir şifa ve rahmet kaynağı olarak gönderilen Kur'an kalbin selametini sağlayacak yegane etkidir. Kul kalbi günahlardan arındırırken Allah'ın zikri ile itminan ve selim seviyesine ulaştırma gayreti içinde olmalıdır. Son olarak yaptığımız bu çalışma kalbin mahiyetini ortaya koyabilecek nitelikte olmayıp kalp mefhumunun geçtiği âyetleri anlamaya bir nebze katkı sağlamak niyetiyle oluşturulmuştur.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atf sistemi kullanılmıştır.)

Abduh, Muhammed Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî. *Tefsiru'l Menar*. Ekin Yayınları, İstanbul: 2012.

Ârif, Mahmud Hasan. *Tezkire Kâdi Muhammed Senâullâh Pânîpeti*. Lahor: Sekâfe İslamiyye, 1995.

Algar, Hamid. "Mazhar Cân-ı Cânân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l Hacer, 2001.

Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000.

Birişik, Abdulhamit. "Hindistan'da İslâm Araştırmaları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/94-10. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bilgili, Fatih Menderes – Yavuz, Ömer. "Kur'an'da Geçen Kalp Kavramının Anlaşılmasında Kapalı Sistemin Önemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1, Haziran 2013, 182-208.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîh-i Buhârî*. Dâru's-Selâm, Arabistan: 2000.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Muhtasar Ruhü'l-Beyân Tefsiri*. İstanbul, Damla Yayınevi, 1997.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Rehber yayınları, Ankara 1997.

Cerrahoğlu, Hatice. *Kur'an-ı Kerimde Akıl Ve Kalp Kavramları ve Bunların Birbirleriyle Münasebetleri*. Ankara:Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. -*Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Et-Ta'rîfât*. Bayrut: Mektebetü'l- Lübnan, 1985.

Çalık, Fatma. "Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'an'da 'Kalp' Kavramı". 167-190 *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2, Şubat 2011.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl. *Sünen-i Dârimî*. Dâru's-Selâm, Arabistan, 2005.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *Sîretü'n-Nebevîyye*.Thk. Mustafâ es-Sakkâ. Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1981.

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, 2000.

Erdoğan, Mehmet. *Şah Veliyullah Dihlevî Haytî Ve Eserleri*. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

Ergül, Âdem. *Kur'an Ve Sünnette Kalbi Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları San. A.ş, 2017.

Erinç, Sırrı. "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/89. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Esed, Muhammed vd. Cahit Koytak. *Kur'an Mesajı Meal Tefsir*.İstanbul, İşaret yayınları, 2018.

Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. Kahire: Dâru'l Hacer, 1384.

Fragar, Robert. *İslam Araştırmaları Dergisi*, "Kalp, Nefs ve Ruh: Sûfi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum". çev. İbrahim Kapaklıkaya, *Gelenek Yayınları* 14 Mayıs 2005, 124-134.

Galip, Mübarek - Gömeç, Saadettin. *Hindistan'da Türkler*. 27-30 Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2014.

Güneş, Abdulkaki. *Kur'ân'da Kalp Kavramı'nın Semantik Analizi*. İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003.

Heyet, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdırrahmân Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. Bayrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

İkbal, Muhammed. *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. vd. Ahmed Asrar, Bir yayınları, İstanbul, 1984.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, 2000.

İbn. Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Bayrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003.

İsfahânî Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredât'ı Elfazü'l Kur'an*. Beyrut: Daru'l Kelam, 2001.

Karasakal, Şaban. *Kur'an'ın İşârî Yorumu Senaullah Pânîpetî'nin Tefsiru'l-Mazharî Adlı Tefsiri*. İstanbul: Rağbet yayınları, 2015.

Kulke, Herman – Rothermund, Dietmar. *Hindistan Tarihi*. vd. Müfit Günay, Ankara: İmge yayınları, 2001.

Kayan, Ramazan. *Kitâbü'l Kalp Yürek Çağrısı*. İstanbul: Çıra yayınları, 2019.

Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2015.

Mevdûdî, Seyyid Ebul-Â'la. *Tefhimu'l Kur'an*. İstanbul.: İnsan yayınları, 2001.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. s. 673-1202; Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz, Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Nair, Ahmet. “Kur'an'da Sadr ile İlgili İki Kavram:(D-y-k ضيق) ve (Ş-r-h شرح)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1, 2002.

Nedevi, Ebu'l-Hasan. *İslam Önderleri tarihi*, vd. Yusuf Karaca, İstanbul: 1992.

Özcan, Azmi. “Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları Ve İngiltere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/81-89. Ankara: TDV yayınları, 2013.

Pânîpetî, Senâullah. *Et-Tefsiru'l-Mazharî* Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2004.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981.

Sabûni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*. İz yayıncılık, İstanbul, 2003.

Sarbagyshov, Buzurmankul. *Senâullah Pânîpatî Ve Et-Tefsiru'l-Mazharî İsimli Tefsirindeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Sultana, Alvi Sajida. *Qâzî Sanâ-Allah Pânîpatî an Eighteenth-Century Süfî- 'âlim: A Study of His Writings in Their Sociopolitical Context*. Professor Emerita, McGill University, 1991.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünen-i Tirmizî*, s. 1629-2061, el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Tirmizi, Hâkim. *Kalbin Anlamı*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Hayy Kitap, 2017.

Tosun, Necdet. *Senâullah Pânîpetî*. 36/506-507. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Yücel, Muallâ Uydu. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Auzef, 2010.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf*, Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.

